

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění

MUDr et Mgr Zdeněk Pehal

Dějiny vilémovského kláštera a jeho majetku od založení do zániku

Magisterská diplomová práce

Duben 2006

Vedoucí práce: PhDr. Petr Kubín, PhD.

Je mojí milou povinností poděkovat mému školiteli Petru Kubínovi, za objasnění do té doby netušených tajemství historikova řemesla a cenné podněty a připomínky, které přispěly k podstatnému zkvalitnění celé práce. Stejný dík patří také mojí nevlastní matce Janě Pehalové, bez jejíž všestranné podpory (včetně materiální) by tato práce nikdy nevznikla.

Prohlašuji, že jsem uvedenou magisterskou práci vypracoval samostatně a v seznamu pramenů a literatury uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil.

V Praze dne 10. 4. 2006

MUDr, Mgr Zdeněk Pehal

Souhrn:

Dějiny vilémovského kláštera a jeho majetku od založení do zániku

Vilémovský klášter vzniknul ve 12. století, sporné datum založení se uvádí 1121, nepřímo je doložen v roce 1131 a první přímá zmínka je k roku 1160. Absence zakládací listiny znesnadňuje bádání o něm, stejně jako ztráta jeho knihovny s archivem. Dějinami kláštera se poprvé systematicky zabýval již Gelasius Dobner na konci 18. století, druhá podrobná studie pochází z pera Čeňka Sameše z roku 1934. Pokud lze posoudit, tak období do roku 1278 je rozvojem prosperity, jistě i v souvislosti s těžbou stříbra na části jeho panství. Dalším výrazným zdrojem příjmů bylo clo vybírané v Habrech a Vilémově. Třetím okruhem byly příjmy z inkorporovaných farností, jejichž počet – 33, uvádí bula papeže Bonifáce IX., z roku 1401. Posledním výrazným zdrojem příjmů byla feudální pozemková renta. Tyto příjmy kolísaly v průběhu času, těžba stříbra v oblasti jeho majetkové domény od konce 13. století stagnovala, příjmy z farností závisely od jejich „výnosnosti“ a počtu, který kolísal. Po roce 1278, patrně v letech 1280 – 1282 utrpěl klášter velké škody v období chaosu po smrti krále Přemysla Otakara II. Další úder dopadnul na jeho majetky v letech 1305 – 1311 v období bezvládní po vymření Přemyslovské dynastie. Od počátku 14. století lze pozorovat a doložit jednotlivé případy sekularizace klášterního majetku, stejně jako postupné zabředání kláštera do dluhů, ze kterých se již nevymanil. Největší úder na klášter dopadl na jaře 1421 v podobě tažení Pražanů do východních Čech, kdy vyvrátili několik klášterů, což se nevyhnulo ani Vilémovu. Osazenstvo kláštera se za okolností blíže neznámých odsunulo do svého probošství v Uherčicích, kde mělo souvislou majetkovou enklávu sousedící s majetkem benediktinského kláštera v Rajhradě. Sekularizace klášterního majetku proběhla, tak jako u jiných církevních statků, ve dvou fázích. Napřed došlo k panovnické zástavě zabraného církevního majetku, k jeho přeměně na zboží zápisné a posléze k alodifikaci, tedy k přeměně formálně církevního zboží v dědičný a nezczitelný majetek šlechty. Poslední část zápisného zboží se v Čechách změnila v alod v roce 1577, když poslední opat vilémovského kláštera zemřel v rajhradském klášteře v roce 1541. Jeho smrtí skončila formální existence kláštera, když fakticky byl vypuzen z posledního zbytku moravských statků kláštera za vzrůstu utrakvistických tendencí v roce 1506.

1. ÚVOD

Studium klášterů, které má v české historiografii dlouhou tradici se zabývá různými aspekty těchto problémů. Od uspořádání pramenného materiálu a jeho komentář klasikem Gelasiem Dobnerem u několika benediktinských klášterů, přes zkoumání jejich úlohy v politickém dění českého státu historiografií devatenáctého století až ke sledování dílčích problémů a jejich detailní analýze, tak jak je přinesla rozvíjející se archeologie středověku ve století dvacátém.

Výzkum problematiky středověkých klášterů se v posledních desetiletích zaměřuje především na problémy všední každodennosti jednotlivých klášterů. Tak se sleduje vývoj středověké krajiny v závislosti na kolonizačním úsilí, které je pro jednotlivé řehole typické, zvláště pro benediktiny a cisterciáky. Kolonizační úsilí, které v průběhu dvanáctého století začínalo výrazněji měnit tvář do té doby neměnné krajiny, se začalo projevovat i v méně osídlené, okrajové oblasti tehdejších Čech, kde v první polovině dvanáctého století vzniknul vilémovský klášter. Zakládání vesnic, znovuosazování těch opuštěných nebo poničených, výstavba rybníků, výsadba vinic, budování kostelů a celé farní správy, těžba rud a drahých kovů. Toto všechno jsou jevy, které přispěly ke zformování středověké krajiny, která se následně zafixovala v průběhu třináctého století a uchovala ve své podstatě dodnes.

Sledování hmotných dějin vilémovského kláštera je v zásadě možné, i když jsme omezení nedostatkem pramenného materiálu, především listinné povahy. Stopy po klášterních stavbách zcela zanikly, ač byly počátkem dvacátého století ještě dobře patrné, přesto je možné v okolní krajině a v místě samém sledovat změny utváření terénu, které mají patrně svůj původ v činnosti kláštera.

Stejně tak lze sledovat vývoj osídlení jednotlivých vesnic v okolí, jejich příslušnost ke klášternímu zboží je listinným materiálem spolehlivě doložena a stopy po středověké sídlištní struktuře, jak se to podařilo v nedalekých Heřmanicích. Obdobně se někdy podaří při povrchovém průzkumu krajiny občas narážet na zajímavé detaily při opravách kostelů, jak se to podařilo v nedaleké obci Kněž u Habrů.

Jiná je otázka duchovního odkazu benediktinů ve Vilémově, o kterém nevím téměř nic a i to jenom z nepřímých odkazů, přesněji řečeno náznaků. Není například znám ani prostý jmenný výčet klášterních far, kvůli torzovitosti pramenů, jak poukázal již Čeněk Sameš. Sekularizace klášterního majetku, která proběhla v době husitské revoluce, zničila také klášterní knihovnu jejíž existenci musíme předpokládat a veškerý mobiliář. Těchto nenahraditelných ztrát nezbyvá v historické práci než těžce želet.

Poloha vilémovského kláštera v krajině, jeho vazby na okolí, včetně ekonomických, jsou dalším vděčným tématem studia, z hlediska hospodářství kláštera je podstatná otázka je

ho vztahů k významným středověkým komunikacím, jako byla Libická a Haberská stezka. Studium ekonomiky kláštera rovněž znamená zamyslet se nad těžbou rud a drahých kovů, neboť třinácté a následující století je v oblasti Českomoravské vysočiny obdobím exploze těžby a zpracování stříbra a velmi pravděpodobně doprovodných rud, včetně železných. Z hlediska kritiky pramenů zatím nebyla zkoumána například otázka pečeti jednotlivých opatů, tak jak se dochovaly u jednotlivých listin. Sfragistika¹ tak představuje, společně s diplomatikou zaměřenou speciálně na kritiku dochovaného listinného materiálu kláštera, jednu z mezer dosavadního poznání². V předkládané práci se zamýšlím především nad osudy kláštera a jeho bezprostředního okolí, stejně tak i doloženého majetku v blízkém okolí, kde znám terénní poměry z vlastní zkušenosti a jsem schopen porovnat výpověď archivních pramenů s doklady po klášterní přítomnosti v krajině. Důkladná revize a analýza písemných pramenů je nutná i s ohledem na časový odstup od vydání Samešovy souborné práce věnované vilémovskému klášteru. Snad tedy přispěje předkládaná práce k lepšímu pochopení středověkého osídlení sledované oblasti. Na rozdíl od bakalářské práce, na kterou touto prací bezprostředně navazuji, jsem se rozhodl věnovat úsilí celému vývoji vilémovského kláštera, nejenom v době předhusitské, ale i později až do jeho právního i faktického zániku v roce 1547.

Stejně tak probírám také osudy statků kláštera na Moravě, kam se řeholníci uchýlili po roce 1421, do svého probošství v Uherčicích. Sledování osudů jejich moravských statků, kde neznám situaci z vlastní terénní zkušenosti je usnadněno jejich nevelkým rozsahem a především tím, že v oblasti zaniklé středověké vsi Narvice³ proběhl v první polovině sedmdesátých let 20. století záchranný archeologický výzkum. Na něj navázalo průběžné sledování celé oblasti v údolí řeky Jihlavy, takže o struktuře středověkého osídlení kolem někdejší klášterní vsi Narvice jsme poměrně detailně informováni. Chybějící zakládací listina společně s minimem písemných pramenů pro celé dvanácté století v dějinách tohoto kláštera citelně omezuje jeho poznání, teprve listiny z následujícího století a mladší umožňují zpracování jednotlivých tematických okruhů v příslušných kapitolách této práce.

¹ Hana PÁTKOVÁ, Poznámky k heraldice a sfragistice pánů z Lichtenburka. In: Jan URBAN, Lichtenburkové - Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 370 – 384. Tato práce ukazuje, že studie zaměřená na pečeti opatů vilémovského kláštera již citelně chybí.

² Lichtenburská diplomatika doby předhusitské, Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 352 – 369. Tato část knihy nedostatek částečně odstranila, alespoň co se týče listin dokládajících majetkové transakce Lichtenburků a vilémovského kláštera.

2. Přehled pramenů

Tvoří součást autorovy bakalářské práce⁴, k tomu je vhodné dodat další prameny, které jsem v předchozí práci dílem nevyužil nebo jen málo. Tak především je to Čelakovského Codex iuris municipalis regni Bohemiae. Na dílo klasika Gelasia Dobnera je vhodné se podívat pečlivěji, jeho Diplomatař je stále použitelný, minimálně pro orientaci v materii, protože rozsáhlý listinný materiál poprvé uspořádal a publikoval v chronologickém pořadí, zatímco publikované listiny v dalších edicích pramenů jsou roztroušené v jednotlivých dílech příslušných kodexů a registářů. Stejně tak stojí za zmínku porovnání znění jím uvedených listin s novodobými edicemi, v drtivé většině případů se jedná o nepodstatné gramatické odchylky, kterými se liší tyto edice. Navíc listiny ze závěrečné fáze existence kláštera byly, pokud vím, publikovány pouze v tomto Diplomataři. Jedná se především o listinu z roku 1577 popisující prodej zbytků klášterního majetku a která představuje formální zakončení již předtím fakticky provedené sekularizace klášterního majetku. Dále se jedná o listiny z počátku patnáctého století, kde jsou popsány majetkové transakce mezi klášteřem a okolními subjekty, drobnými šlechtici a měšťany.

3. Přehled literatury

Je také uveden v autorově bakalářské práci⁵, k tomu bylo potřeba doplnit nejnovější literaturu týkající se regionu, tématu a problematiky počátků husitského hnutí a následné sekularizace klášterního majetku. Samozřejmě jsem použil další literaturu, dílem tu, kterou jsem nestihl použít v době přípravy bakalářské práce, dílem pak tu, která vyšla v mezidobí mezi touto a diplomovou prací.

Jedná se především o práce Jaroslava Čechury⁶, Petra Čorneje⁷ a Františka Šmahela⁸, kteří ve svých obsáhlých knižních statích rozebrali období husitství. Protože se v předkládané práci zaměřuji především na mladší období vývoje vilémovského kláštera, v čemž pochopitelně hraje významnou roli třinácté století, jako ostatně v celých Čechách, kde mně byly hojnou inspirací metodické postupy použité Josefem Žemličkou.⁹ Majetkové domény kláštera byly svojí polohou v přímém kontaktu s doménou Lichtenburků, kteří ve stejné

³ Josef UNGER, Pohorelice – Klášterka: Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká vesnice, Praha, 1980.

⁴ Zdeněk PEHAL, Dějiny vilémovského kláštera v době předhusitské, nepublikovaná bakalářská práce, KTF UK, Praha, 2003, s. 1 – 2.

⁵ Tamtéž, s. 3 – 6.

⁶ Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 – 1437, Praha, 2000.

⁷ Petr ČORNEJ, VDZKČ V., 1402 – 1437, Praha, 2000.

⁸ František ŠMAHEL, Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje, Praha, 2001.

oblasti od poloviny třináctého století rozvíjeli své podnikatelské aktivity, jak o tom podrobně informuje přehledná a nejnovější kniha Jana Urbana.¹⁰

Nepočítaje latinsky psané pojednání Gelasia Dobnera, tak první v češtině publikovanou studií o vilémovském klášteře byl obsáhlý článek Jeronyma Solaře.¹¹ Toto pojednání hojně čerpá z Dobnera a hloubkou zpracování tématu a vyčerpáním listinného materiálu tvoří předchůdce práce Čeňka Sameše.

V letech 1933 a 1934 byla publikována Čeňkem Samešem dosud nejrozsáhlejší odborná studie pojednávající o dějinách kláštera od jeho založení až do roku 1541, kdy zemřel poslední opat vilémovský v exilu rajhradského kláštera.¹² Celá tato rozsáhlá studie si zaslouží několik řádek zmínky, stejně jako autor sám.¹³ Její téměř encyklopedický rozsah pravděpodobně již nebude nikdy překonán, přestože z dnešního pohledu je poznamenána dobou svého vzniku před II. světovou válkou, náhled na středověké osídlení se od té doby změnil, konečně to nejlépe vystihuje vznik archeologie středověku jako samostatné disciplíny po II. světové válce. Co se ovšem týče zpracování a interpretace listinných pramenů v edicích, které byly publikovány v té době, nemá jeho práce konkurenci díky precizní a pečlivé analýze latinských listin svědčící o velké odborné erudici Čeňka Sameše.

Ostatně v jeho stopách se snažím klopýtat sám a několikrát jsem se měl možnost přesvědčit, že jeho schopnost číst a interpretovat listinné prameny byla velmi značná. Konečně středověké problematice počátků města Třebíče a tamního kláštera se věnoval téměř až do své smrti, jak mimo jiné vděčně konstatovali autoři Dějin Třebíče.¹⁴ Jediné „opomenutí“ pokud lze použít tohoto slova, které ostatně potvrzuje pečlivost jeho práce, je zmínka k roku 1524 o existenci špitálu vilémovského kláštera.¹⁵ Tato informace ovšem dokládá existenci,

⁹ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002.

¹⁰ Jan URBAN, *Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha, 2003.

¹¹ SOLAŘ, 1868, s. 408 – 415.

¹² Sameš, 1933, s. 34 – 180.

Sameš, 1934, s. 22 – 163.

¹³ Sameš Vincenc (Čeňk), PhDr, narozen 30. 10. 1902 a zemřel 23. 10. 1981. Vystudoval v letech 1921 - 1925 Filosofickou fakultu UK v Praze, obor dějepis a tři semestry na Právnické fakultě UK. Působil v Městském archivu v Třebíči, v Jihlavě a v Moravském zemském archivu, odkud propuštěn z důvodu „veřejného zájmu“ – budování průmyslu v roce 1951. Jeho publikační činnost se týkala dějin města Třebíče a nejbližšího okolí, působení Švédů v Jihlavě v roce 1648, dějin vilémovského kláštera a vydal první ročenku Městského a okresního archivu v Třebíči v roce 1948.

Jaroslava Hoffmannová a Jana Pražáková, *Biografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2002, s. 558. Heslo zpracoval Ivan Štarha.

¹⁴ Rudolf FIŠER, Eva NOVÁČKOVÁ, Jiří UHLÍŘ, *Třebíč, Dějiny města I.*, Brno, 1978, s. 9.

¹⁵ Půhony k roku sv. Martina léta 1524.

Stateční Zdeněk a Mikuláš bratří vlastní a nedílní Trčkové z Lípy etc. pohánějí statečného Jana Trčku z Lípy a na Lipnici i na místě Zdeňka bratra jeho mladšího leth nemajícího. Viniti ho chtějí z nevydání XXV kop grošuv českých do špitálu kláštera Vilémovského, a to těch, kteréž jest někdy statečný Mikuláš Trčka z Lípy odkázal kšaftem svým. Actum feria VI. die sancte Marię Magdalene (22. července).

užívání a funkčnost části klášterního areálu po jeho opuštění benediktiny a potvrzuje možnost, že nejméně jeho část byla nadále využívána i po roce 1421.

4. Omezená vypovídací schopnost pramenů

Pro historické studium dějin kláštera jsou prvořadě prameny listinné povahy. Jejich vypovídací schopnost je ovšem omezená, což vyplývá z jejich podstaty dané účelem, pro který byly sepsány, obvykle smlouvy nebo zápisy majetkových transakcí. V menší míře to platí pro vyprávěcí prameny, kdy se ovšem autor zaměřil na to co on věděl, nebo považoval za vhodné zapsat, a pochopitelně nemohl brát potaz potřeby a zájmy historika, tak jak se vytvořily po staletích dějinného odstupu. Nejméně pramenů mívají k dispozici kláštery, které v průběhu doby přišly o své archivy a knihovny, což s pravděpodobností hraničící s jistotou postihlo vilémovský klášter. Ztráta archivu nepochybně omezuje naše možnosti poznání majetkové držby kláštera, kdy jsme odkázáni na náhodně dochované listiny, tak jak dožily dnešní doby v archivech nejrůznějších institucí. Ztráta knihovny pak v podstatě vylučuje poznání duchovního života komunity vilémovského kláštera.

Stavu pramenné nouze může zčásti odpomoci aplikace pomocných metod výzkumu, ať je to studium přírodních podmínek, to je klimatu, rekonstrukční botanika, půdní a geologické poměry, protože spoluvytvářejí ekonomické podmínky v nichž hospodařila klášterní komunita. Samozřejmě to znamená co možná nejširší aplikaci povrchového průzkumu staveb a jejich reliktnů, včetně sakrálních, terénu v místě zaniklého kláštera a celých polních katastrů nebo jejich vybraných částí. Svoje místo v něm má také toponomastika, neboť pomístní názvy často přetrvaly zaniklé středověké sídlištní nebo ekonomické aktivity.

Protože počet listinných pramenů v různých edicích se již nebude do budoucna podstatně měnit, jsme v případě pramenné nouze odkázáni buď na analogii s jinými konventy nebo na jejich kontextuální výklad v širších souvislostech, kde například archeologie středověku nebo dějiny umění dokázaly některé problémy osvětlit jinak a lépe, než klasický pozitivistický přístup historika. Povrchový průzkum přímo v terénu, při vědomí si jeho nedostatků, jako nemožnost důsledné aplikace na velkých plochách, také umožňuje zachycení nových poznatků, které mají omezenou životnost, umožňuje relativně nejrychlejší a nejschůdnější cestu k dosažení žádaného cíle, co nejúplnějších poznatků o daném tématu a regionu.

5. Založení kláštera a jeho počátky

První polovina dvanáctého století, kdy došlo k založení kláštera, je obdobím jisté konsolidace českého státu a jeho rozvoje. Samotná fundace v okrajové části tehdejších Čech v oblasti pod Železnými horami, naznačuje kolonizační úsilí¹⁶, které bylo pro benediktinský řád považováno starší literaturou za typické. Jak ukazují listiny ze třináctého století, majetek kláštera v Čechách ležel na okraji čáslavské kotliny, kolem samotného Vilémova a v podobě Bojanovského újezdu zasahoval do tehdejšího chrudimského údělu. Absence zakládací listiny kláštera, zmíněná již Dobnerem¹⁷, značně omezuje poznání počátků kláštera. Důsledky této ztráty podrobně rozvádí Čeněk Sameš.¹⁸ Je nepříjemná nejenom z toho důvodu, že neznáme původní rozsah majetkové domény kláštera, ale i proto, že doba od první zmínky o založení kláštera v roce 1119 ve Fürstenberském rukopise Kosmovy kroniky¹⁹ a prvním výslovným jmenováním opata vilémovského kláštera v roce 1160²⁰ leží doba téměř půl století.

K roku 1124 se v Kosmově Kronice uvádí, že „Dne 12. února Heřman, bratr Vilémův a Lutobor, syn Martinův, vydali se na pout' do Jeruzaléma“.²¹ Sám fakt pouti do Jeruzaléma dvěma šlechtici v tomto čase nebudí podezření, v době jen o málo pozdější jsou doloženy pouti biskupa Menharta²² a Jindřicha Zdíka²³, je pravděpodobné, že nebyli první. Otázkou je, zdali jsou tito dva z roku 1124 totožní se zakladateli uvedenými k roku 1119. Sporný je také jejich predikát „ze Sulzbachu.“ V Kronice české, Přibíka Pulkavy, řečeného z Radenína, která vznikla až koncem 15. století, se k roku 1121 uvádí, že „Téhož roku byl dvěma bratry, hrabaty Vilémem a Heřmanem ze Sulzbachu, založen klášter Vilémov.“²⁴ Pulkavova Kronika představuje ovšem pozdní pramen, vzniklý nepochybně kompilací starších pramenů.

¹⁶ Josef Václav ŠIMÁK, *České dějiny I/5: Středověká kolonisace v zemích českých*, Praha, 1938, s. 1236.

¹⁷ Dobner VI., s. 377, v úvodu.

¹⁸ Sameš, 1933, s. 70 – 73.

¹⁹ ...iubente Vladislao, rogatu Vilhelmi et Hermanni comitum.

Bertold Bretholz, *Die Chronik des Cosmas von Prag*, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923, s. 125.

Sameš, 1933, s. 72.

²⁰ Testes ... Wilhelmi, abbatis de Wilhelmov.

CDB I, 1904, s. 196, č. 208.

Sameš, 1933, s. 176.

²¹ Anno dominicae incarnationis 1124, II. Idus Februarii, Hermannu, frater Wilhelmi et Lutobor, filius Martini, perrexerunt Hierosoloman.

Dne 12. února Heřman, bratr Vilémův a Lutobor, syn Martinův, vydali se na pout' do Jeruzaléma.

Bertold Bretholz, *Die Chronik des Cosmas von Prag*, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923, s. 132.

FRB II., s. 186.

²² Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha, 1997, s. 225.

²³ Tamtéž, s. 245.

²⁴ (1121) Anno monasterio Wilemov fundatum est a duobus fratribus Wylhelmo et Hermanno comitibus de Sulzbach. Cronica Przibiconis dicti Pulkaua, in: FRB V., ed. J. Emler, 1893, s. 76. Kroniky doby Karla IV., ed. M. Bláhová, Praha, 1987, s. 320.

V literatuře jako první poukázal na neudržitelnost teorie o cizích šlechticích jako zakladatelích, Bonaventura Piter.²⁵ Také Marie Bláhová soudí, že je málo pravděpodobné založení kláštera cizími šlechtici,²⁶ kloní se k bratrům zmíněným na pouti do Jeruzaléma k roku 1124, když ve starších rukopisech Kosmovy Kroniky zpráva o založení vilémovského kláštera není, uvádí ji až Fürstenberský rukopis z konce 15. století.

Nejpravděpodobněji zní varianta o založení v roce 1119²⁷, z rozkazu knížete Vladislava, to představuje kompromisní řešení v otázce založení, neboť se tak stalo vladařským aktem. Konečně ve středověku patřily kláštery královské koruně, které platily berní, což činí představu panovnického založení více pravděpodobnou.

O uvedených jménech pravděpodobných zakladatelů zmíněných v letech 1119 a 1124 nevíme jinak vůbec nic, což souvisí s pramennou nouzí a z toho vyplývající neznalostí o počátcích osídlení oblasti. Koneckonců pro celé Čechy platí, že jména prvních šlechtických rodů a jejich predikáty jsou sledovatelné nejdříve od samého konce dvanáctého století²⁸ a osudy jednotlivých „urozených“ k nimž patřili nepochybně ze zmínek v roce 1119 a 1124 Heřman a Vilém „comites“ jsou poznatelné z ojedinělých písemných zpráv.²⁹ To platí pro jednotlivé zmínky zkoumané v rámci Čech, pokud odhlédneme od globálního pohledu na věc, je třeba konstatovat, že o zakladatelích vilémovského kláštera, jejich úmyslech, motivaci, majetkových možnostech a vlastním podílu na zakladatelském aktu nevíme vůbec nic. Prvním doloženým šlechtickým rodem schopným a ochotným provádět velkorysou donační politiku, jsou v oblasti vilémovského kláštera až v polovině třináctého století doložení Lichtenburkové, kteří věnovali svoji přízeň mimo jiné cisterciákům ve Žďáru nad Sázavou.³⁰

Otázku absence zakládací listiny a založení kláštera podrobně analyzuje již Gelasius Dobner³¹, stejně tak ji podrobně rozebírá Čeněk Sameš³², což nic nemění na faktu, že není známa, nedochovala se ani v pozdějším opisu (a falzu), jako například u „sousedního“ benediktinského kláštera v Třebíči, kde přece jen má díky němu historické bádání větší jistotu, co se týče okolností vzniku třebíčského kláštera.³³

Nepřímá, ale důležitá zmínka je v Kronice kanovníka vyšehradského k roku 1131,

²⁵ Bonaventura PITTER, *Thesaurus Absconditus*, Brun, 1762, s. 202.

Sameš, 1933, s. 74.

²⁶ *Kroniky doby Karla IV.*, ed. M. Bláhová, Praha, 1987, s. 417, poznámka č. 239.

²⁷ Sameš, 1933, s. 72.

²⁸ Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*, Praha, 1997, s. 360 – 361.

²⁹ Tamtéž, s. 197 – 198.

³⁰ Jan URBAN, *Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha, 2003, s. 67 – 68.

³¹ Dobner VI, s. 377.

³² Sameš, 1933, s. 70 – 73.

³³ Rudolf FIŠER, *Klášter uprostřed lesa, dvě studie o třebíčském benediktinském opatství*, Brno, 2001, s. 6.

kteřá nepřímó dokládá samotnou existenci kláštera, kdy mezi svědky výslovně jmenovanými při rehabilitaci biskupa Menharta (Meynhard), kterými byli biskup Olomoucký a Bamberský, je jmenováno sedm českých opatů.³⁴ Sameš ve své studii správně uvádí, že jestliže bylo tehdy v Čechách sedm klášterů, musel³⁵ být jeden z nich opatem vilémovským.³⁶ Tak je existence kláštera spolehlivě, byť nepřímó doložena k roku 1131.

Tato událost dokumentující účast všech opatů tehdejších klášterů je zároveň jediná, kdy se objevuje opat vilémovského kláštera přímó v centru politických událostí, přičemž tato, stejně jako odhalení údajného spiknutí biskupa Menharta³⁷, ilustruje upevňování panovnické moci v Českém státu raného středověku. Role opatů, včetně vilémovského spočívala v úloze takzvaných spouočistníků, kteří pomáhali biskupu Menhartovi pomocí různých složitých formulí dokázat jeho nevinu.

Opat Heřman je uváděn v roce 1219 mezi svědky na listině krále Přemysla Otakara I.³⁸ a je podepsán ještě v listině datované k roku 1221 kde Přemysl Otakar I. potvrzuje církevní svobody v pražské diecesi³⁹ a v roce 1222 je účastníkem v dohodě o narovnání mezi opatem břevnovským a Bonifaciem hradištským ve věci újezdu Hranice v diecesi Olomoucké společně s biskupem olomouckým Robertem a markrabětem Vladislavem.⁴⁰ Zvláště listina z roku 1221 dokládá přece jen nějakou účast vilémovského opata na politickém dění tehdejší doby, byť se týká podstatných církevních záležitostí, kde lze účast církevních činitelů považovat za samozřejmou a zcela přirozenou.

³⁴ ... praesue Bamberiensis et antistes Olomucensis cum septem Bohemiencibus abbatibus. Canonici Wiszgradensis continuatio Cosmae, in: FRB II., 1874, s. 213.

³⁵ V té době sedm benediktinských klášterů: Břevnov (založen 992 – 993), Davle – Ostrov (založen koncem 10. století) Sázava (založen 1032), Opatovice (založen 1086 – 1087), Postoloprty (založen 1119 – 1121), Kladruby (založen 1115) a konečně Vilémov jako sedmý. Zpracováno dle příslušných hesel in: VLČEK, SOMMER, FOLTÝN, 1997.

³⁶ Sameš, 1933, s. 176, poznámka č. 5.

³⁷ Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí (1034 – 1198), Praha, 1997, s. 225.

³⁸ Huius rei testes sunt: ...Dluhomilus de Brewnov...Cassianus de Pozilliport, Reinerus de Insula, Hermanus de Vilamov...abbates quoque cisterciensis ordinis...abbates etiam Premonstratensis ordinis. CDB II., 1912, s. 160 – 161, č. 172.

³⁹ Otakarus, rex Boemorum, confirmat et renovat omnia privilegia et exemptiones ecclesiae Pragensis cui etiam castrum Podowjn restituit. Datum in Sacksa Nonis Julii, 1221. Testes autem sunt hi...Dluhomil, abbas de Brewnov. Hermanus, abbas de Wilimov...Bonifacius, abbas de Gradiss. CDB II., 1912, s. 203 – 205, č. 217.

Sameš, 1933, s. 177.

⁴⁰ Transactio inter monasteria Brewnoviense et Gradiscense de circuitu Hranicensi in Moravia sub sigillis Otakari regis, Wladislai marcionis et Roberti, episcopi Olomucensis. Datum apud Pragam, 1222. Dluhomil, abbas Brewnoviensis ut abbati Hermanno de Willemoue.

CDB II., 1912, s. 213 – 214, č. 228.

Sameš, 1933, s. 177.

6. Přírodní poměry v okolí kláštera

Studium dějin vilémovského kláštera má - li přinést žádoucí výsledky, musí být komplexní povahy, při torzovitosti známých pramenů lze dojít k zajímavým výsledkům uplatněním některých pomocných metod, jako je toponomastika v dějinách osídlení. Klášter se nalézá v nadmořské výšce 360 m, což je poloha výrazně nad vrstevnicí 300 m nad mořem vymezující tak zvanou starou sídelní oblast v Čechách s intenzivním pravěkým a raně středověkým osídlením. To ovšem nemusí platit bez výjimky, za zmínku stojí ostrůvkovitý výskyt spraší a sprašových hlín (u obcí Vrtěšice a Sirákovice), které dále vybíhají souvislým pruhem z okraje Čáslavské kotliny u obcí Hostovice (okres Kutná Hora) a Okřesaneč (okr. Kutná Hora) podél Hostačovky a Doubravky směrem k Vilémovu (okres Havlíčkův Brod), kde končí.⁴¹ Tento zdánlivě drobný detail uvádím proto, že výskyt sprašových hlín v této oblasti indikuje (jako všude jinde) nejúrodnější půdy, které jsou na ně vázány. Ostrůvkovitý výskyt sprašových hlín v oblasti kolem Vilémova a dále pak v údolích Doubravky a Doubravy ukazuje, že zdejší oblast je pro zemědělství vhodnější než klasické území Českomoravské vysočiny a spíše připomíná půdní a klimatické poměry Čáslavské kotliny.

Již tato nadmořská výška jakoby ukazuje založení kláštera na hranici hustě osídlené Čáslavské kotliny. Geobotanická rekonstrukční mapa⁴² předpokládá v této oblasti dubohabrové háje, kolem vodotečí pak luhy a olšiny. Geologické podloží⁴³ je tvořeno masivní skálou, biotitickou pararulou, tak jako v celém širokém okolí, údolí potoka je tvořeno fluvialními náplavy hlinitopísčitymi. Nedaleko, asi 1 kilometr severozápadně od zaniklého kláštera jsou rozsáhlé, dnes již nepoužívané lomy jámového typu na opuku, které se ještě používaly bezprostředně po druhé světové válce. Jejich použití pro kamenné klášterní stavby ve středověku je velmi pravděpodobné, stejně jako pro dodnes zachovalou věž kostela. Definitivní potvrzení by ovšem přinesla až mineralografická analýza.

7. Historie osídlení

Této otázce se nevyhnul ve svojí syntetické práci již Čeněk Sameš, jeho závěry jsou ovšem poznamenány dobovou úrovní poznání a také tím, že je přebíral z literárních údajů různé úrovně aniž by je kriticky hodnotil. Tak především je tu otázka osídlení okolí Vilémova v pravěku, at' již usedlým obyvatelstvem v pravěku či nikoliv. Na tuto otázku bohužel nelze

⁴¹ Martin FIŠERA, Petr ŠTĚPÁNEK, Geologická mapa ČR List 13 - 43 Golčův Jeníkov, měřítko 1 : 50 000, Český geologický ústav, Praha, 1996.

⁴² Rudolf MIKYŠKA a kolektiv, Geobotanická mapa ČSSR I., list Jihlava, Praha, 1970.

⁴³ Martin FIŠERA, Petr ŠTĚPÁNEK, Geologická mapa ČR List 13 - 43 Golčův Jeníkov, měřítko 1 : 50 000, Český geologický ústav, Praha, 1996.

dát jednoznačnou odpověď, a to pro nedostatek archeologických dokladů. Dosavadní pravěké nálezy z okolí uvádí ve své práci Pavel Rous⁴⁴, já osobně se toho dotýkám ve svých příležitostných pracech o středověkém osídlení, pravdou ovšem zůstává, že pravěké osídlení okolí Vilémova dosud přesvědčivě dokladováno není, přestože jsem v uplynulých deseti letech vyvinul značné a cílené úsilí směřující k jeho nalezení. Na příkladu sousedního Golčovojeníkova, kde jsem po pravěkém osídlení pátral několik let (a hledám je dosud) je to velmi dobře vidět.⁴⁵ To samé lze říci i o raně středověkém osídlení nejenom vlastní terénní hrany, na které byl klášter založen, ale i širšího okolí. Především se jedná o to, zdali došlo k průniku raně středověkého osídlení před tím, než byl klášter založen. Občas se v literatuře uvádí tento možný průnik směrem z Čáslavské kotliny údolními potoky Doubravky a řeky Doubravy, bohužel platí to co bylo řečeno o eventuálním pravěkém osídlení, totiž, že spolehlivé doklady dosud nejsou k dispozici.

Důležitá otázka, zdali se fundace kláštera uskutečnila v krajině byt' řídce osídlené nebo zcela liduprázdné není dosud vyřešena a do budoucnosti je to úkol komplikovaný, již pro absenci zakládací listiny kláštera. Studium archivních pramenů k vyřešení této otázky přispět v podstatě nemůže a povrchový průzkum těchto rozsáhlých oblastí, který provádím s tímto cílem, také dosud nevedl k cíli. Celé je to komplikováno i skutečností, že není úplně jasný průběh významných středověkých dálkových komunikací, jejichž význam přesahuje hranice regionu, jímž evidentně procházely, ale o nichž, zvláště v případě takzvané Libické stezky, není zcela jasné, kudy konkrétně procházely. Co se týče otázky jejich rámcového směřování, není v literatuře sporu, ovšem při podobnějším vymezení kudy v krajině asi vedly a v jaké vzdálenosti od vlastního kláštera narážím přímo v terénu, který dobře znám, na potíže. Zatímco Haberská stezka procházela zajisté v průběhu středověku přes nebo v těsném okolí Habrů, jak svědčí samotný název, v případě Libické stezky je to složitější. V literatuře se uvádí, že nejspíše se oddělovala od Haberské stezky v Čáslavi a přímo přes Vilémov směřovala směrem k Chotěboři.⁴⁶ Již vzhledem k průchodu těchto dvou komunikací okolím Vilémova se předpokládá starší osídlení, které předcházelo vlastnímu klášternímu založení.

Studium postupu osídlení ve středověku samozřejmě naráží při detailním studiu na

⁴⁴ Pavel ROUS, Katalog pravěkých nálezů (okres Havlíčkův Brod), Zpravodaj Krajského muzea východních Čech, Hradec Králové, 1981.

⁴⁵ Zdeněk PEHAL, Sporný doklad pravěkého osídlení z Golčova Jeníkova, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy, Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, v tisku.

⁴⁶ Naposledy k problematice této stezky publikoval mapku Jan Urban a Anežka Merhautová.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003, s. 90.

Anežka MERHAUTOVÁ, Dušan TŘEŠTÍK, Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha, 1984, mapa II. na s. 336 a mapa III. Na s. 337.

mnohé potíže, plynoucí především z torzovitosti pramenů. Pokud se nespokojíme jen s rámcovým náhledem na počátky osídlení ve sledované oblasti, je nutné metody výzkumu kombinovat, aby se došlo k nějakému výsledku. Jakkoliv je oblíbeným východiskem z pramenné nouze v této oblasti studium toponomastiky, není v žádném případě samospasitelné, a lze ho spíše použít jen pro doplnění.

Otázka, zdali klášter vzniknul ve zcela pusté, neosídlené krajině, zůstává pro absenci zakládací listiny spolehlivě nevyřešena, nicméně se lze klonit k názoru, že okolí kláštera již osídleno bylo, patrně i klimaticky méně příznivé území bojanovského újezdu, neboť benediktinské kláštery byly svojí podstatou ekonomicky odkázány na příjem z pozemkové renty, již proto nemohly zahájit svoji činnost ve zcela pusté krajině. Dokonce i cisterciáci, jimž řehole přímo předepisovala usazení se a kultivaci zcela pusté krajiny, museli od svých představ ve třináctém století ustoupit a i jejich ekonomický model začal významně počítat s pozemkovou rentou.⁴⁷ Ostatně pro období třináctého století je několik dokladů, kdy klášterní konvent dává zákupním právem k opětovnému vysazení zpustlou vesnici některému okolnímu šlechtici. Příčinu proč se tak dělo a klášter neosadil vesnici sám lze spatřovat v mimořádná finanční náročnosti znovuvysazení zpustlé vesnice, kdy navíc nebylo možné po sjednanou dobu několika let očekávat poddanské dávky od nově osedlých. Vůbec otázka takzvaného kolonizačního úsilí a příspěvku činností klášterů na tomto poli, k osídlení raně středověké krajiny, byla v literatuře posuzována nejednoznačně v průběhu času.

Role klášterů je ve starší literatuře zvýrazňována, téměř přeceňována, zdůrazňoval se velký kulturní přínos, který raně středověké kláštery měly představovat již samotnou svojí existencí a založením v „pusté“ krajině. Později se podíl klášterů na osídlování a kultivaci středověké krajiny poněkud stavěl do pozadí, nyní je snaha o vyváženější přístup k problematice, vycházející z důsledné kritiky pramenů, nejenom těch písemných, ale i ostatních, které vypovídají o každodennosti středověkého života. Nejnovější historické studie zabývající se kolonizací tak zvanou vnější, ve třináctém století přesvědčivě dokládají úlohu významných šlechtických rodů, což je v oblasti aktivit vilémovského kláštera rod Ronovců⁴⁸, který se jeví úspěšnější v této činnosti. Problematika kolonizace „vnitřní“, která probíhala v předcházejícím století a byla také pomalejší, se postihuje pro nedostatek pramenů podstatně hůře, což platí i pro sledovaný klášter.

⁴⁷ Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 40 - 41.

Wilhelm Ribbe, Die Wirtschaftstätigkeit der Zisterzienser im Mittelalter. Agrarwirtschaft. In: Die Zisterzienser, Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, ed. Karl Elm, Köln, 1980, s. 203 - 215.

John LÉKAI, The Cistercians, Ideals and Reality, Kent state University Press, 1977, s. 25.

Přísně vzato není doloženo, že by vilémovský klášter sám něco „vysadil“, naopak četné doklady ze třináctého století dokládají smlouvy o přenechání pustých klášterních vesnic šlechticům, aby je obnovili, čili znovu osadili svými lidmi a brali z nich užitek. I když to v těchto dochovaných smlouvách není výslovně uvedeno, tak použití výrazu „ius emphyteuticum“ jistě předpokládá vytvoření vztahu mezi šlechticem a klášteřem, z něhož měl klášter ekonomický prospěch v podobě pravidelně se opakujících dávek. Šlechtici tak představovali lokátora, který provedl finančně náročný podnik, (znovu)vysazení vesnice.

8. Stopy středověké krajiny v okolí kláštera

Studium listinného materiálu, tak jak je obvykle prezentováno v edicích pramenů, přináší různé poznatky k vývoji osídlení, které jsou svojí povahou ovšem zlomkovitého charakteru. Tyto údaje obvykle o prosté existenci nějaké vesnice k určitému datu, eventuálně o majetkových transakcích a příležitostném vymezení terénních útvarů pomocí pomístních jmen, tak jak je zachytil dobový písař ovšem vyniknou při konfrontaci přímo v terénu, na místě, kterého se ten který listinný pramen týká. Vzhled dnešní kulturní krajiny, která je výsledkem činnosti člověka, přirovnal Zdeněk Smetánka k pergamenové listině, kterou středověký písař před použitím zbavil oškrábáním staršího textu.⁴⁹ Je tedy otázka, co bude patrné po několikeré takové úpravě. Dnešní okolí kláštera s masivním odlesněním krajiny poskytuje málo příležitostí k uchování stop ze třináctého století, tak jak se to podařilo vysledovat na Černokostecku⁵⁰ nebo na Dražanské vysočině⁵¹, nejkuli ze staršího období.

Přesto se mně podařilo zachytit jeho stopu přímo v intravilánu nedalekých Heřmanic a blízkém okolí, žel spíše jen náhodou, než soustředěným badatelským úsilím. Heřmanice, vzdálené jen asi pět kilometrů jihozápadně od zaniklého kláštera, jsou v jeho majetku spolehlivě doloženy k roku 1281. Jejich vznik předpokládám analogicky k podobným lokalitám v okolí minimálně ve starší fázi třináctého století, protože místo vysoko nad údolím potoka Doubravky na silně zvodnělé terénní hraně evokuje představu starší sídlištní polohy jako jsou v okolí zejména sousední Pařížov⁵² (okres Chrudim) s románskou kostelní věží nepochybně ze 12. století a nedaleký románský kostel svatého Kříže⁵³ u Ronova nad

⁴⁸ Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003.

⁴⁹ Zdeněk SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi, Praha, 2004, s. 18.

⁵⁰ Jan KLÁPŠTĚ, Středověké osídlení Černokostecka, Památky archeologické 73, Praha.

⁵¹ Ervín ČERNÝ, Zaniklé středověké osady a jejich plůžiny, Praha, 1979.

⁵² BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 274 - 276.

⁵³ Dobroslav LÍBAL, Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha, 2001, s. 429. BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 292.

Doubravou se zaniklou středověkou vesnicí Protivany⁵⁴ a protější pozdně románský⁵⁵ kostel svatého Martina⁵⁶ se zaniklou vesnicí Stusyně.

Protože vztah Heřmanic ke klášteru je dobře doložen dvěma listinami z roku 1281 a 1350, tak jejich obsah umožňuje poněkud překonat „pramennou nouzi“ písemných dokladů. Následnou konfrontací s dalšími přístupy sledování, konkrétně toponomastikou a povrchoým průzkumem se daří pronikat hlouběji do středověké situace. Proto se na obě listiny a především jejich obsah podíváme poněkud podrobněji.

První z nich byla sepsána v červenci roku 1281⁵⁷, představuje vůbec první písemnou zmínku o převáděných vesnicích, bohužel nelze dovodit, kdo a kdy předmětné vesnice založil. Obvyklá právní forma „se všemi příslušenstvími,“ listina také obsahuje výslovný právní termín „kobyliho pole,“⁵⁸ tento je v Čechách doložen od jedenáctého století a představuje starobylý právní termín z oblasti zvykového práva. Snad jeho užití v této listině lze považovat za jistý doklad starobylosti osídlení v oblasti s pravděpodobným počátkem ve dvanáctém století, přičemž nevylučují i století předcházející.⁵⁹ Dokládá také existenci rybníků a mlýnů v oblasti. Dále je v listině zmíněna existence kaple zasvěcené svatému Benediktu⁶⁰ (dnešní kostel sv. Bartoloměje), tato část je dobře vidět na ilustrativní fotografii jako doklad raně gotické architektury. Toponymum „Kozojedy,“ neboli „Kozojedský les“ se naopak dochovalo v kolektivní paměti téměř jistě přesně v místech, kde je uvedeno v listině z roku 1281. Tento les (v dnešní době strmá zalesněná stráň na levém břehu řeky Doubravy) naznačuje možnost

⁵⁴ Zdeněk PEHAL, Keramika 13. století od kostela svatého Kříže nedaleko Ronova nad Doubravou (okres Chrudim), Sborník prací Muzea v Chrudimi, Chrudim, 2003.

⁵⁵ Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, Nové poznatky o raně středověké architektuře na Čáslavsku, Umění 23, Praha, 1975, s. 262 – 266.

⁵⁶ Birnbaumová a Jansová považují kostel sv. Martina za gotický, ale Smetánka se Škabradou při povrchoým průzkumu opravili datování podle zazděného pozdně románského původního vstupního portálu a zdíva s rytými spárami.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 325 - 327.

⁵⁷ v červenci 1281: Henricus, Zmilo et Reimundus filii,...duas villas nostras que vocantur Hermanitz et Malojowitz prope monasterium Wilhelmove...cum omnibus pertinentenciis...cum silva dicta Kozojed, et utroque littore fluminis prohibiti, nomine Dubrawitz...

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

⁵⁸ ...cum piscationibus, molendinis, virgultis, pratis, pascuis, agris cultis et incultis, cum jure et libertate campi jumentorum, quod vulgo kobile pole dicitur, et omnibus libertatibus atque juribus villarum earundem hereditarie perpetue possidendas.

RBM II, s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

⁵⁹ Tam, kde se pod širým nebem chovaly plemenné klisny, mohl jejich vlastník po jistou roční dobu užívat k pastvě také pozemky sousedů.

Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 – 1253), Praha, 2002, s. 349.

⁶⁰ Jus quoque patronatus, quod habemus in capella b. Benedicti, que est in prefata villa Hermanitz, permisimus ad abbatem et fratres predictos cum universitate transire.

RBM II., s. 539, č. 1245.

této řeky jako hranice tehdejšího „katastru“ Heřmanic, když se v listině z roku 1281 hovoří o obou březích Doubravy jako o zapovězených.⁶¹

Druhou listinou z roku 1350, prodávají bratři Ješek z Mrchojed a Modliboch z Heřmanic klášteru ve Vilémově hospodářský dvůr.⁶² Dále listina obsahuje⁶³, ač psána latinsky dvě česká dobová toponyma „strucha“ a „strany“ s jejich slovním vymezením v terénu, společně s cestou zvanou „strata Wylcanovensi.“ Slibný pokus lokalizovat uvedená toponyma přímo v terénu dotazy místním rodákům a pamětníkům nevedl ke spolehlivému cíli a zapsaná toponyma v indikační skice mapy Stablního katastru nedala dosud jednoznačnou odpověď. Přesto jsem se rozhodl pro interpretaci těchto toponym a to tak, že jsem ztotožnil termín „strany“ s hojně používaným recentním toponymem „stráně“, tak se označují poměrně strmé svahy na pravém břehu Doubravky severozápadně od Heřmanic směrem k vesnici Bučovice. Jsou zarostlé lesem, stejně jako protější břeh. Toponymum „strucha“ lze jistě ztotožnit s dnešním slovem „strouha“, zvláště když je v listině zmíněna vodoteč v této souvislosti. Levý břeh Doubravky je silně zvodnělý a několik potůčků je vidět na recentní mapě zachycující stav před rokem 1970, než byly zatrubněny v rámci meliorací. Ostatně toponymum „K struhám“ naznačuje správnost tohoto výkladu, který vynikne při pohledu na přiloženou mapu. Tam je zobrazen také zbytek polní cesty směrem od Vilémova a výrazný terénní zářez v recentní době bez vody, který lze se značnou dávkou pravděpodobnosti považovat za zbytek úvozové cesty, která mířila k brodu přes Doubravku a ústila někdy v těsné blízkosti kostela (kaple svatého Benedikta) centra středověkých Heřmanic. Toto lze považovat za průběh cesty zmíněné v listině jako „strata Wilcanovensi.“

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

⁶¹ cum silva dicta Kozojed, et utroque littore fluminis prohibiti, nomine Dubrawitz...

RBM II., s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

⁶² 1350 iul. 25. Heřmanice

Fratres Jesco de Mrchojedy (Mrchogyed) et Modliboch de Heřmanice (Herzmanicz) unam curiam in Heřmanice, eis a monasterio in Vilémov (Wylemowensi) ad vitae eorum tempera traditam, vendunt.

Bratři Ješek z Mrchojed a Modliboch z Heřmani prodávají klášteru vilémovskému dvůr v Heřmanicích, tak jak jim odjakživa náležel.

RBM V., f. 3, s. 466, č. 901.

Jesco de Mrchogyed, et Modliboch de Herzmanicz fatentur se vendidisse unam Curiam in Herzmanicz Christiano pro X. sexagenis grossorum Pragensium quod bonum Herzmanicz a Monasterio Willemoviensi ad amborum dies vitae fuit traditum dd. Herzmanicz in die Sancti Jacobi Anno 1350.

Dobner VI, s. 407, č.29.

⁶³ ...cum agris ad ipsam pertinentibus atque medietate rubetarum, que vulgariter „strany“ nuncupatur, sub agris Modlibochonis a strata Wylcanowensi usque ad decursum aque, qui decursus vulgariter „strucha“ vocatur, cum omni iure et libertate ad ipsam curiam spectantibus viro discr. et hon.

...s poli kuvedenému dvorci příslušejícími a prostředním lesem (lesopolem) zvaným „strany,“ pod Modlibochovými poli sahajícími od „cesty Vlkankovské“ přes protékající vodu, jejíž průběh se nazývá „strouha“ se všemi právy a svobodami k popsánému dvorci náležejícími.

RBM V., f. 3, s. 466, č. 901.

Podobná situace s brodem je nedaleko mezi kostely svatého Kříže a svatého Martina, kde se předpokládá „románský“ brod přes řeku Doubravu⁶⁴. Zde bych si troufnul předpokládat brod „gotický“, ležící na spojnici mezi vilémovským klášterem, Vilémovem a Heřmanicemi. Význam této spojnice jistě vzrostl po roce 1281. Lokalizaci uvedených toponym do těchto míst neodporuje ani jejich vzájemný vztah uvedený v listině, když jako „prostřední les“ (medietate rubetarum) „pod Modlibochovými poli“ (sub agris Modlibochonis) budeme považovat les i v dnešní době na obou březích Doubravky, především na jejím pravém břehu, který je strmější. Předpokládaná lokalizace „Modlibochových polí“ na levý břeh Doubravky nám navíc ukazuje středověký „katastr“ Heřmanic v polovině čtrnáctého století jako rozkládající se na obou březích Doubravky, které tvoří jeho „osu“, nikoliv hranici směrem k Vilémovu, jak by pro starší období mohla naznačovat poloha Heřmanic kolem kostela na vysoké terase nad Doubravkou. Uvedený Ješek z Mrchojed měl svůj predikát podle dnes zaniklé nedaleké vesnice Mrchojed.⁶⁵ Protože toto je jediná zmínka o její existenci z roku 1350, bylo nutné interval jejího zániku vymezit analýzou keramického materiálu někdy před (kolem roku) rok 1400.⁶⁶ Naproti tomu Modliboch z Heřmanic se vyskytuje v soudobých písemných pramenech častěji, je uváděn mezi svědky v listině (společně s okolními šlechtici) z roku 1348, kterou Petr z Paběnic společně s Ulrichem z Vildštejna darují klášteru ve Vilémově vyměřenou horu Oheb s příslušenstvími.⁶⁷

Povrchový průzkum intravilánu Heřmanic prokázal jádro středověkého osídlení ze staršího třináctého století a letecké snímky okolí v konfrontaci se starším mapovým materiálem ukázaly velmi pravděpodobný relikv středověké komunikace, naznačený směr od Vilémova k brodu přes Doubravku. Tento zbytek úvozu na levém břehu Doubravky zanikl rozoráním v sedmdesátých letech dvacátého století. Dále je to lokalizace „Kozojedského lesa“, který je uveden již ve zmíněné listině z roku 1281. Je zajímavé a podnětem k dalšímu sledování, že ústním podáním se toto pomístní jméno uchovalo v kolektivní paměti dodnes, neboť evokuje možnou existenci před rokem 1200 zaniklé středověké vesnice.

Podobně dispozice vesnice, tak jak se měnila v průběhu staletí od vzniku ve středověku až do novověku je dobře vidět na přiložené mapě. Severně od kostela proti dnes

⁶⁴ Martin KUNA, *Nedestruktivní archeologie*, Praha, 2004, s. 324.

Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, *K počátkům města Ronova nad Doubravou*, in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha, 1977, s. 105-112.

⁶⁵ František ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha, 1959, s. 107.

⁶⁶ Zdeněk PEHAL, *Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy*, Sborník..., v tisku.

⁶⁷ Otto de Cunemila, Michael de Moravan, milites et Modlyboh, cliens de Herzmanycz.

zazděnému původnímu vchodu je pole⁶⁸, v jehož oraništi nalezené keramické zlomky vymezují časový interval rámcově 12/13 – 15. století. Tato raně gotická část kostela⁶⁹ nepochybně představuje kapli sv. Benedikta, zmíněnou v listině z roku 1281.

Dvůr, který byl předmětem kupní smlouvy z roku 1350 se nalézá v současné době jihovýchodně od kostela, v listině z roku 1281 zmíněn není, je tedy dosti pravděpodobné, že vzniknul v intervalu let (1281 – 1350), tedy ve vrcholném středověku, povrchový průzkum zatím nepřinesl doklady pro to, že by stál na jiném místě než je tomu dnes, kde ho zachycuje indikační skica mapy Stablního katastru a vůbec první kartografický doklad jeho polohy – první vojenské mapování. Součástí hospodářského dvora byl donedávna (zbořen v roce 2002) špýchar⁷⁰, který je dobře vidět na přiloženém leteckém snímku Heřmanic (Obr. 35). Je zachycen na indikační skice mapy Stablního katastru, ale na prvním vojenském mapování velmi pravděpodobně (bereme – li v potaz nepřesnosti tohoto mapování) zobrazen není. To by znamenalo možnost datovat jeho vznik do intervalu mezi těmito mapovacími pracemi, tedy do doby kolem roku 1800. Tomuto datování nasvědčuje jeho vzhled, jak jsem ho měl ještě možnost vidět, totiž postrádal jakékoliv datovací prvky, ostění kolem oken a dveří a podobně, které jsou typické pro starší špýchary, tak jak se ojediněle dochovaly v Čechách z pozdní gotiky (výjimečně) anebo častěji z doby renesanční a raně barokní s typickými ostěními oken. Nic takového zbořený špýchar neobsahoval, okna a dveře byly bez ostění, jako překlady v oknech byly použity dubové trámy, celokamenná, jednoduchá stavba. Pečlivá prohlídka hromad kamení a vlastní stavební podesty po něm na podzim roku 2004 nepřinesla žádné informace.⁷¹

Nedaleko dvora, severovýchodně od kostela se nalézá pozemková parcela⁷², kde se

RBM V., f. 1, s. 250, č. 494.

⁶⁸ Popisné parcelní číslo 11/1.

⁶⁹ Dobroslav LÍBAL, Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha, 2001, s. 97.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 176 - 179.

⁷⁰ Popisné parcelní číslo 42/1.

⁷¹ Získal jsem ještě vzorky dubového dřeva z překladů, krovy byly smrkové, dubové dřevo se obzvláště dobře hodí k eventuální dendrochronologické analýze, vzhledem k uvedeným skutečnostem to nevidím jako aktuální, v Soupisu památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském, uveden ostatně není, což jen potvrzuje jeho nevelké stáří.

⁷² Popisné parcelní číslo 35/1 a číslo popisné 13.

Na parcele jsem v zoraných plochách našel keramické zlomky rámcově dobře datovatelné v rozpětí 13. – 15. století, na okraji parcely v místech kde se dle vzpomínek pana Šulce nalézal mohutný klenutý sklep zaniklý v době před rokem 1900, jehož zbytky pamatoval, byl malý rybníček, při rozorávání jeho hráze kolem roku 1980 našel výrazné úlomky renesančních kachlů, dle laskavé determinace specialisty MUDr Zdeňka Hazlbauera z první poloviny 16. století. Tato pozorování ukazují na složitý vývoj uvedené parcely, mimochodem její plošná výměra patří k největším ve vsi (pokud není sama největší), to vše naznačuje její význam a místní název „v rychtářství“ nepochybně odráží skutečnost a význam této polohy, jejímiž zbytky, kromě její velikosti jsou zaniklé zbytky sklepa a nálezy kachlů. Za zmínku stojí, že když jsem na podzim roku 2004 osobně velmi pečlivě prohlížel zorané poličko, kde k nálezům fragmentů kachlů došlo, nenašel jsem po nich ani stopu, jen několik

traduje název „V rychtářství.“⁷³ Společně s toponymem „Vinice“ na svahu jihozápadně od kostela, se zbytky terasování (vrcholně středověké stáří těchto úprav je dosti pravděpodobné) tak máme přehled půdorysné dispozice této vesnice v době její příslušnosti k vilémovskému klášteru. Ta je dotvářena informací o nálezu kostrových hrobů při přestavbě domu číslo popisné čtyři⁷⁴ v sousedství dnešního hřbitova, jehož dnešní vymezení ohradní zdi pochází nejspíše z doby barokní přestavby kostela v osmnáctém století.

Do tohoto období, stejně jako barokní části kostela samé, se hlásí také nový vchod do kostela, vybudovaný v západní části barokní přístavby, tímto směrem se také nalézají v ohradní zdi hřbitova také zazděné schody a část vstupního portálku (Obr. 36), směrem na svah, kde je dosud živé pomístní jméno „Na faře,“ předpokládám tedy, že fara⁷⁵, zaniklá v 18. století se nacházela v těchto místech.

Posledním reliktem starší půdorysné dispozice celé obce jsou místy dochované nebo nedávno zaniklé (jejich poloha je tedy ještě přesně známa, i to jak vypadaly) mohutné klenuté sklepy⁷⁶, které nejspíše vznikaly v době předbělohorské hospodářské konjunktury, poté co zaniklo původní koncentrované osídlení severně od kostela, což nálezy keramiky rámcově datují do období po roce 1500. K tomuto původnímu osídlení patřil hřbitov, jeho orientační polohu umožňuje nález kostrových hrobů jižně od původní části kostela.

K poloze eventuálního panského sídla, v literatuře předpokládaného, jehož existence je jistá již jen díky šlechtickému predikátu „z Heřmanic,“ se zatím nelze vyjádřit pro nedostatek informací, místní ani pomístní jména neukazují nikam, povědomí o zbytcích tvrze se nedochovalo. Jistým východiskem z nouze může být představa šlechtického sídla jako součásti dvora, v tomto případě rezidenčního typu, což je možnost pravděpodobná, v obecné

omletých střepů z 15. století. Tato skutečnost pěkně ilustruje skutečnost, jak může jednotlivý nález movitých památek ovlivnit pohled na vývoj lokality a především jak málo nás dělí od jeho zániku bez jakékoliv dokumentace a jak je riskantní vytvářet teorie „od zeleného stolu“ bez namáhavé konfrontace přímo v terénu a s pamětníky.

⁷³ Za informaci o tom a samozřejmě i o jiných věcech z místopisu Heřmanic děkuji majiteli a starousedlíkovi panu Josefu Šulcovi.

⁷⁴ Při kopání základů zdi při přestavbě domu popisné parcelní číslo 2/2 našel majitel (a místní hrobník) pan Václav Šimon, kterému na tomto místě děkuji za informaci, kostrový hrob. Je jasné, že půdorysné vymezení hřbitova ve středověku kolem tehdejšího kostela sv. Benedikta bylo odlišné od dnešního, a toto je jedna z jeho stop.

⁷⁵ K převodu práva podacího došlo také ve smlouvě z roku 1281, zaniklou faru předpokládám v těchto místech již od středověku, ale doklady osídlení z tohoto místa nemám, travnatý povrch není přístupný povrchovému sběru.

⁷⁶ Zatím je mám spolehlivě doloženy na třech místech v intravilánu Heřmanic a sice kolem roku 1950 zaniklý sklep na parcele číslo 11/1 pomístní název „Na betlémě“ jako součást zaniklé usedlosti v těchto místech stojící, dále v poloze „na rychtář“ popisné parcelní číslo 35/1 na jejímž okraji byl zaniklý sklep a konečně dochovaný, sklep s prostou valenou klenbou, bez datovatelných prvků, v místech dnešního hospodářského dvora nedaleko zaniklého špýcharu (popisné parcelní číslo 15/4). Za laskavé umožnění jeho prohlídky a další cenné informace k Heřmanicím a okolí děkuji panu Antonínu Dvořákovi, starostovi Heřmanic.

literatuře se ostatně rozlišují hospodářské dvory (kurie) rezidenčního a nerezidenčního typu⁷⁷, já se k této možnosti za současného stavu poznání intravilánu obce přikláním. Tuto eventualitu také podporuje skutečnost, že v listinném materiálu se objevuje šlechtický predikát „z Heřmanic“ zároveň ve stejném období jako je doložen dvůr (kurie), tedy kolem poloviny 14. století, přesněji 1348, 1387,⁷⁸ 1398⁷⁹ (predikát) a dvůr roku 1350.

Vůbec poprvé se Modliboch z Heřmanic objevuje mezi svědky na listině z roku 1339, kdy klášter pronajímá mlynáři a jeho ženě mlýn pod Mladoticemi na řece Doubravě.⁸⁰ Je tedy jisté, že v té době Modliboch v Heřmanicích žil a je velmi pravděpodobná existence dvora, zvláště byl – li rezidenčního typu.

Druhou možností je eventualita, že Modliboch z Heřmanic na dvorci nežil a neměl ani tvrz, zato sídlil na heřmanické rychtě, která se pravděpodobně nalézala v dnešním číslu popisném třináct, které s dnešním dvorem sousedí. Pro tuto eventualitu svědčí především to, že predikát z Heřmanic se objevuje po prodeji dvorce vilémovskému klášteru v roce 1350 a zejména pak to, že se objevuje naposledy v roce 1398, kdy je doložen spor o vesnice Pařížov a Heřmanice mezi Kunešem a Modlibochem z Heřmanic na straně jedné a klášterem na straně druhé. Jindřich z Lacenboka a Hovorka, purkrabí žlebský, jako rozhodci, vydali rozhodnutí, že klášter zaplatí Kuneši a Modlibochovi 50 kop grošů, poté vesnice Heřmanice a Pařížov přejdou do majetku klášterního, jen dědičná rychta v Pařížově zůstane Kunešovi,⁸¹ synu Modlibochově.

Další výrazný relikt navíc zakonzervovaný lesem představuje malý středověký hrad jen asi tisíc metrů severozápadně od vlastního kláštera.⁸² V případě této středověké lokality, která představuje objekt z rané fáze budování šlechtických hradů u nás, se nelze vůbec dobrat

⁷⁷ Zdeněk SMETÁNKA, *Život středověké vesnice, zaniklá Svidna*, Praha, 1988, s. 26.

⁷⁸ *Gira de Jenicow fatetur se a Domino Abbate et Conventu Willemoviensi villam Malczie ad dies vitae sua possidendam accepisse dd. die VIII. Junii A. 1387.*

...ego Gira de Genicow recognosco tenore presencium ...Dominis Andrea Abbate et toto Conventu monasterii Willemoviensis...villam ipsorum Malczie nuncupatam in districtu Libiciensitum ad tempora duntaxat vite mee... viros amicos meos Cunssiconem de Hermanicz, Nicolaum dictum Lelek de Baczkow...

Dobner VI., s. 430 - 431, č. 46.

⁷⁹ *Transactio, super villis Hermanicz, et Parzizow, inter Abbatem et Conventum Willemowiensem ex una, et Cunssiconem cum filio Modliboch parte ex altera, dd. Pragae die. S. stephani A. 1398.*

Dobner VI., s. 440, č. 53

Sameš, 1934, s. 86.

⁸⁰ RBM IV., vol. 2., s. 281 – 282, č. 722.

Dobner VI., s. 401 - 402, č. 22.

⁸¹ *Transactio, super villis Hermanicz, et Parzizow, inter Abbatem et Conventum Willemowiensem ex una, et Cunssiconem cum filio Modliboch parte ex altera, dd. Pragae die. S. stephani A. 1398.*

Dobner VI., s. 440, č. 53.

Sameš, 1934, s. 86.

⁸² Zdeněk PEHAL, *Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“*, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník..., 2002, s. 61 – 69.

nějakého písemného pramenu, kdo a proč ho budoval a komu patřil. Činnost Lichtenburků, která je v této oblasti doložená již v polovině třináctého století a jimž prokazatelně patřil hrad ve Smrdově, který spolu s vesnicemi směnili s klášteřem v roce 1307, se v tomto konkrétním místě pro absenci písemných pramenů nedá prokázat, i když v porovnání s hradem ve Smrdově⁸³ je zaniklá lokalita v lese podstatně mohutnější a kvalitnější. Zatímco Lichtenburkové budovali hrad Lichnici zřejmě ve stejné době jako vznikl hrad v poloze „Na červenici“ u kláštera (kolem roku 1250), tak hrad Lipnici (nad Sázavou) začali budovat bezprostředně po roce 1307, po výměně vesnic s klášteřem.⁸⁴

Vztah kláštera ke šlechtickému rodu Paběnických je doložen až v průběhu čtrnáctého století, přesněji řečeno v roce 1315, kdy opat Budico v čele svých ozbrojenců zaútočil na statky Hrabiše z Paběnic, které poničil. Byl pražským soudem potrestán pokutou 330 kop grošů. Bylo ujednáno, že pan Hrabiš spolu se svojí manželkou Svatošnou dostane klášterní ves Ústupky⁸⁵ i s horou Ohebem na dobu svého života. po jejich smrti se měla vesnice i s horou vrátit zpět klášteru, stejně tak i v případě, že by si Paběničtí vystavěli na Ohebu nějaké opevnění. Po jejich smrti se vesnice klášteru nevrátila, neboť listina z roku 1348 svědčí pouze o tom, že jejich dědicové (Petr z Paběnic) vracejí klášteru horu Oheb s poli a lesy a vzdávají se všech svých nároků na toto místo jménem svým i svých dědiců, což činí pro spásu duše své i rodičů.⁸⁶ Hrad Vildštejn, ležící naproti hradu Ohebu (přes řeku) byl založen na konci třináctého století Hrabišem z Paběnic⁸⁷, i proto se domnívám, že škoda, kterou Hrabiše z Paběnic utrpěl od kláštera v roce 1315, ač blíže nelokalizována, pocházela nejspíše z této oblasti, z okolí hradu Vildštejn, sama dohoda o zástavě z toho roku také svědčí o koncentraci majetkových zájmů rodu Paběnických do této oblasti u řeky Chrudimky.

Vzhledem k tomu, že nepřilíží daleko od zaniklého hradu v poloze „Na červenici“ (Obr. 51) vybudovali (v rámci vytváření svého rozsáhlého panství) před rokem 1250

⁸³ Hrad ve Smrdově (dnešní Sázavka, bývalý okres Havlíčkův Brod) je sice v listině v listině označen jako „castrum“ a nikoliv „munitio“ ačkoliv jeho velikost a dochované zbytky svědčí spíše pro tvrz.

Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha, 2005, s. 59.

⁸⁴ Jan Urban soudí z data této transakce, že má souvislost s přesunem aktivit Rajmunda z Lichtenburka směrem k budovanému hradu v dnešní Lipnici nad Sázavou, a tak upřesňuje jeho počátky, dosud v literatuře kladené rámcově do počátku 14. století, což zní velmi pravděpodobně, tím spíše, že získal od vilémovského kláštera vesnice v blízkosti hradu Lipnice.

Jan URBAN, *Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha, 2003, s. 104.

⁸⁵ Nedaleko Křižanovic u řeky Chrudimky.

⁸⁶ Restitutio montis Oheb cum agris, silvis, promontoriis etc adjacentibus a Petro de Pabyenicz et eius fratre facta monasterio Willemoviensi. dd. Wyldstein in crastino Beati Galli Anno 1348.

RBM V., 1955, s. 249, č. 494.

Dobner, VI., s. 406.

⁸⁷ Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha, 2005, s. 592.

Lichtenburkové stejnojmenný hrad⁸⁸, velmi pravděpodobně i hrad v blízkých Žlebech, kloním se v otázce původu tohoto zaniklého hradu ve prospěch Lichtenburků jako zakladatelů a majitelů. Vilémovskému klášteru velmi pravděpodobně nepatřil.

9. Terénní relikty v místě zaniklého kláštera

Ve své bakalářské práci jsem provedl rozbor této otázky, ovšem časový odstup a stále probíhající sledování této problematiky přímo v terénu mě vede k poněkud odlišným závěrům, i když faktem je a zůstane, že stopy po klášterních stavbách, které viděl a popsal nejenom časlavský muzejník Kliment Čermák v roce 1888⁸⁹ byly zřetelně patrné i později, nicméně dnes po nich není stopy. Tento nepříjemný fakt o to více vynikne při porovnání se stavem terénního dochování podlažického kláštera, jehož zbytky se v terénu dochovaly z hlediska archeologického v podstatě v intaktní podobě a jsou přístupné výzkumu, když i jen pouhý letecký snímek zaniklého areálu ukazuje zajímavé podrobnosti.

Opakované pečlivé prohlídky místa samého a bezprostředního okolí s následnou analýzou terénních útvarů a pomístních názvů vedou k několika zajímavým závěrům a možnosti přibližného vymezení klášterního areálu, což lépe vynikne při pohledu na přiloženou mapu (Obr. 13). Již sama volba místa, na němž klášter vzniknul, totiž vysoká terénní hrana nad údolím Babského potoka (Obr. 23) představující výraznou dominantu s dobrým rozhledem po okolí, vychází nepochybně ze samých zásad benediktinské řehole, kdy platilo, že benediktinské kláštery vznikaly na vyvýšených místech⁹⁰ na rozdíl od cisterckých, pro která jsou příznačná odlehlá údolí⁹¹.

Stručný popis situace Čermákem z roku 1888⁹² zapříčinil obtížnou lokalizaci jím uváděných pozorování v dnešní době. To se týká především jím uvedeného nálezu hřbitova, která je neurčitá a připouští umístění na dvě různá a od sebe vzdálená, nesouvislá místa. Zavádějící je i zmínka ve vlastivědné publikaci o Vilémově⁹³ o nálezu hromadného hrobu v roce 1974 ve výkopu silnice vedoucí do zemědělského dvora v osadě klášter, neboť je interpretována jako možný hromadný hrob z doby napoleonských válek. Realita je ovšem taková, že v roce 1974⁹⁴ byla skutečně provedena kanalizace z rybníka v zemědělském dvoře

⁸⁸ Dnešní Lichnice.

⁸⁹ ČERMÁK, 1888, s. 123 – 124.

⁹⁰ VLČEK, SOMMER, FOLTÝN, 1997, s. 15.

⁹¹ Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 8.

⁹² ČERMÁK, 1888, s. 123 – 124.

⁹³ ŠTĚDRÁ a kol., 2004, s. 15 - 16.

⁹⁴ Jednalo se o nález středověkého hřbitova, dle sdělení pana Josefa Pecu byly u koster nalézány železné předměty, údajně části brnění, sice zrezivělé, ale poznatelné, přímo u jednotlivých koster a jejich částí. To samé

v osadě Klášter (parcela číslo 20) středem tehdy kamenité silnice do rybníku „Stávku“. Tehdy byly nalézány kostry a jednotlivé kosti. Totéž se nalézalo při odstraňování pařezů po ořešácích, které rostly po obou stranách uvedené cesty. Místa těchto nálezů jsem označil do přiložené mapy.⁹⁵ Do těchto míst je třeba také lokalizovat nálezy Klimenta Čermáka z roku 1888.⁹⁶

Sídlištní poloha tohoto typu, terénní hrana nad potokem, zcela v bezpečí před eventuální povodní, je v tomto kraji typická pro starší fáze středověkého osídlení. Jako příklad z okolí lze uvést románský kostel v Pařížově (Obr. 27 – 29), dvojici rovněž románských kostelů svatý Kříž (Obr. 44) a svatý Martin (Obr. 43) se zaniklými osadami Protivany a Stusyně, stejně tak i Heřmanice s kostelem svatého Bartoloměje (Obr. 34 a 37), ve 13. století zasvěcený svatému Benediktu.

Nejenom zde, ale i na dalších místech této práce používám studia všech pramenů, které terénní sledování nabízí, jako jsou pomístní jména, zbytky po těžbě kovů, relikt vesnic, stopy po terasování svahů a podobně. Stejnou metodu použil s úspěchem historik A. Berndorf při sledování aktivit pomuckého⁹⁷ kláštera cisterciáků ve středověku do roku 1420 a to s překvapivým úspěchem.

Tak je to pomístní jméno „U vodárny“ a „U vazů“, kde ústní tradice dokládá hráz malého rybníka jako zdroje pitné vody pro klášterní areál, dále toponymum „Vinice“ a nedaleké dochované zřetelné terasování svahu⁹⁸ nad potokem (které je velmi pravděpodobně reliktem právě vinice), stejně jako areál bývalého panského pivovaru, jehož budovy zanikly. Je zajímavé, že budova pivovaru (společně s pekárnou) je v „ideálním“ plánu benediktinského kláštera v St. Gallen⁹⁹.

To samé platí i pro „špitál“, doložený v roce 1524, který by mohl být pozůstatkem podobných prostor v uvedeném plánu.¹⁰⁰ Pivovar se mně podařilo přesně lokalizovat v terénu

popisuje Kliment Čermák ve své zprávě z roku 1888. Za upřesnění místa nálezů a podrobnosti o rozsahu tehdejších výkopových prací děkuji panu Miloslavu Růžičkovi, stejně tak za lokalizaci domů číslo popisné 14, 15 a 18 ve Vilémově – Klášteře, což jsou místa, kam klade nálezy „ruin klášterních“ Kliment Čermák a Horák s Chramostou uvádí zachovalá sklepení.

⁹⁵ Za informaci děkuji Josefu Pecovi.

⁹⁶ ČERMÁK, 1888, s. 123 – 124.

⁹⁷ Albert BERNDORF, Pomístní jména na Nepomucku ukazující na činnost cisterciáckého kláštera zaniklého roku 1420, Zpravodaj Místopisné komise při ČSAV 10/2, 1969, s. 195 – 204.

⁹⁸ Terasování svahu je zřetelně dochované přímo pod kostelem sv. Václava (ve středověku sv. Panny Marie). Může se tedy jednat o pokračování vinice na svahu u hospodářského dvora, kde je lokalizováno toponymum „Vinice“, kde ale stopy terasování nejsou patrné, na témže svahu až pod kostel sv. Václava (Obr. 42).

⁹⁹ VLČEK, SOMMER, FOLTÝN, 1997, s. 33.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 35.

na okraji hospodářského dvora.¹⁰¹ Toponymum „Vinice“ se v této oblasti, která již není v současné době typická pro pěstování révy vinné (*Vitis vinifera* L.), například jsem se s ním setkal v takto pojmenovaném svahu v těsné blízkosti zaniklé klášterní vesnice Mrchojedy¹⁰² nebo u nedalekých Heřmanic. Pěstování vinné révy ve středověku je doloženo v Nížkově (nedaleko dnešního Havlíčkova Brodu), kde po nezdařené lokaci cisterciáků zbyla vinice.¹⁰³

Dalším zajímavým terénním útvarem, který mohl mít souvislost s okrajem klášterního areálu byl nedávno (v roce 2000) zavezený příkop (Obr. 18), který směřoval od okraje dnešního parku (Obr. 16, 17) dolů směrem ke kostelu svatého Václava. Čeněk Sameš jej s odkazem na rukopisné zápisky Augusta Sedláčka považuje za relikt opevňovacího příkopu¹⁰⁴. Zatím se mně nepodařilo tuto myšlenku jednoznačně potvrdit ani vyvrátit, spíš se kloním variantě, že se jedná o původní koryto potoka¹⁰⁵, které mohlo zároveň plnit úlohu opevňovacího příkopu a zároveň vymezovat celý areál kláštera.

Při horním okraji zámeckého parku je rybník zvaný „Mnich“ (Obr. 52), je uveden výslovně v listině z roku 1577, společně s rybníkem „Strach.“¹⁰⁶ Pomístní jméno „Ve strachu“

¹⁰¹ Za přesnou lokalizaci děkuji panu Josefu Pecovi z Vilémova - Kláštera čp. 92, který zbytek zdí (dochovaný v době likvidace do výše prvního patra) panského pivovaru pamatuje, stál v místě dnešního kravína v areálu zemědělského dvora nedaleko zámeckého parku. Dnešní kravín vzniknul na jeho místě po zplanýrování terénu v roce 1961. Takto lze tedy říci, že pivovar je zachycen na západním okraji zemědělského dvora na prvním vojenském mapování (Obr. 13).

¹⁰² Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy, Sborník..., v tisku.

¹⁰³ Letopis žďárský větší, s. 523.

¹⁰⁴ Sameš, 1933, s. 176, poznámka 2.

¹⁰⁵ Potok pramení nad dnešním zámeckým parkem, kterým protéká přes rybník „Mnich“, park opouští v jeho rohu u hlavní silnice (Golčův Jeníkov – Chotěboř), kterou podtéká a dále pokračuje v podzemních trubkách. Toto původní koryto zřejmě zachycuje průběh potoka na mapě prvního vojenského mapování z konce 18. století.

¹⁰⁶ piscinis id est piscina magna sub oppido Willemow, piscina Strach, piscina Mnich, piscina molendinari... Dobner VI, s. 470, č. 80.

Rybník Mnich existuje dodnes, rybník Strach lze díky toponymu „Ve strachu“ lokalizovat jako průtočný na Babském potoce hned pod klášterem. Určení polohy ostatních dvou rybníků je složitější. Na okraji vesnice klášter, pomístní jméno „V žindole“ je zaniklá hráz rybníka s dochovaným přepadem, která přehrazovala údolí Hostačovky, v roce 2003 jsem při povrchovém průzkumu zjistil následující (dosud nepublikováno). Hráz příčně přes údolí Hostačovky, v nejvyšší části, kde je prořezána potokem měří asi 5 metrů, na jejím řezu dobře vidět struktura, vybudována ze spraše (nález civáru, sprašového konkrementu), ve spodní části tělesa hráze jsem našel nezdobený keramický fragment evidentně středověký, oxidační výpal, barvy okrové, datují do vyspělého 14. století. Je otázka, zda se tam dostal při stavbě, nebo tam již byl v hlíně dříve, v každém případě představuje dolní hranici datového určení stavby tohoto rybníka, tedy 14. století. Na prvním vojenském mapování již není uveden předpokládám tedy jeho zánik v intervalu 1577 – konec 18. století. Dle sdělení pana Miloslava Růžičky z Vilémova čp. 47 z těchto míst skutečně vedl mlýnský náhon směrem k mlýnu, jehož budova dosud stojí v Klášteře. Tak by mohla být určena lokalizace tohoto rybníka. Nalezení „velkého rybníka pod městečkem Vilémovem“ je složitější, místní pamětníky nic nenapadlo, co by to mohlo být, z několika rozhovorů vyplynula možnost, že by tak vlastně mohl být označen „Jesuitský rybník“ ležící na Hostačovce, asi 3 kilometry po proudu potoka pod Vilémovými. Adjektivum „velký“ je zcela namístě, jedná se v širokém okolí o největší rybník přehrazující mohutnou hrází skalnaté a strmé údolí Hostačovky. Dosavadní solidní vlastivědná literatura uváděla jako jeho majitele jezuity z rezidence v (Golčově) Jeníkově, „tak nějak“ se předpokládalo, že ho také vybudovali, a on by přitom mohl být starší.

dokládají místní pamětníci¹⁰⁷ shodně v údolí Babského potoka pod klášterem, ale samotný rybník „Strach“ zaniknul. Kliment Čermák ostatně uvádí ve své zprávě z roku 1888¹⁰⁸ ruiny kláštera sahající až ke břehu rybníka „Mnich“ a také jsou zde z pozdější doby uváděny zbytky příporného pilíře při severovýchodním okraji tohoto rybníka¹⁰⁹.

V roce 1981 byl při stavbě mateřské školky nedaleko kostela svatého Václava získán soubor keramických zlomků, který ve výkopech na ploše několika stovek metrů sesbíraly děti pod vedením svého učitele¹¹⁰, po svém zpracování¹¹¹ představuje doklad středověkého osídlení v těchto místech, v interpretaci tohoto nálezu jsem omezen skutečností, že nebylo provedeno byť jen pouhé ohledání terénní situace archeologem, nicméně je pravděpodobné, že se jednalo o místo služebné osady laiků, pro blízkost¹¹² kostela svatého Václava (ve středověku zasvěceného svaté Panně Marii) a samozřejmě nedaleko vlastního kláštera.

Kolem kostela sv. Václava, ve středověku farního kostela sv. Panny Marie je nutné předpokládat středověké sídliště v jeho blízkosti a také farní pohřebiště. Laické osady vznikaly v blízkosti každého benediktinského kláštera, žili v nich a pracovali laikové pracující pro klášter. Jednalo o služebnou osadu, tedy sídliště služebníků pracující pro bezprostřední potřeby konventu. Cisterciácký ekonomický model byl svým založením jiný, laičtí bratři, pracující pro cisterciácké kláštery, pro něž se vžilo označení konvrši, žili v cisterciáckých konventech společně s mnichy v jedné klausuře¹¹³ nebo pracovali v řádových dvorcích – grangiích.¹¹⁴ Laické sídliště bylo dobře zdokumentováno během výzkumu sázavského kláštera, kde bylo dobře zdokumentováno sídliště a pohřebiště kolem farního kostela.¹¹⁵ Za současného stavu poznání je pravděpodobné, že v případě vilémovského kláštera tomu nebylo jinak.

Nelze tedy říci, že by v místě samém zaniklého kláštera a v jeho bezprostředním okolí nebyly při pečlivém zkoumání terénní situace patry alespoň nějaké stopy.

¹⁰⁷ Za informaci děkuji panu Josefu Pecovi z Vilémova – Kláštera čp. 91.

¹⁰⁸ ČERMÁK, 1888, s. 123 – 124.

¹⁰⁹ BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 346.

¹¹⁰ ŠTĚDRÁ a kol., 2004, s. 16.

¹¹¹ Pavel ROUS, Dva středověké sídlištní soubory ze sbírek chotěbořského muzea, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové, Hradec Králové, 1986.

¹¹² V těchto místech také ústí dnes již zaniklý (v roce 2000 zavezený) příkop, na mapě prvního vojenského mapování potok, předpokládaná laická osada tedy ležela přímo na něm, což by zpětně potvrzovalo (pokud to byla skutečně osada laiků) představu, že se jednalo skutečně o původní koryto potoka, které mohlo z této strany vymezovat areál kláštera a sloužit i jakási překážka v eventuálním opevnění. Bohužel drobné výkopy, které jsem měl možnost vidět v roce 2003 těsně pod vyústěním zaniklého příkopu, u dnešní hasičské zbrojnice, byly mělké, asi 0,5 metru hluboké a v navážce.

¹¹³ VLČEK, SOMMER, FOLTÝN, 1997, s. 720.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 715.

10. Půdorysná dispozice kláštera

Což nám ale moc nepomůže ve snaze přesněji vymezit byt' i jen hranice kláštera, neřkuli jeho vnitřní strukturu. Je dosti nejasná. Pro její poznání jsou klíčové stručné poznámky čáslavského muzejníka a archeologa Klimenta Čermáka¹¹⁶, publikované v roce 1888, ze kterých je patrné, že viděl nadzemní ruiny klášterních staveb s ojedinělými zbytky gotických tesaných prvků a kameny s maltou, poznamenal, že jsou vybírány na stavební kámen.

O dvacet let později Horák s Chramostou¹¹⁷ toto nezaznamenali, stejně tak Birnbaumová a Jansová uvádějí pouze nepatrné zbytky zdiva¹¹⁸.

V současné době je areál zámku s parkem a oborou nepřístupný, v roce 1988, kdy bylo možné volně celý prostor projít, jsem nic pozoruhodného neviděl. V parku, jehož dispozice se dochovala tak, jak je zobrazena na přiložené mapě jsou až dva metry vysoké uměle navršené „záhony“ a mezi nimi cesty, v oboře byly místy patrná vlhčí místa, tam se zdálo, že přesuny zeminy neproběhly. Za vlastní budovou zámku, směrem do parku, rovněž tak svědčily uměle navršené terénní stupně pro masivní přesuny zeminy. Tomu nasvědčovaly i v roce 1988 provedené výkopy kolem zdiva zámku, hluboké asi jeden metr, prořezávající navážky, místy obsahující drobné fragmenty redukčně pálené keramiky z patnáctého století evidentně v druhotném uložení. Rovněž tak mělké, asi půl metru hluboké výkopy provedené v roce 1998 při vnější (severní) zdi parku směrem k silnici (a dnes již zaniklému příkopu) neukázaly nic pozoruhodného, kromě zlomků novověké keramiky. Čermákem zmíněné gotické tesané prvky používané coby stavební kámen jsem přímo v osadě Klášter při opravě tamních domů nikdy neviděl. Stejně tak jím pozorované ruiny staveb na hraně údolí nad Babským potokem již neexistovaly.

Zajímavá je zpráva citovaná v literatuře¹¹⁹, která by naznačovala do jisté míry terénní umístění klášterního areálu, tak jak je zachycuje ještě první vojenské mapování, jinak řečeno, že středověká dispozice klášterního areálu je ve svých hranicích respektována dnešním zámeckým areálem a parkem a samozřejmě rybníkem Mnichem a údolím Babského potoka (Obr. 13). Ještě starší zprávu uvádí Sedláček¹²⁰ převzatou z Desek zemských z roku 1557.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 39.

¹¹⁶ ČERMÁK, 1888, s. 123 – 124.

¹¹⁷ Uvádějí špitál, domky číslo popisné 14, 15 a 18 v místech bývalého kláštera, bývalý pivovar a panský dvůr. Pivovar již dnes neexistuje, zaniklý špitál („millesimovský“) byl odlišný od „špitálu kláštera vilémovského“ z roku 1524.

František HORÁK, Emanuel CHRAMOSTA, Cesta Liběcká, Praha, 1923, s. 104.

¹¹⁸ BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 346.

¹¹⁹ V roce 1676 stále zámek či tvrz, dílem ohrazený, dílem neohrazený, v ohradě klášterní.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 362.

¹²⁰ V roce 1557 klášter zbořený, v témže klášteře dvůr poplužní, drahně domů v ohradě klášterní. DZ 52.N1.

August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze království Českého 12, Praha, 1900, s. 296.

Vzhledem k tomu, že obě tyto zprávy zachycují situaci v době zahájení nonověkých přestaveb areálu, které vyústily do dnešní podoby zámku a parku je pravděpodobné, že tehdejší úpravy respektovaly půdorys klášterního areálu. Stejně tak je možné, že klášterní areál neutrpěl v roce 1421 fatální škody a jeho budovy byly ještě v 17. století používány minimálně k hospodářským účelům. Považuji za pravděpodobné, že hospodářské zázemí kláštera se nalézalo v místech hospodářského dvora, na jehož jihozápadním okraji stál panský pivovar (ruiny do roku 1961, obr. popisné parcelní číslo 33). To je umocněno toponymem „Vinice“ v místech svahu pod hospodářským dvorem. Ostatně hospodářské zázemí kláštera je situováno na jižním okraji areálu „ideálního“ konventu ze Sant Gallen se stájemi dobytka, sýpkami, zahradou a sadem.¹²¹

Zatím se mně podařilo lokalizovat „špitál kláštera vilímovského“ tak jak je zmíněn ve zprávě z roku 1524¹²², je to další bod mozaice klášterních objektů uvedených v plánu „ideálního“ benediktinského konventu ze St. Gallen.¹²³ Podle tradice¹²⁴ jej lze klást do míst budovy číslo parcelní 10 zachycené v Indikační skice mapy Stabilmního katastru severovýchodně od kostela (Obr. 53). Špitál byla budova sloužící k ubytování poutníků, u benediktinů obvykle umístěna u hlavního vstupu do kláštera¹²⁵. To by souhlasilo s naznačenou strukturou celého klášterního areálu. Tento původní špitál, je třeba odlišit od novějšího špitálu, vzniklého v 18. století, povědomí o jehož poloze také zaniklo, a který je příležitostně zmiňován v literatuře jako tehdy existující společně s panským pivovarem.¹²⁶

Samostatná otázka, zdali klášterní areál byl nějak opevněn, je také sporná, donedávna dochovaný příkop (Obr. 17 a 18) tuto možnost naznačuje, ostatně středověké kláštery v některých případech opevněny byly¹²⁷, dochovalo se například výrazné opevnění kláštera ve Vyšším Brodě. Na závěr této kapitoly tedy lze říci, že poměrně přesné vymezení plochy, kterou zaujímal klášter je sice možné, ale o vnitřní struktuře rozmístění jednotlivých staveb víme jen velmi málo, zdá se, že ústřední část kláštera v podobě rajskeho dvora a přiléhající basiliky ležela v místech za dnešním zámkem, kde ji zachytilo geoelektrické měření z roku 1982 a pozorování vyprahlostních příznaků z roku 1980.

¹²¹ VLČEK, SOMMER, FOLTÝN, 1997, s. 35.

¹²² AČ 33, s. 162, č. 5635.

¹²³ VLČEK, SOMMER, FOLTÝN, 1997, s. 33.

¹²⁴ Tradici mám doloženou ze vzpomínek méj nevlastní matky Jany Pehalové, která doprovázela jako dítě svého dědu, Antonína Houžvičku (1880 – 1960) na jeho archeologických průzkumech po okolí. Z dalších zdrojů v místě toto nemám dosud potvrzené, zdá se, že již zapadla v zapomnění. Ze stejného zdroje mám informaci o místě novějšího špitálu, tak zvaného „millesimovského“.

¹²⁵ Petr SOMMER, Sázavský klášter, Praha, 1996, s. 62.

¹²⁶ František HORÁK, Emanuel CHRAMOSTA, Cesta Liběcká, Praha, 1923, s. 104.

¹²⁷ Vladimír KUPKA, Vladimír ČTVERÁK, Tomáš DURDÍK, Michal LUTOVSKÝ, Eduard STEHLÍK, Pevnostní opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha, 2002, s. 72 - 74.

Trochu světla vneslo hledání zbytků jeho staveb geoelektrickou odporovou metodou v roce 1982 (Obr. 54). Jeho výsledky nebyly publikovány, vzhledem k tomu, že byly zachyceny výrazné odporové anomálie v místech, kde ústní tradice předpokládala centrální stavby zaniklého kláštera, uvádím mapku s výsledky měření včetně technické zprávy. Jako zajímavost považuji za vhodné uvést sdělení Josefa Pecen z období sucha v létě 1980. V místě zachycených odporových anomálií pozoroval pruhy nižšího vzrůstu trávy, který při pohledu z mírné vyvýšeniny vytvářel pravoúhlé půdorysné obrazce. Předpokládám, že viděl vegetační příznaky nad destrukcemi zdí zvýrazněné dlouhým suchem v podobě vyprahlostních příznaků. Výsledky měření z roku 1982 si ovšem netroufám interpretovat, zajímavá je východozápadní orientace největšího objektu, které by mohl být pozůstatkem konventního kostela nebo klausurních prostor, dosti pravděpodobně jádra vlastního kláštera. Nálezy koster z roku 1974 pocházejí ze vzdálenosti pouhých asi 5 metrů jihovýchodně od této anomálie. Toto měření představuje zajímavé memento, na kterém lze doložit, jak málo stačí k tomu, aby zajímavé a exaktní výsledky, které mohou přispět k poznání sledované lokality, zanikly, aniž byly publikovány. Archiv iniciátora výzkumu (kde byla zpráva z roku 1982 uložena), JUDr Kremera již neexistuje, nebýt toho, že si tyto výsledky uschoval pro sebe Ing Flegr je otázka, kde se ještě nalézají, obávám se, že již nikde.

S problematikou půdorysu kláštera souvisí otázka vztahu kostela sv. Panny Marie a klášterního areálu, jestli tento kostel stál samostatně, či byl širší součástí klášterního areálu. Řeč písemných pramenů není v tomto směru jednoznačná, ale úvaha nad topografickým vztahem kostela Panny Marie a vlastního kláštera možná je.

První zmínka o umístění kostela sv. Panny Marie ve vztahu ke klášteru je z roku 1383, kdy arcibiskup pražský znovu podával dobrozdání k papeži ve věci valečské fary¹²⁸ a zároveň ve věci fary u kostela Panny Marie ve Vilémově mimo, jež byla obsazována mnichy opatem ustanovenými, ale v té době měla již třikrát za sebou správce kněze světské.¹²⁹

¹²⁸ Archiepiscopo Pragensi mandatur, quatenus sedi apostolicae post diligentem informationem referat, utrum sit expediens, ut parrochialis ecclesia in Valč Olomucensis dioc. uniatur monasterio in Vilémov ordinis sancti Benedicti Pragensis dioc., cuius abbas et conventus dictae ecclesiae patroni existunt, et super eius iure patronatus in palatio apostolico diutius contra quosdam saeculares litigaverunt et tandem victoriam reportaverunt. „Exhibita nobis.“ „Romae ap. S. Petrum II. idus Januarii pont. n. a. III.“ Romae, 1382, Januarii 12. MV V., pars I., 1903, s. 59, č. 71.

Sameš, 1934, s. 80.

¹²⁹ Archiepiscopo Pragensi mandatur, quatenus sedi apostolicae referat, utrum sit expediens, ut parrochialis ecclesia s. Mariae in Vilémov infra saepta monasterii in Vilémov ord. s. Benedicti Pragensis dioc. sita, quae per monachos dicti monasterii ab eiusdem monasterii abbate et conventu loci ordinario praesentatos regi consueverat, et in qua ultimo successive tres saeculares clericis illegitime rectores instituti sunt, praefato monasterio in Vilémov uniatur. „Exhibita nobis.“ „Romae ap. S. Petrum II. idus Januarii pont. n. a. IV.“ Romae, 1382, Januarii 12.

MV V., pars I., 1903, s. 59, č. 72.

Korespondence ve věci patronátního práva pokračovala v roce 1421 kdy 29. srpna¹³⁰ žádal opat a konvent Apoštolský stolec o potvrzení patronátního práva ve Vilémově a ve Valči a znovu v téže záležitosti 3. října 1421.¹³¹

V této části práce ovšem není úkolem analyzovat církevně – správní problematiku patronátního práva k těmto dvěma farám, i když z četnosti a obsahu dochované korespondence jasně vyplývá, že pro zúčastněné strany, totiž vilémovský klášter a Apoštolský stolec nebyla bezvýznamná.

Zde je vhodné zamyslet se nad užitím termínů „infra septa“ v roce 1383 a „intra muros“, inspirací mně byl pohled na rekonstrukci sázavského kláštera.¹³² V roce 1383 použitý výraz „pod přepážkou“ je možné chápat stejně jako v případě sázavského kláštera, kde také jakási přepážka ve smyslu lehké zdi nebo kůlového plotu oddělovala klášter od kostela s laickou osadou, přičemž obě části byly součástí jednoho areálu, navíc obehnaného příkopem a opevněním. Navíc případě vilémovského kláštera je kostel Panny Marie skutečně na svahu pod předpokládanou polohou kláštera. Použití výrazu „mezi zdmi“ o třicet osm let později v roce 1421 může znamenat buď vytvoření mohutnější ohradní zdi, která v tomto období obehнала celý areál, anebo jiné vyjádření autora listiny pro popis terénní situace, která existovala již v roce 1383, v každém případě kostel Panny Marie byl součástí klášterního areálu, velmi pravděpodobně obehnaného příkopem, který jej minimálně vymezoval, nejspíše však také plnil i obrannou funkci společně se „zdmi“ uvedenými v roce 1421.

Dlužno podotknout, že náznak takové představy o jednotném klášterním areálu byl publikován již v roce 1929¹³³, svědčí minimálně o dobré znalosti listinného materiálu u obou autorek.

Stručně shrnuto, tato pečlivá analýza jednotlivých údajů z literatury, od místních lidí, společně s konfrontací těchto přímo v terénu ukazuje téměř jistě na rozsah klášterního areálu v době jeho opuštění řádovými bratřími v roce 1421. Rovněž tak se značnou pravděpodobností se lze vyslovit ke členění základních částí jeho vnitřní struktury. Zdá se, že

Sameš, 1934, s. 80.

¹³⁰ Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov (Wilemow) supplicant, ut parochiales ecclesiae s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii et in Valeč Pragensis et Olomucensis dioecesis, quae de iure patronatus dicti monasterii existunt, eidem monasterio incorporentur. Romae, 1421, Augusti 29. MV VII., 2001, s. 332, č. 793.

¹³¹ Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov supplicant, ut litterae apostolicae super eorum supplicatione conficiendae ad ambas parochiales ecclesias, scilicet s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii et in Valeč Pragensis et Olomucensis dioecesis, se referant. Romae, 1421, Octobris 3. MV VII., 2001, s. 340, č. 813.

¹³² Petr SOMMER, Sázavský klášter, Praha, 1996, s. 16 a 24.

¹³³ Oba tyto (kostely) nacházely se v ohradě klášterní, která asi při poloze jeho v místě odlehlém a pustém byla dosti pevností.

půdorys tohoto kláštera nijak nevybočoval ze schematu „ideálního benediktinského konventu“ v St. Gallen a jeho vzhled minimálně v závěrečné fázi jeho existence připomínal půdorys sázavského kláštera, o jehož podobě je dobrá představa vzhledem ke stupni jeho zachování a provedení archeologickému výzkumu. Klášter se tedy nalézal na ploše vymezené hranou údolí Babského potoka, k níž přiléhal ústřední částí a dále směrem k jihozápadu hospodářským dvorem a jeho zázemím. Podélná osa celého areálu procházela od rybníka „Mnicha“ přes dnešní park a zámek směrem ke kostelu svatého Václava. Od západu areál vymezoval rybník „Mnich“ a z něj vytékající potok, který v podobě zčásti zchovalého příkopu (v dnešní oboře), v části nedávno zaniklé (ústila nad dnešní hasičskou zbrojnicí) vléval v místě dnes nepoznatelném do Babského potoka. Tato situace je dobře patrná ještě na prvním vojenském mapování z konce osmnáctého století. Podélný tvar celého areálu nad Babským potokem a základní dominanty jej vymezující je také dobře vidět na leteckém snímku (Obr. 52).

Celý areál kláštera byl obehnan ohradní zdí (včetně kostela Panny Marie, dnes zasvěcenému svatému Václavu), která snad mohla plnit i funkci opevnění, přičemž téměř jistě menší zed' (zídka, „septum“ – přepážka) oddělovala vlastní klášter od laické osady kolem kostela Panny Marie.

Domnívám se, že toto vymezení areálu společně s identifikací jeho ústřední části západně a jižně od dnešního zámku, totiž míst předpokládané klausury a přiléhajícího konventního kostela (analogicky s jinými kláštery patrně basiliky), přispěje k lepšímu poznání a snad i důsledné památkové ochraně dosud nedotčených nálezových horizontů. Odhaduji totiž, že tato místa nebyla příliš postižena novodobými úpravami terénu a skrývají tedy nedotčené nálezové horizonty. To platí částečně i o stopách nejstarší fáze kláštera, kterou je podle principu kontinuity klášterní klausury a konventního kostela (stabilitas loci) klášter rovněž do těchto míst.

11. Stavební sloh zaniklého kláštera

Podle Čermákem nalezených zbytků tesaných gotických prvků¹³⁴ na zbořeníšti kláštera, lze soudit na čistě gotickou dispozici klášterní architektury, když o podobě kláštera v době jeho vzniku nevíme nic. To je umocněno dochováním vrcholně gotické věže bývalého farního kostela Panny Marie v dnešní osadě Klášter, který patřil do klášterního areálu. U

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 346.

¹³⁴ Ovšem tyto zbytky dokumentují pouze závěrečnou fázi jeho existence, byl – li to také sloh původní je málo pravděpodobné, již pro dobu jeho vzniku hluboko ve 12. století.

archeologicky zkoumaných benediktinských klášterů sázavského a na Ostrově u Davle jsou doloženy provizorní, dřevěné klášterní stavby po dobu prvních asi sto let jejich existence.¹³⁵

Analogicky lze předpokládat, že také vilémovský klášter prodělal určitý stavební vývoj, ale otázka, zdali starší stavební fáze byla v románském slohu, je zatím spekulativní. Příklady pozdně románské architektury v okolí jsou sice dochovány, je to kostel v Okřesanči¹³⁶, jediné pozdně románské okno u kostela v Kněži (Obr. 24)¹³⁷ a v Habrech, sousední Pařížov (Obr. 27 a 28)¹³⁸ (okres Chrudim) s románskou kostelní věží nepochybně ze 12. století a nedaleký románský kostel svatého Kříže (Obr. 44)¹³⁹ u Ronova nad Doubravou se zaniklou středověkou vesnicí Protivany¹⁴⁰ a protější pozdně románský¹⁴¹ kostel svatého Martina (Obr. 43)¹⁴² představují koncentraci románských staveb v údolí řeky Doubravy. Vlastní otázku stavebního vývoje by tak definitivně vyřešil byt' částečný odkryv lokality.

Povrchový průzkum by mohl přispět pouze v minulosti, když byly ruiny kláštera ještě patrné a zřetelné na povrchu, což v současné době nejsou. Navíc Čermákovy nálezy gotického ostění, které uložil v Čáslavském muzeu, podlehly „běhu času“ abych se tak vyjádřil s jistým eufemismem, v každém případě jejich současná revize není možná.¹⁴³ Z architektonických zbytků po klášteře se dochoval a to jen pouhou náhodou fragment reliéfu vítězího Beránka, který byl nalezen při opravě věže kostela svatého Václava (dříve Panny Marie).

Na závěr této kapitoly lze shrnout, že nedochování tak rozsáhlé stavby, jako zaniklý klášter bezesporu byl, představuje problém pro uměleckohistorické posouzení a datování kostelních staveb v okolí. Analýza jeho staveb by nám určitě umožnila lépe poznat a datovat okolní středověké kostelní stavby, neboť klášter jistě ovlivňoval architektonické utváření

ČERMÁK, 1888, s. 123 – 124.

¹³⁵ Petr SOMMER, První dvě století benediktinských klášterů v Čechách, *Studia mediaevalia Pragensia* 2, Praha, 1991, s. 25.

¹³⁶ Dobroslav LÍBAL, Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha, 2001, s. 289.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 271 - 273.

¹³⁷ Dobroslav LÍBAL, Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha, 2001, s. 182 - 183.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 234- 236.

Stavba sama kostela v Kněži je spíše raně gotická, vstupní portál i okno lze datovat do období kolem roku 1250.

¹³⁸ BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 274 - 276.

¹³⁹ Dobroslav LÍBAL, Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha, 2001, s. 429.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 292.

¹⁴⁰ Zdeněk PEHAL, Keramika 13. století od kostela svatého Kříže nedaleko Ronova nad Doubravou (bývalý okres Chrudim), *Sborník prací Muzea v Chrudimi*, Chrudim, 2003.

¹⁴¹ Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, Nové poznatky o raně středověké architektuře na Čáslavsku, *Umění* 23, Praha, 1975, s. 262 – 266.

¹⁴² Birnbaumová a Jansová považují kostel sv. Martina za gotický, ale Smetánka se Škabradou jej při povrchovém průzkumu opravili její datování podle zazděného pozdně románského původního vstupního portálu a zdiva s rytými spárami.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 325 - 327.

¹⁴³ Ústní sdělení Jolany Šanderové z Čáslavského muzea v roce 2005.

staveb ve svém okolí, a to i na vzdálenějších částech svého panství. Za stávající situace jsme odkázáni na posuzování jednotlivých kostelů v okolí, z těchto namnoze fragmentárních poznatků se snažíme usoudit, jak asi mohla vypadat pozdně románská a gotická architektura v této oblasti a vlastní klášter. I když použijeme analogie s jinými dochovanými kláštéry, především v Třebíči, tak to na přesnosti a preciznosti posouzení situace pochopitelně nepřidá.

12. Průzkum věže kostela svatého Václava

Kostelní věž představuje jediný zbytek farního kostela svaté Panny Marie, protože od zevrubného popisu¹⁴⁴ uplynulo již více než osmdesát let, bylo na místě se na tuto stavbu znovu zaměřit. Od té doby totiž došlo k jejím několika opravám, ta poslední v roce 1990 ponechala odkrytý, do té doby nepoznaný vstupní portál. Je umístěn při patě severní stěny věže, dochován z podstatné části (Obr. 20) včetně horních partií patek. Nezdobený, jednoduché profilace, vyroben z opuky, velmi pravděpodobně místní provenience z nedalekého jámového lomu. V protější stěně věže je zazděný další vchod bez ostění, který vedl zřejmě dále do kostela. Jinak je tato dolní místnost slepá, bez oken, s křížovou klenbou bez patrného ostění. Nynější vchod na věž je při patě východní stěny jednoduchým nezdobeným obdélníkovým portálkem, který není původní, pochází nejspíše z doby barokních úprav, možná i později. Šnekové schodiště, zmíněné i v literatuře vede do prvního patra, kde je pozdně gotický portálek. V této místnosti s valenou klenbou jsou dochované dvě konzoly, jako zbytky zaniklé křížové klenby. Mohutná věž kostela se střílnovitými okénky nepřímo svědčí pro možnost opevnění širšího klášterního areálu.

Z původní lodi kostela svaté Panny Marie se dochovaly fragmenty zdiva odkryté při opravách kostela v osmdesátých letech dvacátého století, jako ukazuje zápis v obecní kronice z roku 1988, publikovaný v roce 2004, který ukazuje, že severozápadní roh chrámové lodi je z podstatné části z původního zdiva a v západní stěně bylo objeveno úzké gotické okno.¹⁴⁵

13. Fragment tympanální plastiky¹⁴⁶

Velice zajímavý nález, pravděpodobně jediný dosud známý a zachovaný artefakt pocházející přímo z kláštera, část tympanonu zdobená plastickými figurálními a ornamentálními motivy (Obr. 30 – 33).

Příběh jejího dochování je poučný, do dnešní doby se dochovala patrně díky tomu, že

¹⁴⁴ BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 348 - 349.

¹⁴⁵ ŠTĚDRÁ a kol., 2004, s. 87.

její nález upadnul v zapomnění, stejně jako povědomí o jejím významu. Ať tak či tak jedná se velmi pravděpodobně o jedinou (pozdě) románskou plastiku z území bývalého okresu Havlíčkův Brod, byla nalezena při opravě věže kostela svatého Václava, znovu na ni upozornila vlastivědná publikace. K nálezu došlo v roce 1982¹⁴⁷, byl přivolán archeolog dnešního Muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě Pavel Rous.¹⁴⁸ Zahájil jsem pátrání po tomto nálezu v době přípravy na svojí diplomové práci, nakonec se ukázalo, že zmíněný artefakt se nalézá nenápadně uložen u zdi kostela svatého Václava při vstupu do sakristie opřen o zed', zčásti kryt vzrostlým keřem. Osobně se domnívám, že pouze jeho zapomnění a nenápadné vzezření¹⁴⁹ způsobilo její dochování a zabránilo ztrátě, když uložení do bezpečí nejspíše muzejního depozitáře nebylo bezprostředně po jejím sejmutí ze zdi provedeno (v roce 1982).

Jedná se o desku ze světlé, jemně zrnité žuly, tlustou 20 centimetrů, vysokou sedmdesát pět centimetrů. Délka dochované části je sedmdesát (v delším okraji) a šedesát (v užším, dolním okraji) centimetrů. Přestože byla obrácena reliéfem směrem ode zdi, tedy vystavena nepřízni počasí, nebyla vůbec poškozena, ani porosty lišejníků či mechů, což je nepochybně způsobeno odolností použitého kamene. Je to přeražená deska, přibližně na konci třetí čtvrtiny, velikostní poměr dochované části vůči zaniklé odhaduji na osmdesát procent (ku dvaceti procentům ztracených). Zadní strana a hrany desky jsou precizně hladce opracovány. Co se týče vlastního výtvarného zpracování a pojetí reliéfu jeví se jako poněkud schematické a ploché, leč postava Beránka je zřetelná.

Co se týče původu použitého kamene¹⁵⁰, žuly, která se v okolí nenachází, na rozdíl od blízkého ložiska dobře opracovatelné opuky, která se ale pro daný účel velkého bloku nehodí, lze říci, že jde nejspíše o kámen z lomů v oblasti kolem Lipnice nad Sázavou. Tamní žula je výrazně světlá, jemnozrná struktury, na rozdíl od granodioritů kolem Seče, které jsou tmavší a výrazně zrnité struktury. Představa proveniencí použitého kamene od Lipnice nad Sázavou je umocněna skutečností, že zde měl klášter do roku 1307¹⁵¹ skupinu čtyř vesnic, které v tomto roce vyměnil (mimo jiné) za městečko Smrdov s okolními vesnicemi. Doba, kdy měl

¹⁴⁶ Za cenná vysvětlení a připomínky k této kapitole děkuji Daliboru Prixovi z Ústavu dějin umění Akademi věd ČR v Praze.

¹⁴⁷ ŠTĚDRÁ a kol., 2004, s. 86 – 87.

¹⁴⁸ Kterému tímto děkuji za rychlé telefonické upřesnění nálezových okolností, tak jak si je pamatoval, sdělil, že tehdy vyfotografoval zmíněnou desku (jednalo se o fragment), neměl ale kvalitní fotoaparát, dle jeho slov se fotografie příliš nepovedly a údajně došlo k jejímu sejmutí a následnému uložení neznámo kde. Okolnosti spojené s památkovou ochranou tohoto artefaktu neznal.

¹⁴⁹ To platí i pro autora této práce, sám jsem této desce nevěnoval příliš pozornosti, považoval jsem ji za torzo náhrobku, je provedena ze šedivé žuly, což přispívá k její nenápadnosti, význam nálezů jsem si uvědomil poté, co jsem si o něm přečetl ve vlastivědné publikaci, moje zděšení a překvapení bylo značné, následující dokumentace této památky pak následovala velmi rychle.

¹⁵⁰ Děkuji RNDr. Petru Obstovi za konzultaci ohledně typologie žulových hornin v okolí.

klášter vesnice v této oblasti v držení, před rokem 1307, odpovídá i předpokládané době vzniku plastiky.

Vlastní reliéf je umístěn do obdélného pole v němž stojí Beránek Boží, po stranách olemovaného oblonovým prutem. Dolní podélná strana pod oblonovým prutem je zdobena třemi stylizovanými palmovými ratolestmi – palmetami. Stejně tak jsou méně výrazné palmety na horní podélné straně nad oblonovým prutem. V reliéfním poli je stylizován stojící Beránek Boží, který nese praporec s žerdí ukončenou křížem. Postava Beránka s praporcem je v dochované části téměř celá. Kromě toho obsahuje reliéfní pole také motiv dvou stromů, jako méně pravděpodobná se jeví možnost dvou akantů. Co se týče ikonografického motivu, jedná se o ve středověku často zobrazovaný výjev, kdy praporec s Beránkem Božím představuje znak svatého Jana Křtitele a symbolizuje zmrtvýchvstání a vítězství Kristovo.

Z podobných nálezů lze uvést reliéf v klášteře Zlatá Koruna¹⁵² a na čtenářském pultu kláštera v Oseku.¹⁵³ Celkový dojem lze dobře posoudit z přiložených fotografií. Hmotnost fragmentu reliéru odhaduji na dvě stě kilogramů, po jeho prohlídce a řádném zdokumentování (4. 8. 2005) jsem požádal duchovního správce Katolické farnosti ve Vilémově o laskavé uložení artefaktu na bezpečné, suché a bezmrazé místo.

Co se týče určení, jedná se o tympanální plastiku, pocházející pravděpodobně z čelní věže chrámu, je možný její původ ze zaniklého klášterního kostela apoštolů svatého Petra a Pavla, ale i z kostela Panny Marie, kam mohl být přenesen při barokní přestavbě kostelní lodi a umístěn na původní gotickou věž, kde se díky tomu pod omítkou dochoval až do svého snesení v roce 1982.

V otázce datování jsme omezeni již tím, že se plastika nedochovala na původním místě. Sice se potvrdil předpoklad Anežky Merhautové o tom, že vyvrácená řádová architektura obsahovala doklady tympanonů¹⁵⁴, ale ikonografický motiv ze staršího období těchto plastik s Vítězným Beránkem analogicky doložen není. Citované příklady z klášterů ve Zlaté Koruně a v Oseku jsou mladší, gotické, čemuž nasvědčuje i vyspělá úroveň kamenosochařské práce a propracované detaily. Naproti tomu nález z Vilémova – Kláštera svým celkovým pojetím odpovídá úrovni publikovaných ikonografických motivů¹⁵⁵. Figurální reliéf Beránka je zřetelný, stejně tak i hrubší, ale dobře patrné ornamenty, palmety. V detailu

¹⁵¹ RBM II, s. 929, č. 2152.

¹⁵² Jiří KUTHAN, Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, Praha, 1983, s. 291, obr. 156.

¹⁵³ Tamtéž, s. 268 a 269.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 11, obr. 1.

¹⁵⁴ Anežka MERHAUTOVÁ - LIVOROVÁ, K ikonografii českých raně středověkých tympanonů, Umění 24, 1976, s. 417.

podstatně lépe propracované palmety máme k dispozici ve výzdobě západního, gotického portálu v Okřesanči,¹⁵⁶ datovaného do první poloviny čtrnáctého století, když románská část tohoto kostela, reprezentovaná především severním vstupním portálem je datována do období před rokem 1250.¹⁵⁷

Z výše uvedených důvodů se domnívám, že předmětná plastika se svojí celkovou úrovní hlásí do pozdně románského období, do třicátých a čtyřicátých let třináctého století. Do téhož časového vymezení bych s jistou opatrností datoval i zaniklou klášterní architekturu, respektive její nejstarší části, z nichž patrně pochází. Tedy do stylu rané gotiky s jednotlivými pozdně románskými prvky.

14. Průzkum okolí Habrů a Kněže

V roce 1204 došlo k novému vyměření hranice mezi klášterními statky a majetkem údělného knížete Děpolda III. (zemřel roku 1223), v místě zvaném Habr (Gabr), kde se nalézala zemská celnice na stejnojmenné stezce a byla o tom sepsána listina v níž kníže Děpold III. (Theobaldus III.) daroval klášteru výtěžek jednu sedminu cla v tomto místě vybraného.¹⁵⁸ O haberské stezce a jejím významu nověji například Vávra.¹⁵⁹ První písemný doklad o existenci této komunikace máme z Kosmovy Kroniky k roku 1101¹⁶⁰, tato stezka, představující spojení mezi Čechami a Moravou, i když méně významná než stezka trstenická, představovala pro klášter nesporně velký zdroj příjmů ze cla a je pravděpodobné, že kolem stezky se na Habersku nalézaly klášterní vesnice.

Vzhledem k důležitosti tohoto území situovaného v blízkosti Haberské stezky, nejspíše přímo na ní, jsem mu věnoval značnou pozornost, již jenom díky v listinných pramenech doloženým majetkovým vazbám vilémovského kláštera k těmto dvěma lokalitám. Interpretací listinných pramenů lze dokonce dojít i k závěru, že fara v dnešní obci Kněž může být starší než v sousedních Habrech.¹⁶¹

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 417 – 428.

¹⁵⁶ BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 271, obr. 200.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 270.

¹⁵⁸ ...in theloneo quod Gabr nuncupatur...

CDB II., tomus II, 1912, s. 107.

Dobner VI., s. 381, č. 1.

¹⁵⁹ Ivan Vávra, Haberská stezka, Historická geografie 3, Praha, 1969 s. 8 – 32.

¹⁶⁰ ...per angustam viam et nimis ortam semitam de Malin, qua itur trans silvam ad Gabr.

Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923, s. 58.

¹⁶¹ Knyez alias Habr. – Jenczo etc. Et Johannes etc., quod nos ad eccl. in Knyez alias in Habr, per resign. D. Johannes ex causa permut. vac. de consensu dd. abbatis et conuentus mon. in Wilemow d. Sbinconem cum dicto d. Johanne pro eccl. in Slapanow permutantem, pleb. instit. Prage a. d. 1376, die XXVIII. Januarii. Libri confirmationum, Liber tertius et quartus, s. 48.

Proto jsem v průběhu let provedl komplexní povrchový průzkum okolí zejména Habrů a v roce 2001/2002 v souvislosti s opravou kostela v Kněži také katastru této vesnice. V obou případech toto sledování vyznělo v podstatě marně, přesto přineslo některé dílčí poznatky.

V případě kostela v Kněži se mně podařilo fotograficky zdokumentovat opravy vnější fasády tohoto kostela, především jeho gotické části. Tento kostel považuji za významný z toho důvodu, že důvodný předpoklad existence této vesnice a fary v souvislosti s osídlením Habrů, ve vazbě na stejnojmennou stezku. Bohužel není možné srovnání s fotografickou dokumentací opravy kostela v Habrech v roce 1995, protože nebyla pořízena. Architektonické datování obou staveb je provedeno v literatuře¹⁶² takovým způsobem, že k němu není mnoho co dodat, je ovšem možné, i když to z listinných dokladů přímo nevyplývá, že oba kostely vznikly nákladem kláštera a jím budované církevní správy. Zajímavé je i srovnání obou staveb z hlediska architektonické provenience, když kostel v Kněži byl o něco méně „postižen“ komplexní barokní přestavou (pokud za to nepovažujeme odstranění původních gotických oken, obr. 14) a díky tomu jsou raně gotické rysy této stavby na první pohled lépe patrné nežli je tomu v Habrech.

Kostel byl vybudován z místního kamene, svoru, jámové lomy jsou nedaleko vesnice, jejich využití již ve středověku je pravděpodobné, raně gotický vstupní portál (Obr. 19) je na původním místě, ojediněle se dochovala původní bílá vápenná omítka (Obr. 15), položená přímo na povrch kamenného zdiva. Z fotografií dokumentujících opravu omítky kolem oken je vidět, že byly velmi pravděpodobně vybudovány na místě původních, gotických, které byly zcela odstraněny. Pozdně románské okénko, zmiňované v každé soupisové práci, bohužel bez dokumentace je dobře patrné na přiložené fotografii (Obr. 24), jeho datování lze rámcově klást do let 1230 – 1270, vstupní portál (Obr. 19 a 22) pak do období 1250 – 1270.¹⁶³

Povrchový průzkum okolí Habrů a Kněže bohužel nepřinesl očekávané výsledky, zvláště ne v místech, kde se v Habrech dochovala ústní tradice o tom, že tam stávala celnice. Představa o umístění celnice je kolektivní paměti uchována poměrně přesně.¹⁶⁴ Toto místo se nalézá na levém břehu potoka Malé Sázavy (Sázavky) přímo v místech kde ústila ještě v nedávné minulosti polní cesta do blízké vesnice Kněž. Přímo pod tímto místem je dochováno místní jméno „brodiště,“ kde se měl podle ústní tradice nacházet brod přes

Zajímavý je i tvar místního jména „Habr“, v Kosmově kronice ve zmínce z roku 1101 je stejný jako v roce 1376.

¹⁶² Dobroslav LÍBAL, Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha, 2001, s. 182 – 183 – Kněž, datuje do sklonku druhé třetiny 13. století.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 234 – 236 – Kněž a s. 163 – 165 – Habry.

¹⁶³ Děkuji Daliboru Prixovi z Ústavu dějin umění Akademie věd ČR za laskavé vysvětlení problematiky a upřesnění datování.

¹⁶⁴ Habry, Brodská ulice, do míst dnešních domů číslo popisné 181, 182 a 244.

zmíněný potok.¹⁶⁵ Ani sledování pomístních jmen nepřineslo příliš mnoho jasno do otázky „hraniční linie“ tak je zmíněna v uvedené listině z roku 1204. Pouze toponymum „Opatská“ patřící výrazné terénní dominantě (nadmořská výška 520 metrů nad mořem) severozápadně od Habrů dokládá příslušnost k majetku kláštera. Jediným podstatným, ale dílčím výsledkem je lokalizace zaniklé středověké vesnice a jejího půdorysu nedaleko Habrů,¹⁶⁶ ale k poznání zaniklé sídlištní sítě v tomto mikroregionu to má zatím, žel, velice daleko.

15. Bojanovský újezd a jeho osídlení

Vývoj osídlení v této oblasti téměř neznám z vlastní terénní zkušenosti (vyjma Křižanovic a Hradiště u Nasavrku), proto se musím spoléhat na literární údaje, které jsou naštěstí dosti rozsáhlé. Dosavadní archeologické poznatky jsou také velmi skoupé, z okolí Seče je dosud doložena jediná lokalita pocházející přelomu třináctého a čtrnáctého století.¹⁶⁷ Další aktivity

¹⁶⁵ Přibližná poloha těchto míst byla publikována v místní vlastivědné publikaci: Karel RŮŽIČKA, Pavel NOVÁK, Habry, Havlíčkův Brod, 2001, s. 11.

Její dopřesnění mně vysvětlil jeden z autorů publikace, místní patriot pan Karel Růžička, který sběru informací o Habrech a okolí zasvětil celý svůj dosavadní dlouhý život, kterému tímto za tyto a jiné informace velice děkuji. V této části Habrů jsou možnosti povrchového průzkumu pro zástavbu omezené, nicméně jsem se snažil prohlížet volné plochy, břehy potoka a místní stavení. Tato část Habrů se nalézá sice nedaleko od kostela na náměstí, kde předpokládám osídlení minimálně ze třináctého století, ale přece jen je zřetelně oddělena potokem. Byla nepochybně již zastavěna v době barokní, jak naznačuje barokní socha umístěná ve výklenku domu, který je přímo proti tradované celnici a kolem něhož prochází zbytek polní cesty do Kněže. Vzhledem k tomu, že vybírání cla je v Habrech doloženo ještě v šestnáctém století, může se jednat o celnici v těchto místech v této době, což nedokazuje, že zde byla již v roce 1204 a dříve. Zajisté pro první polovinu třináctého století předpokládám osídlení kolem kostela v dolní části náměstí, to je nedaleko těchto míst. Moje dosavadní poznatky o těchto místech ukazovaly podle charakteru staveb na levém břehu potoka s mlýnem na vznik v raném novověku, v 16/17. století, poté, co došlo k zástavbě dnešního náměstí kolem kostela. Pokud vezmeme v potaz tendenci k jisté setrvačnosti ve struktuře osídlení a existenci celnice u brodu v těchto místech již v roce 1204 a zřejmě již v roce 1101 (první písemná místa o místě Habr), měli bychom tedy původní osídlení kláštera někde do těchto míst, kde jsou bohužel možnosti hledání malé, zástavba, velký rybník na potoce, který nepochybně zaplavil nižší terasu na níž mohlo být sídliště a konečně velké hospodářské budovy zemědělského družstva pokryly plochy, jejichž prohlídka by mohla být zajímavá. Je třeba si uvědomit, že plošný rozsah středověkého sídliště nejenom v době kolem roku 1101 a 1204 kdy je jeho existence doložena písemně byl velmi malý a to i v době daleko pozdější, v řádech pouhých několika stovek metrů čtverečních a právě v těchto místech by mohly pro uvedené překážky zmizet beze stopy, pokud by se tam nalézaly. Ve světle této tradice o umístění brodu a celnice v blízkosti rybníka považuji za vhodné zmínit informaci, která se tradovala v rodině méj nevládní matky Jany Pehalové (část jejichž předků pocházela z Habrů), totiž, že se původní Habry nalézaly v místech dnešního Haberského rybníka. Tuto informaci jsem nemohl potvrdit z jiných zdrojů, zřejmě upadla v zapomnění, zatímco tradice o celnici a brodu (pouhých několik metrů od rybníka) je živá. Proto se obávám, že místo Habr z roku 1101 a celnice tamtéž v roce 1204 nebude nikdy přesně lokalizováno, tím spíše, že břehy potoka Sázavky a tamní pole jsem prozkoumal velmi pečlivě a jako první, vazba raně středověkého sídliště na zdroj vody (potok) je velmi pravděpodobná, bohužel jsem nic nenašel. Vysvětlení proč moho skrývat předchozí řádky.

¹⁶⁶ Lokalita je od svého objevu na podzim roku 1994 průběžně sledována, vymezení jejího půdorysu sběrem v místech jednotlivých shluků keramických zlomků je stabilní a potvrzuje se při každém sběru.

Zdeněk PEHAL, Sídlíště ze 13. století na katastru obce Frýdnava (okres Havlíčkův Brod), Sborník... 2001, s. 5-9.

¹⁶⁷ Jan FROLÍK, Nález raně středověké keramiky ze sečské přehrady na Chrudimsku, Zpravodaj muzea východních Čech v Hradci Králové 17, Hradec Králové, 1990, s. 70 - 74.

v nedávné době také nepřinesly žádný výsledek.¹⁶⁸

Je poprvé doložen v majetku kláštera (a vůbec) i s výčtem vesnic v něm se nalézajících vydané v roce 1329, kterou klášter předává zmíněný újezd Jindřichu z Lichtenburka. Protože tato listina konkrétně vymezuje tento újezd včetně výčtu tamních vesnic, je na místě se na ni podívat poněkud pečlivěji,¹⁶⁹ již proto, že je to jediná zmínka o existenci toho újezdu jako celku. Opat a konvent kláštera ve Vilémově postoupili Bojanovský újezd zcela zpustlý s polnostmi obdělávanými i neobdělávanými, loukami, pastvinami, vodami, honbou, rybolovem, až tak daleko, jak hranice svrchu řečených osad sahají a to i s lesy Javorný, Moravec a Trávný, aby bylo další kolonizací (lokací) dosaženo většího užitku. Hovoří se o malých vesnicích s příslušenstvím, dále si klášter ponechává ve vlastnictví vesnici Křižanovice jako sídlo lesních hospodářů a rybářů, kteří provozují rybolov v řece Kamenici (Chrudimce).¹⁷⁰ Také si vyhrazuje právo na případný nález kovů, který by připadnul klášteru jako oprávněným vlastníkům. Uvedená zmínka o hranicích osad nepřímo dokládá povědomí o středověkých polních katastrofách, o nichž má současné historické bádání jen zcela mlhavou představu.¹⁷¹ Stejně tak jak jsou zde uvedeny jednotlivé vesnice, jeví se jako ohraničený geografický útvar kolem řeky Kamenice (Chrudimky). Klášter si v listině vymínil vesnici Křižanovice, kde sídlili lesníci a rybáři rybařící v řece Kamenici (dnešní Chrudimce). Kromě toho si konvent vymínil podmínku o kovu, který by se snad v budoucnosti tam nalezl.¹⁷² Na

¹⁶⁸ Jan FROLÍK, Martin TOMÁŠEK, Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Nasavrkách (okres Chrudim) v roce 1998, Zpravodaj Muzea v Hradci Králové 26, Hradec Králové, 2000, s. 163 - 165.

¹⁶⁹ 1329, Pragaе Henricus de Luchtenburg districtum Boyanowiensem ab abbate et conuentu monasterii in Wylemow suscipit ad locandum et ad fructus uberiores reformandum. ...districtum Boyanowyensem ex toto desertum, a multis retroactis temporibus penitus incultum, suscepimus ad locandum et ad fructus uberiores reformandum,... předává, aby ho vysadil a reformoval výtěžnost, výnosnost, zvýšil výnosnost videlicet quod districtus memoratus cum omnibus villulis subscriptis videlicet Boyanow, Polanka, Prossyecz, Mazanczie, Crasny, Bradlo, Trauny, Trawonecz, Hodonyn, Mladonow, Hradysczye, Lhotyczcie, Lubkow, Lazy, Wyrzyegow, Chlum, Kowarzow, Petyrcow, Slanyn, Wyscow, Systowyczye, Lutoborzyczye, Holyn, Horzowczye cum agris cultis et incultis...

RBM III., 1890, s. 594 – 595.

Dobner VI., s. 400 – 401, č. 21.

¹⁷⁰ Habebunt igitur predicti domini in ipso districtu unam villam Crzissanowycz nuncupatam, in qua serui eorum residebunt custodiende siluas et uniuersa nemora nemorata atque suos piscatores artem piscatoriam exercentes in flumine Cammennyczie, in eo libere et secure eisdem dominis deseruiendo.

RBM III., 1890, s. 594 – 595.

Dobner VI., s. 400 – 401, č. 21.

Sameš, 1934, s. 28 – 29.

¹⁷¹ Zdeněk SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi, Praha, 2004, s. 100 – 102.

¹⁷² Item quod si metallum cuiuscunque generis in ipso districtu inventum fuerit, ad ipsos tamquam ad patronos veros dominos et heredes debito ordine pertinebit.

RBM III., 1890, s. 594 – 595.

Dobner VI., s. 400 – 401, č. 21.

A kdyby jakýkoliv kov v onom kraji byl nalezen, jím samým jako pravým dědicům a patronům by náležel.

závěr je v listině uvedena formule o následcích nedodržení smlouvy ze strany kláštera.¹⁷³

Další stopy po osudu tohoto regionu jako celku v pramenech mizí, proto se Jan Urban domnívá, že Lichtenburkové na další kolonizaci této oblasti rezignovali.¹⁷⁴ Stejně tak je obtížné sledovat jeho osudy před rokem 1329. Není totiž jasné, již pro absenci zakládací listiny kláštera, zdali tento újezd náležel klášteru od jeho vzniku, je to ovšem pravděpodobné. Přestože se nalézá v nadmořské výšce kolem 500 metrů nad mořem, tedy oblasti drsnějšího klimatu, který se svým charakterem blíží horskému, díky tomu, že leží v údolí řeky Chrudimky, lze očekávat rané osídlení oblasti, rovněž je pravděpodobná existence minimálně lokální komunikace spojující Čáslavsko s Chrastekem a Hlineckem. V této oblasti je spolehlivě doloženo již pravěké osídlení v starší a mladší době železné, představované oppidem Hradiště u Nasavrku, kde se považuje za prokázanou jeho vazba na využívání tamních ložisek železné rudy již v pravěku. Není vyloučená ani těžba klášterem ve středověku. Vesnice, v této listině uvedené, se daří při pohledu na současnou mapu bez potíží identifikovat¹⁷⁵, až na celkem čtyři výjimky: Mazančí (eventuálně Morančí), Travenec, Lazy a Slanín lze považovat za zaniklé středověké vesnice, které „vypadly“ ze sídlištní sítě a jejichž lokalizace je vhodným předmětem dalšího studia.¹⁷⁶

Průnik pravěkého a středověkého osídlení je zřejmě analogií takzvaného říčního fenomenu, ve smyslu přírodovědeckém, tedy pronikání osídlení směrem z klimaticky příznivějšího Chrasteka proti proudu Chrudimky.¹⁷⁷ Tato skutečnost lépe vynikne při pohledu na mapu, protože vesnice uvedené v listině z roku 1329 jeví vesměs výraznou geografickou vazbu na řeku Chrudimku. Podobně je tomu u osídlení kolem řeky Doubravy, kde se předpokládá osídlení směrem z Čáslavska.

Co se týče právního termínu „újezd“ jako sídelně – geografické jednotky, je nutné se

¹⁷³ Pokud bychom to, co zde bylo smlouveno buď částečně nebo úplně porušili, tak tímto konáním bychom tyto dohodnuté výsady ztratili, aniž bychom mohli cokoliv namítat.

¹⁷⁴ Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003.

¹⁷⁵ Tak je to samotný Bojanov ležící v pomyslném a přibližném centru újezdu těsně u řeky Chrudimky, Polanka (2 km jihovýchodně od Bojanova), Proseč (3 km jihozápadně od Bojanova), Krásný (3,5 km jihovýchodně od Bojanova), Horní nebo Dolní Bradlo (5 km jihovýchodně od Bojanova), Travná (6,5 km jihovýchodně od Bojanova), Hodonín (1 km jihozápadně od Nasavrku), Mladoňovice (5 km severně od Bojanova), Hradiště (1,5 km severozápadně od Nasavrku), České Lhotice (1,5 km západně od Nasavrku), Libkov (3 km východně od Bojanova), Vršov (3,5 km jižně od Bojanova), Chlum (2 km východně od Bojanova), Kovářov (2 km severozápadně od Bojanova), Petrkov (1 km severovýchodně od Bojanova), Vyškov (8 km severovýchodně od Bojanova), Šiškovice (2 km severně od Křižanovic), Licibořice (2,5 km severně od Křižanovic), Holín (2 km severozápadně od Bojanova), Hořelec (2,5 km jihozápadně od Bojanova).

¹⁷⁶ Ale velmi obtížným, uvážíme – li členitý terén v této oblasti z podstatné části krajiny, kde lze předpokládat zaniklé vesnice pokryté špatně schůdným lesem.

¹⁷⁷ Podstata říčního fenomenu je v tom, že údolními velkými řekami pronikají teplomilné druhy fauny a flory směrem do podhůří nebo oblastí pro ně klimaticky méně příznivých, kdy tok řeky a mohutné údolí vytvářejí řadu mikroklimaticky vhodných lokalit.

Vojen LOŽEK, Příroda ve čtvrtohorách, Praha, 1973, s. 158.

vrátit do starého českého práva, kdy tento představoval souvislé území, jehož hranice se při směně (a to lze předpokládat též v roce 1329) objely nebo obešly a přitom se mohly znovu vytyčit hraniční mezníky. Objíždění hranic převáděného území obvykle skupinou šlechticů za účelem seznámení nabývajícího majitele s územím a osadníky na něm sedícími a vymezení hranic.

Ze zmínky o rybářích na řece Kamenici lze uvažovat ještě o jednom aspektu využitelnosti bojanovského újezdu, konkrétně řeky Chrudimky. Není to jenom předpokládaný říční rybolov, jak by se dalo běžně usoudit, ale také velmi pravděpodobná možnost výskytu dnes kriticky ohroženého mlže perlorodky říční (*Margaritifera margaritana*) v řece Chrudimce. Výskyt a do jisté míry chov tohoto mlže není u nás pro období středověku spolehlivě doložen, ani v oblasti jižních Čech. První zpráva o jeho množství v řece Chrudimce pochází až z poloviny sedmnáctého století, ale je vysoce pravděpodobné, že tato řeka svým charakterem musela jeho výskytem ve středověku oplývat. Klášteru patřil úsek této řeky v délce asi 50 kilometrů, a uvážíme – li hojně užití sladkovodních perel a jejich cenu pro výzdobu kněžských rouch¹⁷⁸, je pravděpodobné využívání tohoto bohatství již klášterními rybáři. Ostatně Bohuslav Balbín ve svých *Miscellaneích*¹⁷⁹ uvádí kapitolu o výskytu tohoto sladkovodního mlže v Čechách¹⁸⁰ a o devastaci jeho nalezišť v Čechách počátkem čtrnáctého století. I když se jedná o pozdní údaj z doby autorova života, jeví se jako pravděpodobný, zvláště v kontextu s informací o zpustnutí celého újezdu (*ex toto deserta*).

Stručně lze říci, že bojanovský újezd nemusel oplývat ve třináctém století pouze bohatstvím ryb, dříví, místy i rud, ale také produkcí sladkovodních perel.

16. Hospodářský vývoj kláštera

Je obtížněji uchopitelný pro torzovitost pramenů listinné povahy, zejména pro hospodářské dějiny je to absence urbářů. Proto je nutné si pomáhat z jiných zdrojů informací, jako je již zmíněná toponomastika ve službách sledování vývoje osídlení, hledání přímo v terénu reliktní pro těžební a průzkumné činnosti, kterých je možné nalézt v okolí celkem dost. Bez zajímavosti nejsou ani pomístní jména dokládající vinice, jejichž vztah ke klášteru je pravděpodobný, nikoliv ovšem dokázaný. Dále lze uvažovat o budování rybníků klášterem a

¹⁷⁸ Václav DYK, *České perly*, Praha, 1947, s. 23.

¹⁷⁹ Překlad do češtiny z Balbína: ...osady velevrubů v řekách založeny, které žoldněři zničili... je často citován v odborné literatuře zabývající se historickým rozšířením perlorodky říční, dříve též velevrub perlonosný zvané. Bohuslav BALBÍN, *Miscellaneorum historicarum regni Bohemiae Decadis I, Liber IV.*, Pragae, 1681, s. 56.

¹⁸⁰ Zmínka o „osadách velevrubů“ působí věrohodně a svědčí o přesnosti jeho pozorování, tento mlž totiž skutečně vytváří v příhodných biotopech jako jsou potoky a řeky s kamenitopísčítým dnem rozsáhlé kolonie, které dle pozorování ještě z 19. století v povodí Vltavy a Blanice hustě pokrývaly celé dno.

eventuální zakládání hospodářských dvorců.

Posouzení vývoje klášterního hospodaření zároveň předpokládá analýzu změn, ke kterým došlo v Čechách v období jeho existence v průběhu 12. - 16. století, když klíčové je sledování vývoje 13. - 15. století. Vývoj ve dvanáctém století je obtížně postižitelný pro nedostatek pramenů, analogicky lze předpokládat snahu kláštera o rozšiřování výměry obdělávané půdy, což se projevilo zejména v období „agrární revoluce“ ve třináctém století, která se nevyhnula ani hospodaření jednotlivých klášterů společně se snahou scelovat majetkové domény a vytvářet tak „klášterní velkostatky“¹⁸¹.

Z dalších zdrojů financí je to clo, jehož vybírání je doloženo na celnici v Habrech. V roce 1204 daroval údělný kníže čáslavsko – chrudimsko - vratislavský Děpolt III. (Theobaldus III.) klášteru jednu sedminu cla vybraného v místě zvaném Habr.¹⁸² Další listina týkající se vybírání cla je až z roku 1341.¹⁸³ V této listině stojí za povšimnutí, že o klášterních výsadách, které jsou potvrzovány se hovoří v plurálu, je tedy jasné, že v období let 1204 – 1341 muselo dojít v dnešní době nedochovanými listinami k převodu celého výnosu cla v Habrech a ve Vilémově, když v roce 1204 měl pouze jednu sedminu. Okolnosti těchto transakcí neznáme, pro absenci listinného materiálu.

Uvedená listina z prosince 1341 vydaná v Kutné Hoře dále uvádí jednotlivé položky a stanovuje celní sazbu za jejich transit přes celnici, je to tedy celní „sazebník“ a umožňuje nám nahlédnout do sortimentu přepravovaného zboží po haberské stezce a po stezce přes Vilémov. Jsou taxativně vyjmenovány tyto položky: med, víno, nádoby, dříví, železo, měď, cín, purpurové látky, sůl, olivový olej, zvěřina, domácí zvířata a koně. Zmínka o přepravě vozů s (dřevěným) uhlím ukazuje na pohyb této komodity po obou stezkách směrem ke Kutné Hoře, kde se používala mimo jiné při zpracování stříbra, stejně tak je zajímavý dovětek o osvobození studentů nesoucích své knihy a zrovnoprávnění židů s křesťany co se týče cla.¹⁸⁴

¹⁸¹ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 420 – 425.

¹⁸² ...in theloneo quod Gabr nuncupatur...

CDB II., tomus II, 1912, s. 107.

Dobner, VI., s. 380 – 381, č.1.

¹⁸³ ...monasterio in Wilhelmo privilegia ratione telonei in Habrn et Wilhelmo confirmat. ...qualiter thelonea in Habrn et in Willemo ipsi monasterio incorporata sunt per eosdem...

RBM IV., vol. 3., s. 424 – 425, č. 1050.

Gelasius Dobner ve svém *Diplomatári* tuto listinu neuvádí.

¹⁸⁴ Judeis vero abbas et conuentus predicti antiquam theloneorum solutionem nostri intuitu relaxarant, sic quod ab eisdem Judeis viuis et mortuis ipsa thelonea more christianorum recipi debent in singulis prenotatis; currus vero carbonum et scolares suos ferentes codices a solutione thelonei penitus absoluentur.

Židům svrchuřečený opat a konvent (vilémovského kláštera) starodávné placení celních poplatků s ohledem na nás (krále Jana Lucemburkého) odpustili, takže od těchto židů živých i mrtvých samotné celní poplatky po způsobu křesťanském mají býti přijímány ve výše označených jednotlivostech; avšak vozy s uhlím a žáci, kteří

Bezprostředně po vydání této listiny byla vydána dne 9. prosince poslední známá listina týkající se cla, a to v Avignonu¹⁸⁵, tedy pouhých dvacet dní po předchozí. Tato listina opravňuje opata vilémovského kláštera k tomu, aby lidi škodící klášteru na clu, směl zastavit a k placení přinutit kdekoliv v království, to je ve městech, tvrzích (použití výrazu „munitio“ dokládá v této době již obecnou diferenciaci hradu a tvrze), hradech a na všech místech.

Co se týče obchodu s dřevěným uhlím, je nutné předpokládat jeho transport, ale především jeho produkci přímo v lesích patřících klášteru, přesněji řečeno tvořící příslušenství jím vlastněných vesnic. Ostatně těžiště klášterního majetku v Čechách tvoří i dnes lesnaté oblasti, ve středověku tomu nebylo jinak, spíše byl podíl lesa o něco větší, než je tomu dnes. Lesnatý bojanovský újezd a oblast kolem Vilémova i Habrů mohla být dodavatelem dřevěného uhlí, ale patrně i surového dříví do kutnohorských dolů. Produkci dřevěného uhlí dokládá listina z roku 1401.¹⁸⁶

Čtrnáctého listopadu 1253 vydal Přemysl Otakar II. listinu o osvobození vilémovského kláštera od různých břemen zemských.¹⁸⁷ Toto privilegium obsahovalo mimo jiné ustanovení, že žádný světský pán se nesmí bez klášterního dovolení usadit na jeho

nesou své knihy, at' jsou od placení cla zcela osvobozeni.

Tamtéž, s. 425.

¹⁸⁵ 1342, 9 Jan., Avinione

Johanes, B. rex ac Lucemburgensis dones, abbati et conventui monasterii in Willemow (qui conquesti sunt nonullos homines theloneum ipsis per reges Bohemiae concessum ac etiam de iure eis a multis retroactis temporibus debitum solvere nolle) dat potestatem omnes et singulos absque telonei consueti solutione transeuntes in civitatibus, munitiombus, castris et locis, in quibus deprehensi fuerint, ad satisfactionem debitam arrestandi.

RBM IV., vol. 3., s. 429, č. 1061.

Existenci této listiny uvádí také Solař, 1868, s. 412 a Sameš, 1934, s. 78.

¹⁸⁶ Výpověď, kterou Jaroslav z Opočna u Hory 9. srpna 1401 mezi rudokupci k vlaskému dvoru v Kutné Hoře příslušejícími a uhlíři předními a zadními v Čechách vynesl. ...uhléři přední podepsaní, Michal Olejník z Příbramě, Hýka z Příbramě, Petr Lysý z Uhrova a Mikuláš Ludvík z Příbramě... Také vypovídám o ty škody, což Ješík uhlěřom pobral, to jest vzraženo na penieze, těch jest XXI a puol kopy a puol sedma grošuo. Ti peniezi mají polženi býti u kněze opata Vylémovského, a tu uhlěři mají přijíti, a což jich který podkoní ukáže, že mu jest vzato to jemu penězi zaplaceno má býti.

CIM II, s. 247, č. 246.

Příbramí se rozumí dnešní Uhelná Příbram a dále je uveden Uhrov, obojí vesnice nedaleko Vilémova, bývalý okres Havlíčkův Brod. Otázka produkce dřevěného uhlí ve středověku v klášterních lesích zasluhuje samostatné analýzy, tato listina dokládá vztah vilémovského kláštera k uhlířům pouze nepřímo, zmínkou jeho opata při jednání v uvedené záležitosti, adjektivum „Uhelná“ v názvu Uhlené Příbrami se tím zdá být dobře doloženo, tedy jeho původ. Na tradici pálení dřevěného uhlí a zbytků míst, kde stály milře, dnes rozorané v polích jsem narazil ve vzpomínkách pamětníků v Čihošti (bývalý okres Havlíčkův Brod), dokonce i v regionální literatuře (Josef CHVÁLA, Za starým Jeníkovem, Čáslav, 1932, s. 15), kde se uvádí nálezy rozoraných milřů se zbytky uhlíků. Dosud se mně to nepodařilo v terénu prokázat, ani v polích, ani v lesích zbytky milřů.

¹⁸⁷ Přemysl Otakar II., dominus regni Bohemiae, dux Austriae et Stiriae monarchioque Moravice, monasterium in Vilémov et omnes subditos eius ab omnibus exactionibus liberat. Pragae 1253 nov. 14.

CDB V, 1974, s. 30 – 32, č. 2.

RBM II., 1882, s. 1 – 2, č. 2.

Privilegium ac Exemptio Premislai Regis pro Monasterio Wilhelmscelle, eius bonis ac possessionibus dd. Pragae 18. Calendas Decembris Anno 1253. Zvod, Narok, Preseka, Scheleso, Woda, Metsch, Kyg, Narez.

Dobner VI., s. 382, č. 3.

pozemcích, ani nutit kohokoliv na statcích klášterních či dokonce sám konvent, aby jej živil, osobně nebo jeho družinu, ani zabírat klášteru pastviny pro svoje koně. Dále se dávají klášteru všechny pokuty, které byly dosud placeny za zlé skutky na území kláštera spáchané, za zabití či zranění kteréhokoliv člověka, králi či jeho úředníkům. Zloděj, který byl na statcích klášterních chycen, mohl být potrestán soudní mocí kláštera i na hrdle. Pro poměr okolních šlechticů k církevnímu majetku je příznačné výslovné podotknutí, že dosavadní příjemci pokut, na území kláštera vybíraných, nemají se mstít za zkrácení těchto svých příjmů ozbrojenými vpády a plněním klášterního zboží, chtějí - li se vyvarovat králova hněvu. Na závěr osvobozuje Přemysl Otakar II. klášter i všechny jeho poddané od tíživých robot zemských, od přeseky a nářezu, který při hojných cestách panovníkových s četným průvodem vyžadovalo velkého nákladu od postižených osob a institucí. Dále od právních povinností, svodu, železa, vody, kyje a meče, což poslední souvisí s udělením vyšších soudních pravomocí klášteru.¹⁸⁸

Značnou úlohu v ekonomice kláštera hrálo zemědělství, protože příjmy z obdělávání půdy ve formě pozemkové renty, tvořily významnou část jeho příjmů. Na jejich důležitost ukazuje i to, že když došlo počátkem čtrnáctého století v souvislosti s postupným zavedením peněžní renty v důsledku znehodnocování měny ke snižování její reálné hodnoty, ocitnul se vilémovský klášter, stejně jako jiné ústavy (namátkou lze jmenovat „sousední“ kláštery v Sedleci a v Třebíči), v těžkých dluzích. Tento stav se mu již nepodařilo překonat.

Část klášterní majetkové domény se nalézala na okraji Čáslavské kotliny, nejenom nedaleko kláštera, ale především v oblasti sprašových půd, které indikují nejúrodnější zemědělské půdy, jaké lze nalézt jen v Polabské nížině (jejímž výběžkem Čáslavská kotlina ostatně je).

Typickým příkladem jsou vesnice Zehuby, v listině zmíněné jako klášterní majetek od starodávna¹⁸⁹. V okolí Zehub jsem začal provádět podrobný povrchový průzkum, který ukázal, že tamní krajina, respektive sprašové půdy jsou kolem potoků doslova pokryté

Sameš, 1933, s. 178 – 179.

¹⁸⁸ Proces, který probíhal od počátku 13. století, dříve docházelo k udělování hospodářských imunit, později také soudních.

Více k tomu z hlediska právní historie Solař, 1868, s. 408.

¹⁸⁹ que in villa Zehubi ad eos ab antiquo...

RBM II., 1882, s. 575, č. 1331.

Dobner VI, s. 388, č. 11.

Vesnice se nalézá na jihozápadním okraji Čáslavské kotliny, ale ještě v oblasti úrodného a klimaticky příznivého Čáslavska, nepochybně patří to takzvaného starého sídelního území, jak svědčí mimo jiné nálezy intenzivního pravěkého osídlení na jejím katastru, především zemědělského pravěku – neolit, halštát a latén.

Zdeněk Pehal, Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník... 2002, s. 61 - 69.

keramickými zlomky dokládající velmi husté osídlení v zemědělském pravěku. Je jisté, že se jednalo o oblast s výnosným zemědělstvím, na rozdíl od klimaticky drsnějšího a co se týče kvality půd mnohem méně úrodného Bojanovského újezdu.

Ovšem počátkem čtrnáctého století, za vlády Jana Lucemburského přišla hospodářská krize, jejíž příčina tkvěla v celkové nevýnosnosti velkých pozemkových celků (proces scelování probíhal již ve století předcházejícím), a která postihla všechny české ústavy, nevyjímaje ani v té době bohatý Sedlec u Kutné Hory¹⁹⁰.

Její kořeny spočívaly v tom, že na přelomu třináctého a čtrnáctého století byl z podstatné míry již ukončen proces přechodu klášterního zemědělského hospodaření na pevně stanovenou peněžní rentu, jejíž výše se dlouhodobě neměnila a která byla stanovena z výměry obdělávané půdy.¹⁹¹ Devaluace měny, která probíhala od počátku čtrnáctého století snižovala výnosy z velkých hospodářských celků. Přestože klášter měl v té době ve vlastnictví rozsáhlé statky ve svém okolí, s přirozenými centry ve vlastním Vilémově a v Habrech, docházelo k postupným propadům příjmů z obdělávání půdy v podobě znehodnocení peněžní renty. Do tohoto trendu navíc zasáhlo postupné vyčerpávání ložisek stříbra na Českomoravské vysočině.

Ekonomika kláštera, jak ukázala již Samešova studie, se potýkala v průběhu čtrnáctého století s mnoha potížemi, klášter zabředal do dluhů, ze kterých se marně snažil vymanit, mimo jiné dalšími půjčkami, které nebyl schopen splácet. Lze předpokládat, že hospodaření benediktinských konventů bylo tímto značně postiženo, protože základem příjmů byla svojí podstatou pozemková renta, neboli byly závislé na výnosech svých vesnic, to je povětšinou zemědělství.

Roku 1288 zastavil opat Jaroslav Jistislavovi, synu Bleha z Chlumu pustou ves Ruzeň, aby ji za svého života znovu osadil svými lidmi a měl z ní užitek. Za to zaplatil jednorázově 10 hřiven stříbra, po Jistislavově smrti se měla vesnice vrátit zpět i s osadníky a vším příslušenstvím zpět klášteru. K tomuto dodatku, v tehdejších smlouvách zástavních zcela běžnému se pojil ještě dodatek, že klášter si ponechává v majetku okolní lesy a veškeré výtěžky z nich plynoucí.¹⁹² Je velmi pravděpodobné, že vesnice, výslovně uváděná jako

¹⁹⁰ Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 139.

¹⁹¹ Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Praha, 1999, s. 138 - 139.

Jaroslav ČECHURA, Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách - základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia, Archeologia historica 10, Praha, 1985.

¹⁹² Abbas et monasterium Willemoviense locat Jistislao militi villam desertam cui Ruzen pro decem marcis argenti usu fructuario ad dies vite possidendam dd. 2. Aprilis Anno 1288.

RBM II., 1882, s. 620, č. 1440.

Dobner, VI, s. 389, č. 12.

pustá,¹⁹³ byla zničena také v nebo krátce po roce 1278 (v každém případě před rokem 1288, v době „zlých let“), v každém případě byla, na rozdíl od jiných lokalit¹⁹⁴ zaniknuvších ve stejné době, zase obnovena. Předchozí smlouvy výrazně hospodářsko právní povahy, ukazují poměry, v jakých v té době klášter hospodařil. Je pravděpodobné, že klášter se v té době snažil o zvýšení výnosů ze svých statků, podle možnosti i výhodnými pronájmy. Je také doložena snaha o jisté doplnění majetků v zemědělských oblastech, za účelem snížení nákladů na jejich správu a údržbu a zvýšení výtěžnosti obděláváním zvětšených pozemkových celků.

V roce 1282 vyměnil opat Jaroslav s biskupem Tobiášem z Bechyně část vsi Sulice za dvůr v Markovicích s patronátním právem k tamnímu kostelu svatého Jiří.¹⁹⁵ Tato výměna dokládá scelování majetkových držav kláštera, neboť ves Sulice se nalézá 6 kilometrů severovýchodně od Jílového u Prahy nedaleko Sázavy, kdežto Markovice jsou asi 5 kilometrů jihovýchodně od Čáslavi, přibližně 5 kilometrů severozápadně od Vilémova, v každém případě stejně jako nedaleké Zehuby ve staré sídelní oblasti velmi úrodného Čáslavska. V hospodářství kláštera nepochybně odráží trend k lepšímu hospodaření na postupně scelovaném „klášterním velkostatku“ a využívání stávajících zdrojů s jediným cílem, zvýšením peněžní renty. Tímto vývojem procházely ve třináctém století také ostatní kláštery a vilémovský za nimi nikterak nezaostával. V souvislosti s touto výměnou je zajímavá zmínka z roku 1284, že totiž kněz v Markovicích má dostávat z nedaleké vsi Zehuby desátek a nějaké, blíže nespécifikované, příjmy. Za to měl markovický kněz odevzdávat ročně na svátek patronů kláštera, svatých Petra a Pavla, 3 libry vosku.¹⁹⁶

Sameš, 1934, s. 24.

¹⁹³ 1 kilometr severozápadně od Nové Vsi u Chotěboře leží vrchol s nadmořskou výškou 452 m s názvem Roužeň a cca 2,5 km severozápadně od této polohy se nalézá samota Roužeň. Tyto názvy ukazují na možné polohy zaniklé vesnice, jejíž přesná lokalizace je ovšem věcí podrobného povrchového průzkumu, který jako jediný v případě úspěšnosti může vyřešit tuto otázku, důležitou z hlediska struktury osídlení tohoto mikroregionu, to je kde stála vesnice Roužeň ve 13. století.

¹⁹⁴ Zdeněk Pehal, Sídliště ze 13. století na katastru obce Frýdnava (okres Havlíčkův Brod), Sborník..., 2001, s. 5 – 9.

Zdeněk Pehal, Sídliště ze 13. století na katastru obce Stupárovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník..., 2001, s. 96 – 100.

Zdeněk Pehal, Středověké osídlení kolem kostela svaté Markéty v Golčově Jeníkově (okres Havlíčkův Brod), Sborník..., 2002, s. 20 – 33.

¹⁹⁵ *Permutatio villarum Marcowichi et Sulicz facta inter Episcopum Pragensem Thobiam, et Jaroslaum Abbatem Willemoviensem, et eius Conventum, dd. Pragae, 22. Octobris anno 1282.*

RBM II., 1882, s. 553.

Dobner VI, s. 387 – 388, č. 10.

Sameš, 1934, s. 23.

¹⁹⁶ *Thobias episcopus Pragensis Chechonem presbyterum instituit Plebanum in ecclesia Marcovich ad presentationem Jaroslai Abbatis Willemoviensis dd. Pragae 12 Kalendas Decembris Anno 1284. Eidemque Plebano decime de villa Zehubi pro tribus libri cere annue dandis locantur.*

RBM II., 1882, s. 575, č. 1331.

Dobner VI, s. 388, č. 11.

Sameš, 1934, s. 23.

Se samotným zemědělstvím úzce souvisí důležitá otázka systému obdělávání zemědělské půdy, jak je zachycen v soudobých listinách dokumentujících činnost vilémovského kláštera. Přesněji řečeno jak se projevil nástup nových progresivnějších metod kultivace v souvislosti se změnou krajiny ve třináctém století. S tím úzce souvisí otázka použití trojpolního systému v obdělávání polí.

Ačkoliv se dříve předpokládalo nástup tohoto systému již v první polovině dvanáctého století, tak Z. Smetánka prokázal¹⁹⁷, že s tímto nelze počítat ani ve staré sídelní oblasti Čech dříve než v pokročilé první polovině století následujícího.

Otázka zavedení tohoto systému na panství kláštera je zajímavá i proto, že je možné podívat se na problém „odlehlosti, perifernosti“ kláštera a zamyslet se nad rychlostí, s jakou se tyto změny prosazovaly v této části Čech. Ještě použité termíny v listinách čtrnáctého století vykazují značnou nejednotnost, která zřejmě odráží neustálenou právní praxi, v praxi to ale znamená nejspíše označení toho samého.

Tak v listině z roku 1389¹⁹⁸ ve sporu, který rozhodl Mikuláš Puchník¹⁹⁹, licenciát dekretů mezi mezi rytířem čili vazalem Kunešem z Pavlova a Ctiborem, ledečským plebánem, šlo o pole ve třech lánech (de agris trium laneorum). Je to poprvé, kdy se objevuje v souvislosti s klášterním panstvím termín „lán“, společně se širším označením „ager“. Listina dále upřesňuje, že jeden lán polí patří vilémovskému klášteru v souvislosti s termínem „aratura“ čili popluží jako příslušenství k lánu, což je obecně uznávaný výklad.²⁰⁰ V listině z roku 1350 je zase použito obratu „cum agris ad ipsam pertinentibus“ v listině z roku 1348 ohledně hory Oheb se všemi příslušenstvími, tedy „cum pertinentiis“. K roku 1340²⁰¹ je doložen na panství kláštera „svobodný lán“.

¹⁹⁷ Zdeněk Smetánka, *Legenda o Ostojovi*, Praha, 2004, s. 68 – 77.

¹⁹⁸ 1389 ian. 16. Pragae.

Nicolaus Puchnik, licentiatus in denretis, Prag. et Olom., ecclesiarum canonicus, curiae archiepiscopalis Prag. officialis, in lite inter Czliborium (alio loco Styborius), plebanum in ecclesiae in Ledech (Ledech), ex una et Cunasonem, clientem vel armigerum de Pawlow, parte ex allera occasione decimarum certarum orta et per procuratores Machutam (Martin) et magistrum Petrum (Sderasiensis) ad se deducta pronuntial, decernit atque declarat, ut dictus Cunasco plebani praetato de agris trium laneorum, quos prope Pawlow infra fines et limites dictae ecclesiae cum sumptibus et expensi suis propriis colit decima per spatium duorum annorum retentas dare nec non deinde annis singulis decima obligatas, vid septem linas siliginis et septem avenue, assignare teneatur.

Cunasco ad replicationem suam praete alia adicit: unus laneus agrorum a predicta aratura per dominum abbatem et conventum monasterii in Wylemow (Vilémov) duos quartales est alienatus et abstractus ac inter rusticos censuales monasterii divisus et distributus.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug.), Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis. Tomus II., edidit Vladimír Kořínek, Praha, 1968. s. 90, č. 196.

¹⁹⁹ K této výrazné postavě viz Jiří SPĚVÁČEK, Václav IV. 1361 – 1419, Praha, 1986, s. 734.

²⁰⁰ Vratislav VANÍČEK, VZDKČ, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002, s. 317.

²⁰¹ Carolus de Aurcicz fatetur sibi tres laneos liberos in Villa Aurcicz, a Petro Abbate Willemoviensi pro servitis, exhibendis ad dies tantum vitae sua concessos fuisse dd. Brunae III. Calend. Maii Anno 1340.

RBM IV., vol. 2, s. 306, č. 776.

V roce 1307 ve směnné smlouvě je použito obratu „ad predicta castrum et civitatem pertinentibus cum omnibus ipsorum attinenciis“²⁰², v pramenné edici Dobnerově²⁰³ ještě výmluvněji „ad predicta castrum & civitatem pertinentibus, cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, pratis, molendinis, piscationibus, pascuis, aquis, aquarum decursibus, agris, cultis, & incultis existentibus, planis“. Tyto formulace, kde se paušálně vypočítává všechno kromě orné půdy ve smyslu „agris“ nebo „laneus“, případně „campus“, znamenají vypočtení příslušenství k „lánu“ a tak je tento nepřímě doložen k roku 1307. Stejně analyzuje na tomto příkladu V. Vaníček²⁰⁴ tuto problematiku výskytu „lánu“ v písemných pramenech. Ve třináctém století o těchto pojmech dochované písemné prameny mlčí, z tohoto mlčení samozřejmě nelze a priori vyvozovat jejich neexistenci, spíše se dostáváme k meritu otázky, kdy tedy došlo v této oblasti ke změně systému obdělávání polí.

Muselo se tak stát nejpozději v objevení se zákupního práva, které předpokládá plánovitě a racionálně uspořádanou pluzinu. Tento nový a „progresivní“ právní typ je doložen na panství kláštera poprvé v roce 1279. Tehdy došlo k pronájmu klášterních statků, kdy opat Jaroslav rozdělil statky a dvorce ve Vlačicích u Čáslavi a v Bučicích nedaleko Žlebů a dává jim je právem německým.²⁰⁵

Pokud lze srovnat časový nástup vyhraněných forem emphyteuse²⁰⁶ v písemných pramenech a s tím související zahájení reorganizace zemědělské krajiny jinde v Čechách, především v takzvané staré sídelní oblasti, na jejím samém okraji (z geografického hlediska) leželo jádro statků vilémovského kláštera, tak výzkum ji doložil například v roce 1226 v privilegii Přemysla Otakara I. doksanským premonstrátkám.²⁰⁷

Tato listina, kromě odkazu na „německé právo“ - iure theutonico, obsahuje také hospodářské a soudní imunity. Tím je možné porovnat časový posun mezi touto částí Čech a vilémovským klášteřem nejenom v oblasti emphyteuse ale též exempcí čili imunit kláštera. Mezi doloženou emphyteusí v Doksanech a ve Vilémově leží časový odstup zhruba půl století,

²⁰² RBM II, s. 929, č. 2152.

²⁰³ Dobner VI., s. 392 - 393, č. 16.

²⁰⁴ Vratislav VANÍČEK, VDZKČ, svazek III. (1250 - 1310), Praha, 2002, s.316.

²⁰⁵ Litera Emphyteutica Purchrecht dicta super duabus villis ac curiis in Butschitz et Vulatschitz a Monasterio Willemoviensi aliis ad excolendum concessis dd. die 6. Martii Anno 1279. RBM II., 1882, s. 500, č. 1167.

Dobner VI., s. 384.

²⁰⁶ Tím se rozumí pokročilejší forma, kdy od jeho objevení v příhraničních oblastech Moravy a krátce poté i v Čech, se emphyteuse měnila, konkretizovala a šířilo se její použití i v oblastech bez vazby na přicházející etnický německý obyvatelstvo. Jeho osídlení je spolehlivě doložené na panství vilémovského kláštera v souvislosti s exploatací stříbra jižně od Havlíčkova Brodu, ale v okolí Vilémova a na Čáslavsku (v užším slova smyslu, nikoliv ve smyslu Čáslavska jako kraje) se německé obyvatelstvo uplatnilo až v souvislosti s rozvojem těžby v Kutné Hoře na přelomu 13/14 století.

²⁰⁷ Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 - 1253), Praha, 2002, s. 218 - 219.

což je samozřejmě zcela orientační hodnota, přesněji je možný tento odstup a určité „opozždění“ za vývojem v centrální oblasti Čech posoudit v oblasti imunit. Jejich role ve vývoji státu je zřejmá po roce 1222, po „velkém“ privilegii Přemysla Otakara I. pro církve. Zatímco premonstrátky v Doksanech obdržely hospodářskou a soudní imunitu již v roce 1226, tak pro vilémovský klášter byla vydána „až“ v roce 1253 Přemyslem Otakarem II. Jedná se ovšem o „zpoždění“ silně relativní, doksanské privilegium s dokladem „německého práva“ patří k nejstarším v Čechách, proto se časový odstup vilémovského kláštera nejeví nijak dramatický. Spíše jde o to, jak ovlivnila určitá geografická „odlehlost“ kláštera na okraji Čech zavádění nových metod hospodaření a majetkové správy. Zdá se, že jen zcela nepatrně, pokud vůbec, starší představy o určité „primitivnosti“ této oblasti na okraji Čáslavské kotliny („někde daleko, v pustém lese“) v souvislosti s velkými vzdálenostmi do městských a dříve hradeckých center, bude nutné revidovat. Navíc uvedené „opozždění“ v oblasti imunit svědčí pro individuální iniciativu jednotlivých řeholních domů, v tomto případě tedy dokládá jistou „liknavost“ vedení vilémovského kláštera, které nebylo schopné vyvinout iniciativu k získání těchto výsad.

Hornická činnost v centrálních částech Českomoravské vysočiny, se v průběhu třináctého století přesunovala (a to fakticky, nejenom obrazně) od ložisek v okolí Jihlavy a dnešního Havlíčkova Brodu směrem k Čáslavi a s objevem bohatých podpovrchových ložisek stříbra u Kutné Hory byla tato ložiska rychle opuštěna. Následný útlum se projevil v zániku některých významných hornických osad u Havlíčkova Brodu, včetně těch, které klášter vyměnil v roce 1307 za městečko Smrdov s okolím s Raimundem z Lichtenburka. Tato směna také dokládá snahu o jistou koncentraci pozemkového majetku kláštera, snahu o co nejtěsnější geografickou vazbu na již existující majetek, čili o jakési scelování, v tomto případě s již existujícím majetkem kolem Habrů a Viléma. Tento proces je z našich zemí doložen u většiny klášterů v souvislosti se vznikem velkoplošných „klášterních velkostatků“²⁰⁸.

Podobné problémy v té době měly ovšem i jiné konventy, nejenom benediktinské, ale i cistercké, příkladem je Sedlec u Kutné Hory, jehož prosperitu přinesl objev stříbra, které se paradoxně po několika desítkách let stalo i příčinou jeho těžkého úpadku.²⁰⁹ Je tedy jisté, že hospodářskými potížemi byly spíše vnější faktory, které relativně uzavřené klášterní ekonomiky nebyly schopny ovlivnit, relativně nezávislé na struktuře příjmů, neboť cistercké kláštery při poněkud odlišné struktuře svojí ekonomiky byly postiženy stejně tíživě, bez

²⁰⁸ Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1310 - 1378*, Praha, 1999, s. 134 – 135.

²⁰⁹ Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420*, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 146.

ohledu na snahu panovníků ve čtrnáctém století pomoci jim z potíží.

Je zajímavé, že vilémovský klášter se nesnažil budovat nějaké řemeslnické centrum, jako byla Sekanka u Davle.²¹⁰ Snad to přesahovalo jeho ekonomické možnosti, když budování takových „městeček“ je doloženo u jiných klášterů ve více případech. Jimi se jednotlivé konventy snažily podnikatelskými aktivitami přidat k hospodářskému rozvoji země za vlády posledních Přemyslovců, který představoval výraznou hospodářskou konjunkturu.

Se zemědělským podnikáním je také úzce spjata existence hospodářských dvorů (kurií) v alespoň některých vesnicích patřících klášteru. Zde je obzvláště těžce litovat absenci pramenů, nejenom listin, ale třeba i jen zlomků urbárů nebo kopiáře pro období středověku. Teprve berní rula uvádí kompletní výčet hospodářských dvorů ve sledované oblasti, je nepochybné, že u většiny z nich je třeba předpokládat vznik již ve středověku. V okolí kláštera je znám všechny z vlastních pozorování, bohužel jsem nikdy neviděl, spíše se nedochoval byt' jen ojedinělý stavební prvek, který by umožnil stavbu samu datovat do i jen pozdního středověku, ani se nedochoval špýchar z tohoto období. Platí to i pro dvorce v Heřmanicích a Bačkově, kde je vztah ke klášteru doložen listinami. V Bačkově k roku 1399, kdy klášter vyplatil dvorec částkou dvacet čtyři kop grošů a Pešík z Pelstrova se vzdal svých nároků na něj.²¹¹ Je to i problém s dvorcem, který dodnes slouží zemědělské činnosti v těsné blízkosti areálu zaniklého kláštera na katastru dnešní obce Klášter u Vilémova, v jehož zdivu jsem žádné gotické stavební prvky nepozoroval, přitom nelze vyloučit, že nějaké hospodářské zázemí v těsné blízkosti kláštera se mohlo ve středověku nalézat. Jakkoliv je to pravděpodobné, důkazy pro to nejsou.

Lze tedy shrnout, že na straně příjmové v klášterním účetnictví byly nepochybně významné příjmy ze cla v Habrech, příjmy z far, k nimž měl klášter patronátní právo, pronájem zemědělské půdy drobným šlechticům, poddaným sedlákům a příjmy z pokut vybraných na území kláštera.

Z vlastní hospodářské činnosti je nepochybné dolování rud a jejich úprava,

²¹⁰ Miroslav RICHTER, Hradištko u Davle, zaniklé městečko Ostrovského kláštera, Praha, 1982.

²¹¹ *Transactio litis orta super curia Baczkow inter Abbatem Willemowiensem et quendam Pessiconem de Pelstrow armigerum, facta per arbitrum Abbatem Podlaziensensem Lithomischlensis Diocesis dd. die 19. Maji Anno 1399.*

...quod prefati Abbas, & Conventus predicto Pessiconi XXIV. sexagenas grossorum denariorum Pragensium pro exsolucione curie predictae in Baczkow cum pertinenciis ipsius universis...

...nobilium ...virorum Dominorum Jodoci de Lethonicz, alias de Ronow, Pessiconis de Pelstrow, Georgii de Bdolen, & Boletio de Kimomila...

Dobner VI., s. 443 - 444, č. 55.

Sameš 1934, s. 86.

archeologicky je v těsné blízkosti kláštera doložen je mlýn na zpracování rud.²¹² Mlýn na obilí je uváděn pod Mladoticemi na řece Doubravě v roce 1339, kdy je pronajímán za jednu hřivnu stříbra ročně na Velikonoce kopu vajec, jednoho beránka a na Vánoce dvě vepřové kýty.²¹³ Vůbec první mlýn (dokonce v plurálu, molendinis, pravděpodobně na řece Doubravě, kolem níž bylo převáděné území, ale i na potoce Doubravka) na obilí je uveden ve výčtu majetku v listině z roku 1281²¹⁴, je to nejstarší doklad existence mlýna v oblasti a v majetku kláštera, dokumentuje všeobecné rozšíření mlýnů v Čechách ve třináctém století.²¹⁵

Na straně výdajové jsou to jistě náklady na udržování celého konventu, jeho staveb a živobytí jeho členů. Dále pak poplatky odváděné papežskému stolci a samozřejmě českému státu. Lze předpokládat také nejrůznější mimořádné dávky odváděné králi, což je případ poplatku z roku 1390, který platil nově zvolený opat Mikuláš (Nikolaus) za své zvolení, který z větší části připadnul královské komoře.²¹⁶ Z roku 1397 je dispozici přímý doklad o výši daně placené klášterem a sice 180 kop grošů.²¹⁷ Listina umožňuje porovnání výše berně s ostatními kláštery.²¹⁸ Průměrná částka této berně na jednotlivý klášter (celkem 29 konventů)

²¹² Jiří STARÝ, Jolana ŠANDEROVÁ, Martin TOMÁŠEK, Povrchový průzkum pozůstatků montánní činnosti v bývalém politickém okrese Čáslavském, in: Stříbrná Jihlava, Jihlava, 2001, s. 88.

²¹³ *Literae Emphyteuticæ, quibus abbas et Conventus Willemoviensis Benedicto molendinatori molendinum sub villa Mladocicz sub pensione annua tradunt. dd. VIII. Idus Augusti A. 1339.*

...molendinum sub villa Mladocicz situm, cum rubetis, que pro molendino relicta sunt, & campis ad ipsorum de iure spectantibus, atque aliis iuribus suis, Benedicto molendinatori, & sue uxori Bene, Petroque privigno suo contulimus, assignavimus sub iure emphyteutico, quod Purchrecht dicitur... quod de predicto molendino sub annua pensione unam marcam gravem, triginta duos grossos in festo Sancti Georgii, & triginta duos in die Beati Gallii... Item in Die Natalis Domini pro honore duos bonos pullos, & in sexto Pasche sexaginta ova, & unum bonum agnellum anno quolibet solvere non omittant. Si vero berna Regalis edicta fuerit, tunc triginta tunc triginta duos grossos pro berna nobis persolvent... Testes ... sunt Michael do Morawan, Modliboch de Herzmanicz, Thomas de Gyenicow, Hodyslaus de Ronow...

RBM IV., vol. 2., s. 281 – 282, č. 722.

Dobner VI, s. 401 - 402, č. 22.

²¹⁴ ...cum piscationibus, molendinis, virgultis, pratis, pascuis, agris cultis et incultis,...

RBM II, s. 539, č. 1245.

Dobner VI., s. 386 – 387, č. 9.

²¹⁵ Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198 – 1253)*, Praha, 2002, s. 316 - 318.

²¹⁶ MV V., s. 281 – 282, č. 505.

Libri confirmationum V., s. 60.

²¹⁷ CIM II., s. 901, č. 701.

²¹⁸ 1397, 8. listopadu. v Norimberce.

Král Václav IV. nařizuje zemskému markrabí Prokopovi a královskému podkomořímu Sigmundovi Hullerovi, aby uložili na královská města a kláštery summū berně za účelem potlačení škůdců zemských, neohlížejíce se na to, že král osvobodil některá města a kláštery na několik let od placení takovéto berně. Monasteria: Brawnouia CCC (300) sexag., Strahouia C (100) sexag., Sanctus Georius CCXX (220) sexag., Beata virgo CCCXXX (330) sexag., Hospitale CXXX (130) sexag., Sanctus Benedictus CC (200) sexag., Zderaz CXX (120) sexag., Aula Regia CLX (160) sexag., Ostrow CLX (160) sexag., Wylemow CLXXX (180) sexag., Sedlec CCXL (240) sexag., Opathouicz CC (200) sexag., Podlázicz LX (60) sexag., Zelew LX (60) sexag., Lunowicz LXXX (80) sexag., Milewsk CCXL (240) sexag., Santa Corona CC (200) sexag., Doxan CXXX (130) sexag., Ossiek C (100) sexag., Teplicz LXXX (80) sexag., Tepla CC (200) sexag., Chotiessow CCCXXX (330) sexag., Cladrub CCC (300) sexag., Nepomuk CCLXX (270) sexag., Plass CC (200) sexag., Porta Apostolorum

vychází přibližně na 172 kop grošů, v tomto porovnání vychází vilémovský klášter se svými 180 kopami jako lehce nadprůměrný.

F. Šmahel soudí, že výše dávek vypisovaná královskou komorou reálněji odpovídala skutečným ekonomickým možnostem jednotlivých ústavů, na rozdíl od dávek odváděných papežské kurii, kde se vycházelo často ze stovky let starých účetních dokladů, které nemusely spolehlivě odrážet reálnou ekonomickou situaci jednotlivého kláštera v době odvodu.²¹⁹

Otázku papežských desátků, jejich výše, tak jak byly odváděny kurii ve druhé polovině čtrnáctého století rozebral ve své studii z dochovaných účetních dokladů pro jednotlivé kláštery (i pro vilémovský) Kamil Krofta. Z jeho studie vyplynulo, že stejně jako u berně odváděné panovníkovi, tak i výše desátku se pohybovala v porovnání s ostatními kláštery velikostně kolem průměrné částky.²²⁰ Jako jeden z dokladů rostoucích finančních nároků krále Václava IV. uvádí Č. Sameš²²¹ problém zvláštní dávky zvané „ostrožné“, když uvádí, že opat vilémovského kláštera byl patrně první, který byl nucen tuto zaplatit krátce po jejím zavedení v roce 1388,²²² jak dokládá listina z roku 1391.²²³

Ekonomická krize na konci třináctého století, po bitvě na Moravském poli a další v průběhu století čtrnáctého, která měla ve svém provleklém charakteru hlubší příčiny, jejichž ovlivnění bylo mimo síly kláštera a s nimiž se potýkala většina klášterních domů v Čechách. Jejím logickým vyústěním byla ostatně husitská revoluce a následná sekularizace klášterního majetku.

Na tomto místě nemám ambice zkoumat příčiny pozdně středověké krize a výbuchu

CLXX (170) sexag., Sanctus Procopius C (100) sexag., Gredis CXX (120) sexag., Skalicz XX (20) sexag. Summa monasteriorum pro una summa berne regalis V millia (5000).

CIM II., s. 901, č. 701.

²¹⁹ František ŠMAHEL, *Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje*, Praha, 2001, s. 21.

²²⁰ Kamil KROFTA, *Kurie a církevní správa, Český časopis historický* 14, Praha, 1908, s. 172 – 196.

²²¹ Vyzovuje, že se v podstatě jednalo o dávku určenou královské komoře, když ze 30 kop grošů mělo připadnout 5 kop kostelu a zbytek králi, ale to z listiny z roku 1388 nevyplývá, je tam pouze sankce o tom, že v případě nezaplacení polovina stanovené pokuty připadne královské pokladně a druhá polovina pražskému kostelu.

Čeněk SAMEŠ, 1934, s. 83.

Solař, 1868, s. 413.

²²² 1388 červen 7, Praha

Václav IV., král římský a český, daruje pražskému kostelu královské právo „ostrožné“ a ustanovuje, aby napříště každý nově zvolený opat, převor a abatyše, na něž se tento poplatek vztahuje, zaplatil kapitule a kanovníkům 50 kop gr., jež kapitula je povinna obrátit na výzdobu kostela s. Václava. Za porušení tohoto nařízení se určuje pokuta 10 hřiven stříbra, a to polovina královské pokladně, druhá polovina pražskému kostelu.

APMK I., s. 147, č. 525.

²²³ 1391, říjen 16, Praha

Bohuslav děkan a celá kapitula pražského kostela kvitují Mikuláše, opata kláštera ve Vilémově, z 30 kop gr. Pražských „ostrožného“, zaplacených jim prostřednictvím děkana kostela sv. Apolináře v Praze Václava z Radče.

APMK I., s. 160, č. 575.

Recognitio Decani et Capituli Pragensis super receptis ab Abbate Willemoviensi 30. sexagenis grossorum pro

husitské revoluce, jak tuto problematiku shrnuje například Petr Čornej²²⁴, ani rozebírat příčiny toho, proč některé kláštery, ač postiženy jako vilémovský v některých fázích svého vývoje, dokázaly obnovit své hospodářství, jiné ovšem nikoliv. Ne všechny kláštery byly v tomto období zadlužené, některé dokonce vyšly z tohoto období hospodářsky posílené, to ovšem nebyl případ vilémovského. Logičnost vývoje vilémovského kláštera v tomto období spatřuji v tom, že se jako silně zadlužený potýkal s ekonomickými obtížemi, které se ukázaly být pro jeho hospodářství nepřekonatelné. Jeho rezervy byly vyčerpány, nemovitý majetek byl zatížen dluhy, v tom vidím příčinu jeho neschopnosti dalšího rozvoje po roce 1421. Jinak řečeno husitská revoluce představovala pouze smrtelnou ránu jeho ekonomice, která byla „v koncích“. Sestupná tendence byla evidentní, ať už byly příčiny jakékoliv, vilémovský klášter neměl dostatek vnitřních sil k obnově a směřoval k zániku již před rokem 1421.

Jak ukázal ve své knize J. Čechura²²⁵, není pravdivá představa, že kláštery musely nutně procházet ve vrcholném středověku hospodářským vzestupem, naopak doložil na příkladech jednotlivých klášterů opačnou tendenci, která je dobře vidět i na hospodaření vilémovského kláštera, totiž chudnutí. K tomu docházelo, když kláštery, v potřebě opatřit si hotové peníze, byly nuceny si je vypůjčovat, nejenom u sousedních šlechticů, a jako zástavu poskytovaly své vesnice, přesněji řečeno výnosy z nich. Navíc v průběhu čtrnáctého století docházelo u řady klášterů včetně vilémovského v této souvislosti k rozkladu a rozdrobování „klášterního velkostatku“²²⁶.

Významnou položkou v kapitole výdajů, jsou klášterní dluhy, první výslovné doklady o nich jsou od počátku čtrnáctého století. K roku 1320 je doložena listina nalezená náhodou až v roce 1961 a dokládající hospodářskou situaci kláštera, která se postupně zhoršovala.²²⁷

Tumba S. Wenceslai. dd. Pragae in festo S. Galli A. 1391. Dobner VI, s. 434, č. 49.

²²⁴ Petr ČORNEJ, VDZKČ V., s. 22 – 24.

²²⁵ Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Praha, 1999, s. 136 – 139.

²²⁶ Tamtéž, s. 139.

²²⁷ Josef Tichý, Neznámá listina vilémovského kláštera, in: Časopis národního muzea (vědy společenské), 131/1, Praha, 1962, s. 69 – 74.

V úvodu oznamuje opat Jaroslav a celý konvent, že na úhradu svých dluhů, které byli nuceni zaplatit, si vypůjčili od vладыky Matěje dvacet pět kop grošů. Stalo se to za podmínky, že vypůjčenou sumu má klášter zaplatit o nejbližší příštím svátku svatého Václava, to jest 28. září. Pro ochotu, se kterou jim Matěj vyšel vstříc v jejich obtížné situaci, zajistili vypůjčené peníze na své osadě Sloupný. Listina vysvětluje, že to znamená, že v případě, že by klášter uvedenou sumu ve stanovené lhůtě nezaplatil, vesnice Sloupný, ve které platí poddaní kláštera sedm feretonů (to jest čtvrtin hřivny) stříbra, to je asi 105 grošů (není ovšem jasné, zdali jde o hřivnu těžkou, nebo hřivnu královskou) se všemi právy, rolemi, loukami, které k ní patří, dále s částí háje, který sousedí s uvedenou vesnicí, připadne vладыkovi Matějovi a jeho manželce Maruši. Uvedení manželé mají svobodně držet vesnici až do své smrti, po které má být vrácena opět klášteru. Svědky tohoto ujednání jsou hlavně okolní šlechtici, pokud se to dá pro oříznutí pergamenu zjistit. Jsou to Trojan z Moravan, Urban z Budišovic, Mikuláš z ...efanova, Hertvík z Ostružné, Martin z (uříznuto), Martin Žid a jak je pověděno, i jiní důvěryhodní lidé, snad nešlechtici, takže nejsou výslovně jmenováni. Listina je datována dne 12. dubna roku 1320. K dosvědčení pravomocnosti

Mezi svědky v léto listině uvedený Martinus Judeus, čili Martin Žid představuje potvrzení toho, co opatu Jaroslavovi vytýkali již jeho následovníci, totiž že „svým špatným hospodařením přivedl klášter do velkých dluhů, jak u křesťanů, tak i u židů“ proto opat Petr v roce 1327 dává do zástavy vesnici Zehuby za stovacet kop grošů Hynkovi a Mechildě ze Žleb.²²⁸ Je tedy možné, že špatná hospodářská situace kláštera počátkem 14. století byla způsobena i hospodářskou neobratností opata Jaroslava (I.).

Je ovšem otázka, jaké byly válečné škody na klášterních statcích po roce 1278, písemné prameny zřetelně dotvrzují, že nebyly malé, je tedy sporné, jak by si kritický nástupce vedl sám na jeho místě. Ostatně kritizovaný opat Jaroslav zanechal v listině z roku 1318, která představuje první známý doklad o klášterních dluhích, jistě není náhodou, že byla sepsána nedlouho po období nestability před nástupem Lucemburků. V této listině jakoby vysvětluje, proč je klášter v takové špatné situaci, a to pro škody jemu způsobené.²²⁹ Listina obsahuje několik charakteristických prvků, především nejmenuje ony mocné tyrany, jejichž ruce zničily klášterní vesnice²³⁰, dává do zástavy vesnici Lipničku s dvorem, vymezeným

byla přivěšena i pečeť, dnes ztracená. K zaplacení dluhu klášterem nedošlo, protože vesnice Sloupný se již v majetku kláštera vilémovského nevyskytuje, z čehož lze usoudit, že ani po smrti jmenovaných k tomu nedošlo.

²²⁸ 1327, 6. Jun. Petrus abbas, Saluata prior, Borzyslaus celerarius totusque conventus monasterii Willemowiensis villam Zehub vendunt Hinconi et Mechildae de Zlebyn. - Not ac, "quod cum nostrum monasterium plurimorum debitorum sarcina per fratrem Jarozlaum, quondam eiusdem nostri monasterii abbatem, inter christianos et judaeos diversimode contractorum acriter gravaretur, praecipue tamen causa exactionis gravissimae, videlicet CXX sexag., quas tunc magnificus d Johannes, Boemiae et Poloniae rex, praedicta nostra gravissima debita parvipendens, a nostro sibi dari monasterio postulavit, habitat ergo totius nostri capituli bona deliberatione salubrique consilio, quomodo essent haec debita persolunda, ne nostrum totaliter periret monasterium propter damna cottidiana, quae accrescunt ex usuris, totius ergo nostri capituli congregationi utile visum est, ut bona nostra, Zehub villa in Czaslouiensi prouincia sita, pro praedictis debitis venderetur persolundis.

RBM III., 1890, s. 521.

²²⁹ Jarozlaus abbas, Wenceslaus prior, Paulus praepositus...Marquardo dicto Nigro et uxori eius Domazlauuae ad dies vitae eorum villam Lypniczkam pro annuo censu conferunt. ...villas monasteriorum manus potencium et tyrannorum seuissima crudelitas in tantum inuaserit et deuastauerit, quod non solum rebus priuati, uerum etiam homines fame mortui, et qui uiui superfuerunt, quadam inhumanitate et velud canes rabidi et ipsos discerpentes et comedentes mutuo propter panis defectum turpi deficientes morte orbatae et desertas hereditates nobis reliquerunt, quarum fructu priuati et usu paupertate maxima detenti pluribus et magnis obligati debitis in statu miserabili sumus constituti,...

tocius nostri capituli villam nostram Lypniczkam et curiam ibidem ad unum aratrum totaliter desertam ...pro quadraginta V sexagenis grossorum denariorum... ad ipsam villam et curiam pertinentibus, videlicet agris cultis et incultis, pratis, siluis.

Addimus insuper eisdem integritatem fluuii Sazaue, que est inter molendinum Myrskowicz et dotem ecclesiae Swelicensis, et totam siluam que iacet super litus fluuii predicti ad tempora vite ipsorum et nullius alterius libere possidendam, tenendam et utifruendam.

...villa et curia, fluuio Sazaua et molendino post mortem ipsorum duorum nobis et monasterio nostro integraliter remanebunt.

RBM III., s. 187 - 188, č. 456.

²³⁰ A jejich krutost tak dalece, že všechno zničili tak, že lidé, zbaveni věcí potřebných, hladem umírali, a ti co přežili, nemaje ani potřebný chléb, jakousi nelidskostí jati, že jako psi zuřivě sami sebe požírali, a klášteru ponechali jen pusté vesnice.

Sameš, 1934, s. 27.

Solař, 1868, s. 409.

kusem řeky Sázavy, mlýnem a veškerým příslušenstvím, přičemž po smrti příjemců zástavy, kteří z ní mohli doživotně čerpat užitky, případně zpět klášteru.

V průběhu čtrnáctého století se zadlužení kláštera stále zhoršovalo, jak svědčí nejenom zástava klášterních klenotů v roce 1409²³¹, ale především souhlas Zikmunda z roku 1420 se zástavou klášterního majetku pro těžké dluhy, v nichž se klášter nachází bez možnosti jejich splácení.²³²

Svébytnou kapitolou jsou doložené kontakty mezi vilémovským klášterem a ostatními, též řehole. Je příznačné, že se objevují počátkem čtrnáctého století, po prvních velkých úderech uštědřených klášterům v Čechách (jistě nejen jim) v období „zlých let“ po roce 1278 a v době faktického bezvládní v období po roce 1305.

První dochovaná je smlouva podepsaná v oktávu Nanebevzetí Panny Marie roku 1318 mezi vilémovským a postoloprtským klášterem.²³³ Bylo ujednáno, že bratři, kteří z Vilémova přijdou do Postoloprta, mají požívat rady, pomoci a útulku, jakoby byli členy kláštera postoloprtského. Stejně tak se mělo jednat s bratřími kláštera postoloprtského ve Vilémově. A kdyby v některém klášteře nějaký bratr zemřel, tak za něj mají být v druhém klášteře konány zpěvy, modlitby a pobožnosti. Má za něj být konáno 30 mší, jakoby se jednalo o domácího člena kláštera. Nakonec se jedná o vzájemné pomoci, kdyby jeden z klášterů utrpěl hmotnou škodu. Kdyby byl jeden klášter zrušen, má mu druhý pomoci v obnově.

V roce 1348 sjednal opat Andreas I. smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci mezi vilémovským a klášterem svatého Jana Křtitele na Ostrově (v soudobých pramenech „Insula“).²³⁴ Znění této smlouvy je úplně stejné, jako v případě smlouvy s klášterem postoloprtským, proto je jisté, že druhá jmenovaná smlouva sloužila jako vzor, stejně jako fakt, že celková situace těchto klášterů se nevyvíjela příliš dobře a to ani přes stabilizující

²³¹ Dobner, IV, s. 401 – 402, č. 354.

²³² Sigismundus, Rex Boemiae indulget monasterio Willemowiensi, ut liceat pro exsolvendis debitis vendere aliquot census annuos, cum pacto quancunquere redimendi. Datum Czaaslavie feria quinta post festum Sancti Bartholomaei anno 1420. ...Abbas, & Conventus monasterii in Willemow devoti nostri dilecti, gravia debitorum onera...

Dobner VI, s. 458, č. 57.

²³³ RBM III., 1890, s. 191.

Johanes abbas totusque conventus monasterii de Porta apostolorum Jarozalum abbatem et conventum ecclesiae S. Petri et Pauli in Vilemow in fraternitatem recipiunt. 1318, 22. August.

Dobner VI, s. 398 – 399, č. 20.

Sameš, 1934, s. 27.

Solař, 1868, s. 411.

²³⁴ 1348 iun. 22. Bohuslaus abbas totusque conventus monasterii s. Johannis Bapt. In Insula, ord. S. ben., se confraternitatem monasteriorum s. Johannis Bapt. in insula et ss. Petri et Pauli in Vilémov fecisse recognoscunt.

RBM V., fasc. 2, s. 205 – 206, č. 402.

Dobner VI., s. 403 – 404, č. 25.

Sameš, 1934, s. 78 – 79.

Solař, 1868, s. 411.

vliv, který měla vláda Karla IV. Ostatně tuto představu, jak ji nastínila starší historiografie, o bezvýhradné podpoře Karla IV. klášterům je nutné opustit. J. Čechura totiž ukázal, že tato podpora v politické rovině rozhodně nebyla podporou majetkovou²³⁵. Jako poslední z řady těchto smluv uvádí Sameš smlouvu s podlažickým klášterem.²³⁶

Je zajímavou ironií osudu, že všechny tyto uvedené kláštery, spojené vzájemnými smlouvami o pomoci v nouzi, zanikly beze stopy. Postoloprtský klášter dokonce tak, že místo nebylo známo a objev kusu románského zdiva s oknem v roce 1981²³⁷ představoval ve specializovaných kruzích malou vědeckou senzaci. Klášter na Ostrově vynesl opět na světlo archeologický výzkum v letech 1933 – 1934, když běh času jeho nadzemní stopy dokonale zahladil. To samé platí podlažický klášter, který byl zničen stejně jako vilémovský na jaře roku 1421. V místech kde stál, zbyly pouze hromady sutin²³⁸, které pokryty vegetací vytvářejí reliéfní tvary patrné pouze školenému oku.

S třebíčským klášterem jsou doložené ekonomické kontakty, dokládající špatný hospodářský stav kláštera jak ukazuje obsáhlá listina z roku 1409, kdy opat spřáteleného benediktinského kláštera v Třebíči se snaží za pomoci kláštera ve Vilémově vykoupit zpět klenoty, které zastavil v Kutné Hoře židům i křesťanům. A to tím způsobem, že klášter vilémovský je vykoupí zpět nákladem 60 kop grošů a ponechá si je v držení tak dlouho, dokud je nebude moci třebíčský konvent vyplatit. Na závěr listiny je zmínka, v níž bratři z Třebíče povolují vilémovským tyto klenoty dále zastavit, kdyby je nemohli dále udržet.²³⁹ Další z doložených kontaktů mezi třebíčským a vilémovským klášterem (pro torzovitost pramenů je nutné jich předpokládat více, konečně tyto kláštery vznikly ve stejném období, na okrajích starého sídelního území a lze je považovat v síti benediktinských klášterů za „sousedy“) je z roku 1339, kdy opat vilémovský byl určen jako „zachovatel“ či ochránce kláštera v Třebíči proti zkracovatelům jeho práv.²⁴⁰

²³⁵ Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1310 - 1378*, Praha, 1999, s. 135 – 136.

²³⁶ Sameš, 1934, s. 78, poznámka 39. Nepodařilo se mně však dohledat ji v pramenných edicích, neuvádí ji ani Dobner, ani nejnovější pokračování Regest.

²³⁷ Petr SOMMER, Bedřich ŠTAUBER, Příspěvek k lokalizaci postoloprtského kláštera, *Archeologické rozhledy* 25, 1983, s. 540 – 551.

²³⁸ Pavel VLČEK, Petr SOMMER, Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha, 1997, s. 258 - 259.

Jiří Kalferst, archeologické oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové, ústní sdělení.

²³⁹ Dobner, IV, s. 401 – 402, č. 354.

Dobner VI., s. 457, č. 62.

Sameš, 1934, s. 83.

²⁴⁰ MV tomus prodromus, *Acta Johannis XXII.*, s. 228, č. 313.

CDM VII., s. 262.

17. Vztah Vilémova a vilémovského kláštera

Z písemných pramenů není jasný vznik Vilémova, ani to, zdali vzniknul dříve klášter či vlastní Vilémov. Toto konstatuje již Birnbaumová s Jansovou. Je jisté, že celé městečko Vilémov patřilo od počátku vilémovskému klášteru, jak uvádí Čeněk Sameš. První písemnou zmínkou, poměrně pozdní, je listina z roku 1352, kterou Karel IV. uděluje (potvrzuje) klášteru ve Vilémově právo týdenního trhu na náměstí městečka Vilémova (oppido Wilemov) a zároveň povyšuje klášterní vesnici Habry na městečko. Protože tato listina představuje vůbec první listinný doklad, je k řešení vztahu mezi klášterem a Vilémovem důležitá a podíváme se na ni proto poněkud pečlivěji.²⁴¹ Toto právo trhu je uvedeno v listině „na věčné časy“ se všemi právy a užitky a to každé úterý, v Habrech pak každý pátek. Klášter, který představoval pro městečko Vilémov feudální vrchnost, si nechal od panovníka potvrdit právo trhu každé úterý, jako výraz panovnické ochrany zájmů kláštera, před případnými námitkami okolních míst s právem trhu.

Z hlediska ekonomické směny tak lze říci, že v té době souvislý pás vesnic táhnoucí se od řeky Doubravy, kolem Vilémova, přes Habry až za městečko Smrdov zahrnoval tři městečka s právem týdenního trhu. Jinak řečeno, v té době měl klášter vybudovaný rozsáhlý „klášterní velkostatek“ s centry směny. Tím nijak nezaostával za ostatními kláštery v Čechách tohoto období, u nichž stejný proces také proběhnul ve stejném období.²⁴² Kromě center ekonomické směny, jaké představovala uvedená tři městečka, je na místě otázka, zdali tvořila také centra řemeslnické výroby (hrnčíři, zpracování kovů a podobně) s odbytem přímo v místě a pro potřeby klášterního hospodaření. Je to pravděpodobné, ale na rozdíl od takového

²⁴¹ 1352 ian. 13. Praha

Karolus rex abbati et conventui monasterii in Vilémov (Willemov) forum septimanale in oppidis Vilémov et Habry (Habern) concedit.

RBM V., fasciculus 3, s. 583.

Král Karel uděluje opatu a konventu kláštera ve Vilémově právo týdenního trhu na náměstí v městečkách Vilémov a Habry.

A v městečku samotném Vilémově každý třetí den (čili v úterý), tak jak jdou nepřetržitě za sebou, na věčné časy trh na náměstí, čili den trhu se všemi právy, svobodami, užitky a obyčeji k tomuto dni náležejícími.

...ut in oppido ipsorum Willemov perpetuis temporibus feria tertia cuiuslibet septimane forum, seu dies forensis esse debeat cum omnibus iuribus, libertatibus, utilitatibus et consuetudinibus

také proto, že Habry, dosud nazývané vesnicí, od nynějška necht' se mění na městečko a jako každá taková vesnice čili městečko necht' má každý šestý den v týdnu (pátek) trh na věčné časy se všemi právy, svobodami, užitky a poctami

necnon quod villa ipsorum Habern vulgariter nuncupata ex nunc in antea in opidum transeat et locus opidanus esse debeat et censeri quodque in eadem villa seu opido qualibet feria sexta singulis septimanis forum, seu dies forensis similiter esse debeat perpetuis temporibus duraturum cum omnibus iuribus, libertatibus, utilitatibus et honoribus

RBM V., s. 584.

²⁴² Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Praha, 1999, s. 134 - 135.

Jaroslav ČECHURA, Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách - základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia, Archeologia historica 10, Praha, 1985.

centra ostrovského kláštera²⁴³, zatím neprokazatelné.

Birnbaumová a Jansová uvádí ovšem v souvislosti s touto listinou existenci právo cla.²⁴⁴ To se mně v této listině najít nepodařilo, zato je vybírání cla výslovně uvedeno v potvrzení Jana Lucemburského²⁴⁵ v Habrech a ve Vilémově z roku 1341. Navíc je v roce 1364 ve Vilémově uváděn celník (thelonarius) s predikátem „z Vilémova“, což nepřímou dokládá existenci celnice²⁴⁶, když v jiné majetkové transakci je tato osoba uvedena roku 1361, ale bez označení „celník.“²⁴⁷ Zajímavé je, že Vilémov je v této listině, kde je připomínán vůbec poprvé, výslovně označen jako městečko (oppido) zatímco Habry jsou teprve povyšovány z vesnice (villa ipsorum Habern) na městečko. Je pravděpodobné, že blízkost rozsáhlého kláštera měla na Vilémov stimulační účinek. Další zmínka je z roku 1364 o poplatku z pronajatých lázní ve Vilémově od lazebníků Tomáše a Václava Zocha.²⁴⁸ Poslední zpráva je o Vilémovu městečku, vypočteném mimo jiné položky v majetku kláštera k roku 1577, kdy zbytky klášterního panství prodala komise.²⁴⁹

Proto lze říci, že vztah městečka Vilémova a stejnojmenného kláštera byl již od středověku těsný, a klášter představoval feudální vrchnost. Co se týče udělení (potvrzení)

²⁴³ Miroslav RICHTER, Hradištko u Davle, zaniklé městečko Ostrovského kláštera, Praha, 1982.

²⁴⁴ ...městečko s právem celním a týdenními trhy.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 345.

²⁴⁵ ...monasterio in Wilhelmo privilegia ratione telonei in Habrn et wilhelmow confirmat.

RBM IV., vol. 3., s. 424 – 425, č. 1050.

Je mrzuté, že zatím se mně nepodařilo zjistit u pamětníků přímo v místě, nějaké místní nebo pomístní jméno, které by ukazovalo kde se celnice ve středověku nalézala.

²⁴⁶ Thomissius et Jessco fratres de Wyeczemilicz vendunt Otticoni Thelonario in Willemow census in agris et area 78 grossorum, pretio octodecim sexagenarum grossorum den. Prag. dd. Willemow in crastino S. Viti A. 1364.

...discreto viro Otticoni Thelonario dicto de oppido Wylemow...

Dobner VI, s. 418 - 419, č. 37.

²⁴⁷ 1361 iun. 23. Vilémov.

Tomeš, Ješek et Zdeněk z Vícemilice census in Bousov percipiendum Oticoni de Vilémov vendunt. Prodávají pozemky, které drží v Bousově Otikovi z městečka Vilémova.

RBM VII, fasc. 3, s. 555, č. 932.

Dobner VI., s. 414, č. 34.

²⁴⁸ Recognitio super venditione balnei in Willemow siti facta Nicolao et Jescone Jandak cum consensu Abbatis et monasterii ibidem. dd. Willemow feria secunda post festum Corporis Christi A. 1364.

Dle laskavého sdělení pana Miloslava Růžicky z Vilémova čp. 47, se v lázních říká ve Vilémově u čp. 19, kde je dosud studna před tímto domem, ve smyslu jít pro vodu do lázní, tedy do studny. Studna je dosud zachována, ale při povrchových úpravách v roce 2000 došlo k jejímu zakrytí a odstranění pumpy, tak je v současné době nepřístupná. Tato voda platí v místě za velmi kvalitní a chutnou, ba dokonce léčivou, traduje se pověst, že se jí léčil Jan Žižka. Její obsah samozřejmě svědčí pro vznik hluboko v novověku, takových „pověstí“ v souvislosti s Janem Žižkou je v okolí více (poznámka autora).

Dobner VI, s. 419, č. 38.

²⁴⁹ ...dirutum monasterium willemoviensce cum curia, & villa, quam Dominus Benessius de novo construi fecit fecit cum agris, pratis, locupletis, arboretis, hortis, cum braxaterio monasterii, popinis tam in monasterio, quam in oppido Willemoviensi. Item cum subscriptis pagis ad idem monasterium spectantibus cum hominibus eidem subditis, videlicet oppido Willemow, pago Budssovitz, pago Herzmanicz...

Dobner VI., s. 470, č. 80.

práva trhu v roce 1352, Sameš podotknul, že toto přišlo poněkud pozdě²⁵⁰ a stejně tak se uvádí stoupající význam trhu již kolem roku 1200, kdy se v Čechách odhaduje 90 – 120 trhových míst v souvislosti s rozvojem peněžních vztahů.²⁵¹ Skutečnost, že trh je doložen v okolí kláštera tak pozdě, představuje sice pozdní, ale doklad zapojení klášterní ekonomiky do ekonomického rozvoje, který má svůj původ v období prosperity třináctého století. Ostatně listina z roku 1341 představuje pouze potvrzení již existujícího práva pořádat trhy.

Zato je právo trhu výslovně uvedeno v listině z roku 1307, kterou se realizuje směna majetku mezi vilémovským klášteřem a Raimundem z Lichtenburka, u městečka Smrdov, což může evokovat představu Lichtenburků jako zdatnějších prosazovatelů svých zájmů, kteří si toto prosadili podstatně dříve. Uvážíme – li, že toto je první zmínka vůbec o existenci tohoto městečka a převáděných okolních vesnic, pravděpodobně neprohloupíme, pokud předpokládáme vznik Smrdova minimálně hluboko ve třináctém století. Ovšem přesnou dobu založení nelze z písemných pramenů určit. Zde však analyzujeme otázku trhu, je jisté, že v tomto městečku byl a to se nalézalo na pobočné komunikační větvi spojující Haberskou stezku, v tomto případě Habry se Světlou (nad Sázavou) a dále s Humpolcem. Vybírání cla je Smrdově doloženo mnohem později, až v roce 1591 v Urbáři světelského panství²⁵², považují za pravděpodobné, že pokud by bylo Smrdově v době jeho převodu vybíráno clo, jakožto významný zdroj příjmů by jistě byla tato skutečnost výslovně poznamenána.

Protože řeč pouze jednoho typu pramenů (listiny) je omezená, což pochopitelně platí pro izolovaný výklad jakéhokoliv pramene, at' jsou to archeologické nálezy, montánní relikty, pomístní jména nebo cokoli jiného, je vhodné se podívat na Vilémov a jeho okolí v širších souvislostech jeho předpokládaného vzniku. Pod klášteřem vznikla nepochybně v souvislosti s jeho založením služební osada pod dnešním kostelem svatého Václava (tehdejší zasvěcení Panně Marii), jejíž zbytky byly nalezeny v roce 1981 při stavbě mateřské školy, lze jen litovat, že nebyl proveden řádný terénní výzkum, pouze vysbírání fragmentů keramiky na hromadách zeminy, naše znalosti o této osadě a její hmotné kultuře mohly být mnohem bohatší. Taková osada laiků byla doložena výzkumem u kostela v těsném sousedství sázavského (původně benediktinského) kláštera²⁵³ a stejný model vývoje se předpokládá u

²⁵⁰ SAMEŠ, 1934, s. 87.

²⁵¹ Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, Praha, 1997, s. 307.

²⁵² AR, Mýta a cla na panství Světelském, dle urbáře: Registra správní neb hlavní důchodův panství Světelského, přepsaná 1591., Památky archeologické a místopisné 15, Praha, 1888, s. 783.

²⁵³ Petr SOMMER, Die Seitenkapelle der romanischen Basilika in Ostrov bei Davle, Památky archeologické 85, Praha, 1994, s. 89.

Petr SOMMER, Sázavský klášter, Praha, 1996, s. 15.

„sousedního“ kláštera benediktinů v Třebíči.²⁵⁴

Pečlivý povrchový průzkum celého polního katastru Vilémova jsem dosud neprovedl (na rozdíl od polí v blízkosti osady Klášter), orientační ovšem ano a v souvislosti se sledováním okolí Heřmanic a místními jmény přesto poskytuje dílčí informace. Sama poloha městečka Vilémova a jeho polního katastru nad široce rozevřenými údolními Hostačovky a Doubravky severozápadním směrem do Čáslavské kotliny naznačuje uvážlivý výběr hypotetického zakladatele vesnice nejméně ze dvou důvodů. Vazba na síť vodních toků není bezprostřední, městečko se nalézá vysoko nad úrovní potoka Hostačovky, stejně tak i v bezpečné vzdálenosti od Doubravky. Již sama tato poloha v krajině naznačuje spíše starší typ založení vysoko na terase potoka. Z hlediska zemědělské činnosti je ještě důležitější faktor, který je patrný již při letném pohledu na geologickou mapu a který upřesnily nálezy sprašových konkrementů – cívčárů jako indikátorů sprašových půd v okolí. Vilémov totiž leží na okraji výběžku spraší, které tvoří víceméně souvislý pás v údolí Doubravky (pouze na jejím levém břehu, kde leží podstatná část předpokládaného středověkého polního katastru Vilémova). Jinak řečeno tato údolí potoků tvoří jakýsi výběžek Čáslavské kotliny se sprašovými půdami, a z hlediska zemědělství si předpokládaný zakladatel vesnice (později městečka) vybral velmi dobře.

Orientační průzkum okolí Vilémova neukázal stopy po středověkém osídlení, proto je nutné předpokládat původně založený Vilémov někde pod dnešní zástavbou a to nejspíše v dnešní centrální části v oblasti dnešního náměstí. Bohužel, vyjma polohy „v lázních“ v čísle popisném devatenáct, kde dochované místní jméno svědčí pro to samé místo z listiny k roku 1361, jsem dosud nebyl úspěšný. V dalších případech jako je předpokládaná rychta a doložené tržiště (1351 a 1577) upadly v zapomenutí, dosud se mně je nepodařilo dopátrat. Snad jedině termín z roku 1351 pro trhové místo – „forum“ naznačuje pravděpodobně možnost, že cosi takového se nalézalo v prostoru dnešního náměstí, ale o jeho proměnách v podobě v novověku doložených požárů lze jenom spekulovat.

18. Sekularizace klášterního majetku

Během celé existence kláštera, trvající od počátku dvanáctého století do roku 1541, což je dost dlouho na to, aby se v jeho vývoji odrazily vývojové tendence jednotlivých epoch. Nejinak je tomu i v procesu postupného zaboru klášterního majetku, z něhož se podobně jako mnoho jiných již nevzpamatoval.

²⁵⁴ Rudolf FIŠER, Eva NOVÁČKOVÁ, Jiří UHLÍŘ, Třebíč, Dějiny města I., Brno, 1978, s. 22.

Není to v jeho dlouhé historii jev zcela nový, na konci třináctého století po bitvě na moravském poli jsme zpraveni o velkých škodách, které utrpěli bratří ve Vilémově.²⁵⁵ Smlouvu, kterou uzavřel opat Jaroslav s Oldřichem a Smilem z Lichtemburka roku 1288, kdy klášter přenechává těmto dvěma světským pánům dvě vesnice Opočnici a Bolici, v této listině výslovně jmenované a uváděné jako pusté (*villam desertam*), přičemž za to klášter nedostal nic, pouze jakýsi blíže nespecifikovaný formální slib přátelství a ochrany Lichtenburků,²⁵⁶ považuje Sameš za počátek jakéhosi „útoků“ Lichtenburků na sousedící klášterní državy.²⁵⁷

Stejně tak smluvní převod z roku 1329 týkající se bojanovského újezdu, za který klášter neobdržel protihodnotou od Lichtenburků nic, pouze si vyhradil právo na objevené kovy v tomto újezdu a ponechal si jedinou vesnici Křižanovice jako sídlo klášterních lesníků a rybářů. Toto odstoupení bojanovského újezdu by mohlo svědčit o snaze sekularizovat jeho majetek dávno před počátky celospolečenské krize na konci čtrnáctého století.

Jako živnou půdu pro sekularizační snahy lze pokládat vzájemnou nevraživost světských feudálů vůči klášternímu majetku, která se projevovala občasnými pokusy, obvykle v dobách politické nestability škodit vlastní vojenskou mocí na církevním zboží. Pro vilémovský klášter je k dispozici příklad z roku 1315, kdy opat Budico v čele klášterních ozbrojenců poničil (v odevetu) statky Hrabiše z Paběnic a byl za to potrestán pokutou²⁵⁸.

V roce 1324 byl opat kláštera vilémovského ustanoven papežem za ochránce kláštera třebíčského, který byl v té době poškozován na svých právech osobami světskými i církevními²⁵⁹.

²⁵⁵ Neodvažují se říci o kláštorech vzdálenějších od města Pražského, že by byly něco podobného zakusily, protože trpěly mnohem hůře. Z nich nejvíce byl postižen Vilémov, protože u něj stál král Rudolf dvakrát s veškerou svou mocí a braniborský markrabí a knížata polská se tam sešla. Také vznikl nesmírný počet požárů po celých Čechách ve vsích i v městech a chudí byli okrádáni o dobytek, koně i jiná zvířata, o rozmanitou drůbež, o šatstvo, obilí i píci čtvernožců“

Příběhy krále Přemysla Otakara II., in: FRB II., 1874, s. 332.

²⁵⁶ RBM II., 1882, s. 625, č. 1456.

Instrumentum Emphyteuticum, quo Jaroslaus Abbas et Conventus monasterii Willemoviensis Smiloni et Ulrico fratribus de Luchtenburch villas Opochnyce et Bolicii ad dies vite possidendas tradit dd. XVI. Julii Anno 1288.

Dobner, VI., s. 389 – 390, č. 13.

²⁵⁷ SAMEŠ, 1934, s. 24.

²⁵⁸ RBM III., 1890, s. 102 – 103, č. 249.

Transactio inter Hrabissum de Pabenicz, et abbatem ac Conventum Willemoviensem, qua loco 330 marcarum denar. gross. Prag., ad qua solvendos Abbas et Conventus Willemoviensis ob damna illata condemnati funt villam Ustupky dictam cum monte ad dies vite Hrabissio possidendam tradiderunt dd. Prage 4. Idus Martii Anno 1315.

Dobner VI., s. 394 – 396, č. 18.

²⁵⁹ *Abbatess monasteriorum in Hradiště (Radis), prope Olomouc et in Vilémov (Willemow) ac Scotorum in Vienna (Venna) Pragensis et Pataviensis dioec. Conservatores monasterii de Třebíč (Tebetensi) ordinis S. Benedicti Olomucensis dioec. nominantur. „Militanti ecclesiae“. Avinione 1324, Martii 29. ustanoveni za ochránce kláštera třebíčského., který byl zkracován na svých právech osobami světskými i církevními.*

MV tomus prodromus, Acta Johannis XXII., s. 228, č. 313.

CDM VII., 262.

Pro příklad nárůstu napětí počátkem patnáctého století není třeba chodit daleko, v červenci roku 1412 došlo ke sporu mezi poddanými sedleckých cisterciáků a horníky v Kutné Hoře, který skončil vypálením klášterního městečka Malína a povražděním jeho obyvatel.²⁶⁰ Stejně tak ničivé útoky na jednotlivé kláštery ve středních a východních Čechách v roce 1421 se neobjevili bez hlubších kořenů. Zatímco chiliastické nadšení prostého obyvatelstva se obrátilo proti klášterům jako symbolům světského panování kněží, tak podstatně přízemnější motivy můžeme spatřovat ve výzvě k napadení zbraslavského kláštera, který se podněcovateli jeví jako hojně zásobený obilím, pivem, vínem a vším potřebným.²⁶¹ Úloha klášterů (včetně vilémovského) a měst coby skladů obilí pro případ válečného konfliktu je doložena listinou z roku 1362, jíž se nařizuje zřízení obilních skladů.²⁶²

Stejně tak je dobře známa výzva k likvidaci klášterů, zachycená kronikářem, o „peleších lotrovských, proti zákonu Kristovu založených,“ jak ji zachytil soudobý kronikář.²⁶³

Jaroslav Čechura oddělil sekularizaci jako katolickou a husitskou, přičemž vývoj postupně setřel rozdíly.²⁶⁴ Stejně tak je možné konstatovat, že vilémovský konvent sdílel osud dalších významných klášterů v poměrně exponované oblasti středních a východních Čech, totiž přišel o veškerý majetek v této oblasti,²⁶⁵ takže odchod vyhnaných mnichů na své moravské statky s centrem v Uherčicích, kde měli proboštství představoval logické východisko, když Morava vzhledem ke svému specifickému vývoji v době husitské revoluce nebyla tak postižena.

Přesto i zde čelili tlakům zvenčí, když zabral rytíř Beneš Kozlík nějaké klášterní vesnice s podporou nitranského biskupa Hynka, proto se opat obrátil roku 1427 k papeži s úspěšnou žádostí o ochranu.²⁶⁶

²⁶⁰ Kronika sedlecká (Chronicon Sedlicense, 1399 - 1412), in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus VII, Drobnější kroniky a zprávy k dějinám českým, uspořádal Josef Emler, Praha (nedistribovaný svazek), s. 9.

²⁶¹ Vavřince z Březové Kronika husitská, in FRB V., s. 452.

²⁶² 1362, v září. V Praze.

Císař Karel IV., chystaje se k válce s Uhry a Rakušany, nařizuje městům, aby založila velké sklady obilí.

Nos... iudex et iurati totaque communitas ciuitatis in Czaaslauia recognoscimus, - nos ad mandatum - domini Karoli, Romanorum imperatoris - et Boemie regis, - ammonas siliginis apud nos in reposito habere, videlicet XII strichones ciuitati nostre inpositos, a monasterio Wylemaw XIII strichones et a curia Drobowicz III strichones eciam ipsi inpositos, quod facit - summam duo milia et octingentos strichones. ... monasteio Mylevsk XIII strichones... a monasterio Pomuk XVII strichones

Kromě Čáslavi jsou uvedena města Plzeň, Polička Chrudim, Vodňany, Louny, Mělník, Tachov, Sušice, Menší město Pražské a Most. Protože se znění tohoto nařízení nedochovalo, sestavil Jaromír Čelakovský z různých listin, jednotlivé položky z originálů příznávacích listů některých královských měst ve kterých se tato města zavazovala k zakládání obilních skladů.

CIM II., s. 576, č. 398.

²⁶³ Vavřince z Březové Kronika husitská, in FRB V., s. 409.

²⁶⁴ Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 - 1437, Praha, 2000, s. 244.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 249.

²⁶⁶ Stephano, abbati monasterii in Velehrad, mandatur, ut causam inter abbatem, priorem et conventum

Tuto fázi zaboru klášterního majetku lze označit jako faktickou, neboť mniši byli z kláštera vyhnáni a bylo jim fyzicky znemožněn výkon jejich vlastnických práv. Král Zikmund ovšem používal církevní zboží jako zástavu v celých Čechách, což se nevyhnulo ani majetku vilémovského kláštera.²⁶⁷ To ovšem nic nemění na formálně právním stavu, kdy vlastníky nadále zůstávali, což je v literatuře označováno jako vývoj násilně zabraného církevního majetku, které je nadále označováno jako zboží zápisné, tedy vlastníkem je nadále církev,²⁶⁸ směrem k jeho přeměně ve zboží dědičné, tedy alodium, dědičný statek, neboli alodifikaci. Tento vývoj je dobře vidět také na marné snaze konventu vilémovského kláštera domoci se faktické vlády nad svým majetkem, v té době již jen na Moravě,²⁶⁹ přestože dosáhli potvrzení svých nároků králem Ladislavem v roce 1487²⁷⁰ a to samé v roce 1490 včetně výslovného práva presentace probošství v Uherčicích.²⁷¹

Co se týče klášterního zboží v Čechách, tak lze sledovat dvě výrazné osobnosti, které se na něm značně obohatily, jednak je to Jan Hertvík z Rušínova a Mikuláš Trčka z Lípy. Zvláště druhý jmenovaný se vydal cestou individuálního kořistění a nabyl ohromný pozemkový majetek²⁷² a listina z roku 1499 svědčí o jeho snaze postupně „pojistit“ pro sebe a své nástupce nelegální zábory církevního zboží, v té době stále ještě ve formálním vlastnictví

monasterii in Vilémov Pragensis dioecesis et Benešium Kozlík (Cozlik), armigerum in dioecesi Strigonensi commorantem, super quibusdam villis, quae in dioecesi Olomucensi consistunt, exortam decernat. Romae, 1427 Junii 4.

MV VII., 2001, s. 694, č. 1807.

Dobner VI., s. 417 – 419, č. 385.

Sameš 1934, 122.

²⁶⁷ List s majestátem císaře Sigmunda, w němž zapisuje Janowi Hertwikowi z Rúsínowa a jeho erbboom hrad Oheb, opatství Wilémowského, což ho na dání tohoto listu dřewní má, s úroky, s lesy, s rybníky, horami, doly, řekami, potoky, lukami, též mlýny i všelijakými právy k Ohbi a k tomuto klášteru příslušejícími w 500 ss. gr., a po šesti létech výstraha čtvrt léta; lidé nemají obtěžovati, a aby sumy obyčejné vydávali; nemá sahati na žádného mocí, ani bůřiti, ale z toho wěrně slaužiti, a proti protiwníkuom pomáhati, jakož týž list šíře swědčí, jehož datum w Praze, den s. Matauše, l. 1436.

Archiv český I, 1840, s. 539, č. 241.

²⁶⁸ Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 – 1437, Praha, 2000, s. 244.

²⁶⁹ 1496. IX, 17. Král Wladislaw Ladslawowo z Boskovic a na Třebowé, jenž dvě wsi kláštetra Wilémowského, Uherčice a Ewaně, jež měl w zápisu od krále Matiaše, dobrowolně wzdal knězi Šimonowi opatu téhož kláštera wolenému a stwrzenému, jen práwo oprawy na nich sobě wyhradiw, stwrzuje a pojištuje práwo toto. D w Tatě, den S. Lamperta 1496.

AČ VI, s. 536, č. 327. Diplomatař pana Wiléma z Pernšteina

²⁷⁰ Wladislaus Rex Bohemiae confirmat praerogativas, et iura ac donationes monasterii Willemoviensis dd. Praeae XXIII. Augusti Anno 1487.

Dobner VI., s. 469, č. 74.

²⁷¹ Wladislaus Rex Boemiae confirmat omnis iura et privilegia Monasterio Willemoviensi, et eidem incorporate Praepositurae Uherczicz in Moravia sitae simulque jubet eidem restituti omnes terras sine justo titulo. dd. Praeae 21. Junii A. 1490.

Dobner VI., s. 461, č. 75.

²⁷² Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 – 1437, Praha, 2000, s. 251.

Ovšem jeho potomci o dvěšřt let později o veškery majetek přišli svojí účastí ve „Valdštejnově spiknutí“, podobným způsobem jako jej nabyt „otec zakladatel“ rodového majetku v první polovině patnáctého století.

vilémovského kláštera, nikoliv ovšem faktické držbě.²⁷³

V roce 1515 vystoupil papež Lev na obranu vilémovského kláštera, když svojí bulou pod trestem exkomunikace vyzývá každého, kdo má něco v držení nějaký klášterní majetek, má jej vydat pod sankcí exkomunikace.²⁷⁴ Tato listina obsahuje příkladný výčet jednotlivých položek movitých i nemovitých věcí, které se mohou nacházet u někoho v držbě, samozřejmě pozemky, ovocné sady, pastviny, ale z mobiliáře listiny, knihy, peníze, zlaté a stříbrné nádoby, dlužní úpisy, veřejné listiny...etc. Pokud tedy tato listina obsahuje skutečný výčet ztrát, lze soudit, že klášter přišel o podstatnou část, ne – li o celý archiv a knihovnu, nepodařilo se mu tedy odvézt tyto dvě klíčové části inventáře do bezpečí, jako se to podařilo některým řeholím v Čechách²⁷⁵, často i se značným časovým předstihem.

Již v roce 1418 odeslali cisterčtí mniši z kláštera v Pomuku svůj archiv do mateřského Ebrachu.²⁷⁶ Sedlečtí cisterciáci zase odeslali ještě před vypuknutím husitské revoluce část

²⁷³ V Prešpurce 1499, 15. listopadu. Král vyhrazuje Burjanovi Trčkovi z Lípy, aby s zboží duchovního, kteréž drží, nemohl být splacen, leč od krále neb od vlastníků.

My Vladislav oznamujem listem tiemto všem, že jest na nás vznesl statečný Burian Trčka z Lípy na Lipnici, věrný náš milý, oznamuje nám, kterak má a drží některá zboží duchovnie, v zápisiech předkuov našich, králuov Českých, i našich také a jmenovitě opatstvie Vilémovské...podle znění zápisuov císaře Zigmunda a jiných králuov Českých, s jejich příslušenstvím, proše nás, abychme jemu a dědicom jeho při držení a požívání zboží svrchupsaných některů milost učiniti ráčili, tak aby ta zboží volnějie, bezpečnějie a svobodnějie jmiati, držeti a jich požívati mohl. K jehožto prosbě nakloněni sůce pro služby jeho, kteréž jest nám činil a činiti nepřestává...tuto jsme nadepsanému Burianovi a dědicom jeho při držení a požívání zboží svrchupsaných učinili a tímto listem činíme...

AČ XVIII., s. 177, č. 292.

²⁷⁴ ...nobis pro parte Venerabilum Religiosorum Virorum, Dominorum Abbatis, et Conventus monasterii Wilemoviensi Ordinis sancti Benedicti Pragensis Diocesis... Leo Episcopus, Servus Servorum Dei,...monasterii... Wilemoviensis, quod nonnulli iniquitatis fillii, quos profusus ignorant, cruces patenas, calices, vasa aurea, argentea, vestimenta, & paramenta ecclesiastica, brachii Sancti Egidy ornatum Jocalibus & sigillo Abbatis sigillatum, libros, literas, privilegia, & alia clenodia jocalia, res & bona dicti monasterii apud nonnulla alia monasteria, seu personas, & loca tempore guerrarum in custodiam, seu alias datas, & data nequiter occultando, & detinendo, & non restituendo, plura gravia dampna eis & in bonis dicti monasterii nequiter intulerunt, & ad id faciendum auxilium, consilium, & favorem dolose prestiterunt, nec non decimas primicias, census, fructus, redditus, proventus, possessiones, domos, ortos, terras, campos, prata, pascua nemora, silvas, arbores, arborum fructus, auri argenti monetati, & non monetati, vidi, bladi, frumenti, orde, avene, cere, & aliarum rerum quantitates, annulos, zonas, perlas, lapides preciosos, & alia jocalia, libros, literas, instrumenta publica, obligaciones, quittancias, cedulas, notas, testamenta, codicillos, contactus, privilegia, donaciones, & aias scripturas publicas, & privadas, vasa aures, argentea, erea, cuprea, ferrea, & alia domorum utensilia, vestes, soderaturas, tunicas, & alia vestimenta, equos, oves, boves, vaccas, & alia animalia, debita, credita, legata, mutua, deposita, iura, iurisdictionens, pecuniarum summas, & nonnulla alia mobilia, & immobilia bona ad dictum monasterium legitime, spectantia temere, & maliciose occultare, & occulte detinere presumunt, non curantes ea dictis significantibus exhibere in animarum fuarum periculum, & dictorum significantium & monasterii non modicum detrimentum, super quo dicti significantes apostolice Sedis remedium implorarunt.

Dobner VI, s. 464, č. 78.

Sameš 1934, 124.

²⁷⁵ Knihovna založena hned při počátku kláštera a zároveň s ní i archiv. Tadra, 1904, s. 6.

Knihy odvezli na hrad Karlštejn, zajisté i listiny archivu klášterního. Tadra, 1904, s. 7.

Během válek husitských karlštejnský purkrabí některé knihy prodal, ty co byly poznány, vykoupil opat zpět. Tadra, 1904, s. 6.

Listy kláštera zbraslavského, sebral a k vydání upravil František Tadra, Historický archiv č. 23, Praha, 1904.

²⁷⁶ August SEDLÁČEK, Klášter nepomucký, Český časopis historický 30, 1924, s. 308 – 310.

svého archivu do rakouského Klosterneuburgu a část do Jihlavy.²⁷⁷ Úplné ztrátě archivu a knihovny v této době nepřímo nasvědčuje také nedochování zakládací listiny kláštera a konečně i listinného materiálu z dvanáctého století.

Poslední listinnou stopou po klášterním majetku v Čechách je listina z roku 1577, kdy císař Rudolf II. Zřídil komisi pod vedením Beneše Benedy z Nečtin²⁷⁸ k prodeji zbytků majetku kláštera. Tato listina zároveň představuje zakončení procesu přeměny zápisného zboží na dědičné, čili alodifikaci, kterou byly faktické vlastnické poměry právně kodifikovány. Vzhledem k tomu, že k roku 1653 zachycuje majetkový stav Berní rula, je také zajímavé srovnání údajů v ní uvedených týkající se panství Klášter se stavem v této listině uvedeným, již proto, že povědomí o majetku kláštera v době vydání Berní ruly již není uvedeno, patrně zaniklo.²⁷⁹

19. Vesnice vilémovského kláštera severně od Labe (Mapa na obr. 7)

Většina majetku vilémovského kláštera ležela v jeho okolí, výjimku tvoří vesnice na jižní Moravě a malá skupina celkem tří vesnic, které jsou doloženy nedaleko řeky Cidliny, z nichž se dodnes existuje pouze Opočnice, zbylé dvě, Bolice a Ralčov zanikly, přičemž poloha zaniklé středověké vesnice Ralčov²⁸⁰ není známa a pouze z kontextu, že byla dána k osazení

²⁷⁷ Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998, s. 115.

²⁷⁸ *Talisque conventio & venditio facta est, quod nos Caesarei Commissarii vendiderimus & hoc contractu vendamus proprietates Tabulares in districtu Czasla viensi fitas, d est: dirutum monasterium willemoviensce cum curia, & villa, quam Dominus Benessius de novo construi fecit cum agris, pratis, locupletis, arboretis, hortis, cum braxaterio monasterii, popinis tam in monasterio, quam in oppido Willemoviensi. Item cum subscriptis pagis ad idem monasterius spectantibus cum hominibus eidem subditis, videlicet oppido Willemow, pago Budssovitz, pago Herzmanicz cum molendino & flumine, pago Borek, pago Hostowlicz, pago Zhorz, & in pago Jakubownik, pago Zdanicz, Ponszwi, pagos integros & villas in Kmetcz, cum censibus & villa in Czesstowicz, cum villis in Kmetcz, cum censu, qui in hoc pago ad suam Majestatem spectabat, & quo Dominus Benessius hactenus usus, cum subditis ecclesiae monasterii, in pago Herzmanicz cum agris, pratis, nigra silva post hoc monasterium jacente, cum silva Listowicze ita dicta, cum silvis & rubetis Kozogedsky apellatis, sitis inter pagos Auchrow & Herzmanicz, inter quas funt prata vulgo Kozogyedsky ad Willimow spectantia, & cum aliis silvis ecclesiarum, cum dumetis, pascuis, piscinis id est piscina magna sub oppido Willemow, piscina Strach, piscina Mnich, piscina molendinari & ceteris picinus omnibus piscinis & hominibus ad idem bonum emptione devolutis, cum terrentibus, rivis, gallinis, ovis, Robotis, caseis, censibus pratorum, & macellorum in oppido Willemow, quemadmodum id libri registorum forensium, & nundinarum secundum sassiones hominum a nobis Commissariis conscripti...*

Dobner VI., s. 470, č. 80.

Solař, 1868, s. 416.

²⁷⁹ Berní rula 11, Kraj Čáslavský, díl II., editor František BENEŠ, Praha, 1955, s. 654.

²⁸⁰ Pragae A. 1362, 1. Octobris

Monasterium Vilemoviense ad tempus vitae concedit usum villae Ralczov Georgio Marquardi de Osek. Nos Andreas... abbas, Thomas prior, Petrus praepositus... Marquardi de Ossick... villam nostram... Ralczov... sibi et Margarethae uxori... quae tamen taxa... 20 sexgr. summam non excederit.

Opat Ondřej, Tomáš převor, Petr probošt a celý konvent kláštera vilémovského postupují panu Markvardovi z Oseka a jeho ženě Markétě vesnici Ralčov na dobu jejich života za 20 kop pražských grošů. Ta vesnice asi poblíž Opočnice a Bolice, dnes zaniklá, stejně jako Bolice, tedy izolovaná skupina vesnic nedaleko Labe na

Markvardovi z Oseka lze předpokládat její polohu v blízkosti předchozích dvou vesnic. Podobná situace je u vesnice Sloupno, která leží u vsi Kladruby nedaleko Chotěboře. Polohu zaniklé vsi Bolice uvádí J. L. Píč²⁸¹ severovýchodně od Opočnice. Z tohoto terénního pozorování lze v dnešní době usoudit, že v Bolicích se nalézala středověká tvrz, na konci devatenáctého století ještě dochovaná. Nalézají se nedaleko Cidliny ve staré sídelní oblasti Čech, která byla nepřetržitě osídlena od pravěku.

Geobotanická rekonstrukční mapa předpokládá v daném území kolem vodních toků líhy a olšiny, jinak v tomto území subxerofilní doubravy a dubo habrové háje. Geologické podloží je tvořeno fluvialními písčitymi sedimenty, na nichž se vyvinuly formace velmi úrodných černozemí. Podkladem těchto sedimentů je křídová formace mladších druhohor. Toto stojí za zmínku v souvislosti se středověkem především kvůli hojnému výskytu dobře štípatelné a opracovatelné opuky, která sloužila jako ostatně v celých Čechách jako dobře dostupný stavební materiál. Klimatická charakteristika řadí toto území mezi oblasti mírně suché s mírnou zimou.²⁸² Dle pozorování z let 1901 – 1950 je roční úhrn srážek 600 mm a průměrnou roční teplotou devět stupňů Celsia. Orograficky patří do oblasti středního Polabí, jako takové velmi vhodné k pěstování náročných zemědělských plodin, lze tedy předpokládat i pro dobu středověku velkou výnosnost těchto statků, na rozdíl od Vilémovska zcela srovnatelnou s moravskými vesnicemi kláštera.

První písemná zmínka o existenci této skupiny je z roku 1223 pražský biskup Pelhřim (Peregrinus) potvrzuje klášteru jako dar pana Sezemy z Kostomlat (Sezema de Kostomlaty) vesnici Opočnici za řekou Labem ležící, kterou zmíněný pán klášteru daroval pro spásu duše své a svých blízkých.²⁸³ smlouva, kterou uzavřel opat Jaroslav s Oldřichem a Smilem z Lichtemburka roku 1288, kdy klášter přenechává těmto dvěma světským pánům dvě vesnice Opočnici a Bolici, v této listině výslovně jmenované a uváděné jako pusté (villam desertam), přičemž za to klášter nedostal nic, pouze jakýsi blíže nespecifikovaný formální slib přátelství

Nymbursku.

Libri erectionum I., s. 39, č. 74.

²⁸¹ Opočnice. Severovýchodně nad Opočnicí, blíž silnice ku Kr. Městci vedoucí, nalézá se po pravém břehu potoka kopeček s valem a příkopem obehnaný, zvaný „na Bolicích.“ Pověst se o něm žádná nezachovala, spíše se mělo za to, že je to mohyla, a jako takovou ji nedávno část rozkopali a odvezli. Před ní rozkládal se před věky močál, který dnes v úrodnou louku proměněn. Nalezeny zde stopy starého bydliště a střepy s vlnicí. Podobná tvrzka byla v údolí mezi Opočnicí a Oškobrhem v poloze „na Ladech.“ Zde nalezeny roku 1857 staré byzantské kříže, které v Pam. díl. I. popsány byly.

Josef Ladislav PÍČ, Památky archaeologické a místopisné 15, 1891, s. 362.

²⁸² Evžen QUITT, Klimatické oblasti Československa. Studia Geographica 16, Geografický ústav ČSAV, Brno, 1971.

²⁸³ Peregrinus, episcopus Pragensis, villam Opočnice monasterio in Vilemov a Sezema de Kostomlaty donatam esse testimonio confirmat... Testes... Zbizlay de Bratercics.

CDB II., 1912, s. 241 – 242, č. 252.

a ochrany Lichtenburků.²⁸⁴ Další a poslední zmínkou o existenci vesnic této skupiny je již uvedená listina z roku 1362 týkající se osazení vsi Ralčova.

20. Moravské statky vilémovského kláštera (Mapa na obr. 5)

Situaci v těchto místech, ač původem z Brna, neznám z autopsie, věc je naštěstí zjednodušena kvalitní literaturou, která je k dispozici a ovšem i nevelkým rozsahem této majetkové domény kláštera. Především se jedná o práci Ladislava Hosáka²⁸⁵ a příslušný díl Vlastivědy moravské, kde lze dohledat místopisné údaje. Jednalo se o celkem o šest vesnic, z nichž tři zanikly, přičemž zaniklé Narvice byly cílem archeologického výzkumu, sledováno je také jejich okolí.

Všechny tyto vesnice se nalézají nedaleko od sebe, centrum tvořily Uherčice s proboštvím. Co se týče přírodních poměrů, nalézají se v Dyjskosvrateckém úvalu, v nadmořské výšce kolem 250 m nad mořem, v oblasti suché s mírnou zimou. Klimatická data získaná v letech 1901 – 1950 uvádějí průměrnou roční teplotou 9 stupňů Celsia a ročním úhrnem srážek 550 mm²⁸⁶ což ji činí velmi výhodnou pro zemědělství pro naše poměry náročných plodin, přičemž lze předpokládat, že ve středověku se tyto údaje příliš neodlišovaly. Geobotanická rekonstrukční mapa předpokládá v údolí řeky Jihlavy (v jejímž okolí jsou tyto vesnice) rozsáhlé formace údolních luhů a olšin, v okolí pak subxerofilní doubravy a ostrůvkovitě dubo – habrové háje. Dá se říci, že tyto přírodní podmínky jsou obdobné jako u skupiny vesnic severně od Labe ve středních Čechách, podstatně se liší od drsnějších klimatických i půdních poměrů v okolí vlastního vilémovského kláštera. V těchto dvou oblastech jsou vynikající podmínky pro zemědělství, což pro klášterní ekonomiku čerpající podstatným způsobem z pozemkové renty, bylo jistě značně důležité. Bez významu jistě nebyla ani blízkost Rajhradu.

První písemná zmínka o vesnici Uherčice je z roku 1267.²⁸⁷ Toho roku žaloval

Dobner VI., s. 381 – 382, č. 2.

²⁸⁴ RBM II., 1882, s. 625, č. 1456.

Sameš, 1934, s. 24.

Instrumentum Emphyteuticum, quo Jaroslaus Abbas et Conventus monasterii Willemoviensis Smiloni et Ulrico fratribus de Luchtenburch villas Opochnyce et Bolicii ad dies vite possidendas tradit dd. XVI. Julii Anno 1288.

Dobner, VI., s. 389 – 390, č. 13.

²⁸⁵ Ladislav HOSÁK, Historický místopis země Moravsko – Slezské, Praha, 2004, reprint původního vydání z roku 1938.

²⁸⁶ Evžen QUITT, Klimatické oblasti Československa. Studia Geographica 16, Geografický ústav ČSAV, Brno, 1971.

²⁸⁷ Hotizlaus, procurator seu actor abbatis in Wilhelmow, patroni ecclesie in Hursic, nomine eiusdem abbatis, et Elwinus, eiusdem ecclesie in Hursic plebanus petierunt per officialem d. Brunonis, episcopi Olomucensis, compelli abbatem de Welegrad ad respondendum eisdem super solucione unius carrate vini soluende eidem ecclesie in Hursic annis singulis ab abbate in monasterio in Welegrad pro decimis prediorum in Chorcic, que nobilis Conradus vir de Hardek monasterio de Welegrad ea condicione contulerat, ut dicta carrata annis singulis solueretur. Item petierunt, cum predicta ecclesia in Hursic in possessione percipiendi huiusmodi carratam annis

královský prokurátor u biskupa olomouckého Brunona, jménem opata vilémovského a Elvína, faráře v Uherčicích na Moravě, jež náležely klášteru, že opat Velehradský neplatí faráři Uherčickému každoročně povinné vědro vína z desátků, darovaných Konrádem z Hardeka, a že již po 14 let toho vína nedal. Opat velehradský se hájil tím, že on sám tyto desátky nedostává, proto není povinen dávat žádné vědro vína. Při projednávání pře v Kroměříži se účastnil z kláštera vilémovského probošt Heřman, ale jak pře skončila, není známo. V roce 1349 je doklad o darování tří svobodných lánů ve vsi Uherčice klášteru.²⁸⁸ Přesun řeholníků do Uherčic po roce 1421 je doložen řadou listin vydanou po tomto roce²⁸⁹, přičemž žádná není datována ve Vilémově, nýbrž v Uherčicích. Někdy po roce 1501 zemřel nový opat Mikuláš, který se ještě udržel v Uherčicích²⁹⁰, ale jeho nástupce opat Petr se odstěhoval v roce 1506 a to již navždy, do rajhradského kláštera.²⁹¹ Jako doklad ztráty²⁹² vesnic Uherčic a Ivaně je listina z roku 1508, kterou Ladislav z Boskovic převádí tyto vesnice Vilémovi z Pernštejna. V roce 1527 potvrzuje císař Ferdinand I. vilémovskému klášteru práva a svobody, také proboštví v Uherčicích.²⁹³ Faktický stav věcí byl ale takový, že již v roce 1506 poslední opat

pluribus fuerit, se ad possessionem restitui, vel responderi sibi, quare ecclesie in Hursic, eam subtraxerint. Item petebant XIV carratas per XIV annos ecclesie in Hursici subtractas. Ad quod abbas de Welegrad litem contestando respondit, se non teneri ad solutionem predictae carrate, cum nullam solutionem de predictis prediis ecclesie in Hursic facere teneretur, nec ipsam ecclesiam restitui in hac parte debere, cum nunquam in possessione percipiendi hujusmodi fuerit, et ob hoc etiam XIV carratas petitas minime soluere teneretur. Lite ergo contestata dictus officialis predictos abbates Cremeser citavit, ut iuramentum de veritate seu de calumpnia prestarent et alia facerent, que tunc de iure incumbere facienda, diem eis peremptorium ad hoc faciendum feriam proximam post octavam Philippi et Jacobi assignando. Actum Cremeser, anno 1267, III. calend. Aprilis, presentibus Conrado, scholastico et canonico Olomucensi, Johanne de Kescer, canonico Cremesensi, et preposito Hermanno de monasterio.

CDB V/2, 1982, s. 41 – 42, č. 497.

RBM II., 1882, s. 209 – 210.

²⁸⁸ Carolus de Aurcicz fatetur sibi tres laneos liberos in Villa Aurcicz, a Petro Abbate Willemoviensi pro servitis, exhibendis ad dies tantum vitae sua concessos fuisse dd. Brunae III. Calend. Maii Anno 1340.

RBM IV., vol. 2, s. 306, č. 776.

Dobner VI., s. 402, č. 23 a Dobner IV., s. 302.

²⁸⁹ Institutio Plebani ecclesiae in Uherczicz F. Martini Religiosi Willemoviensis ad praesentationem D. Wenceslai Abbatis Willemov. dd. Brunae 22 Martii 1432.

Dobner VI., s. 459 č. 70.

Instrumentum publicum super confirmatione electionis et investitura Nicolai Abbatis Willemoviensis electi in Moravia in Uhercz dd. Praegae 17. Maji 1438

Dobner VI., s. 459 č. 71.

²⁹⁰ Sameš, 1934, s. 124.

²⁹¹ Bonaventura PITER, Thesaurus Absconditus, Brun, 1762, s. 206.

Dobner VI., s. 477.

Sameš, 1934, s. 124.

²⁹² 1508. XI, 11.

Ladslaw z Boskowic a na Třebowé zápisy swé od krále Wladislawa na opravu wsi kláštera Wilémowského, Uherčic a Ewaně, dobrau wolí postupuje Wilémowi z Pernštejna. Swědčí... D. na Třebowé den S. Martina, 1508. AČ VI., s. 543, č. 383. Diplomatař pana Wiléma z Pernštejna.

²⁹³ Ferdinandi Bohemiae Regis confirmatio libertatum, privilegiorum et iurium monasterii Willemoviensis et Praepositurae in Uherczicz. dd. Brunae 11. Aprilis anno 1527.

Dobner VI., s. 468, č. 78

Petr opustil svoje probošství v Uherčicích. Tak lze dokumentovat postupně sílící sekularizační tlaky, které vedly k postupnému zániku kontinuity vilémovského kláštera, který se dokonal v roce 1541, jak uvádí Dobner.²⁹⁴ Smrtí opata Petra v roce 1541, který žil od roku 1506 v rajhradském klášteře v malém domku u brány, který si nechal vlastním nákladem postavit²⁹⁵, skončily i po formální stránce dějiny vilémovského kláštera.

21. Vesnice vilémovského kláštera v okolí Chotěboře (Mapa na obr. 8 a 9)

Zatímco vztah Kladrub k vilémovskému klášteru je dobře doložen již v Dobnerově Diplomataři, tak o příslušnosti vesnice Sloupno (ve středověku Sloupný) nebylo známo donedávna nic a teprve s objevem a publikací neznámé listiny kláštera²⁹⁶ lze snadno pochopit proč docházelo k sousedským sporům mezi klášteřem a drobnými šlechtici z Kladrub, což začalo postoupením práva na sporný les, které učinili Zubákové ve prospěch vilémovského kláštera v roce 1398.²⁹⁷ Následně došlo²⁹⁸ v roce 1401 ke sporu, kdy arbitři rozhodli ve

²⁹⁴ Eodem anno Petrus, ultimus Abbas Willemoviensis coactus a secularibus Baronibus dimisit, ac migravit a sua Prepositura in Uherzyce in monasterium Regradense, cui et officium prepositure Regradensis a Gregorio Abbate comisum erat per aliquod tempus, tandem et a Regradensi Prepositura cesit, domum (ut quiete possit vitam agere) extra monasterium penes portam Regradensem suis sumtibus erexit, ibique non longe post ab hac vita recessit. Idem Petrus Abbas willemoviensis sacellum Sancti Andree penes templum Regradense restauravit, ubi ejus sepulchrum aparet. Deo vivat.

Dobner VI, Memorabilia monasteriorum Brzewnoviensis et Rayhadensis, s. 489

²⁹⁵ Dušan FOLTÝN a kolektiv, Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha, 2005, s. 635.

²⁹⁶ V úvodu oznamuje opat Jaroslav a celý konvent, že na úhradu svých dluhů, které byli nuceni zaplatit, si vypůjčili od vладыky Matěje dvacet pět kop grošů. Stalo se to za podmínky, že vypůjčenou sumu má klášter zaplatit o nejbližší příštím svátku svatého Václava, to jest 28. září. Pro ochotu, se kterou jim Matěj vyšel vstříc v jejich obtížné situaci, zajistili vypůjčené peníze na své osadě Sloupný. Listina vysvětluje, že to znamená, že v případě, že by klášter uvedenou sumu ve stanovené lhůtě nezaplatil, vesnice Sloupný, ve které platí poddaní kláštera sedm fertonů (to jest čtvrtin hřivny) stříbra, to je asi 105 grošů (není ovšem jasné, zdali jde o hřivnu těžkou, nebo hřivnu královskou) se všemi právy, rolemi, loukami, které k ní patří, dále s částí háje, který sousedí s uvedenou vesnicí, případně vладыkovi Matějovi a jeho manželce Maruši. Uvedení manželé mají svobodně držet vesnici až do své smrti, po které má být vrácena opět klášteru. Svědky tohoto ujednání jsou hlavně okolní šlechtici, pokud se to dá pro oříznutí pergamenu zjistit. Jsou to Trojan z Moravan, Urban z Budišovic, Mikuláš z ...efanova, Hertvík z Ostružné, Martin z (uříznuto), Martin Žid a jak je pověděno, i jiní důvěryhodní lidé, snad nešlechtici, takže nejsou výslovně jmenováni. Listina je datována dne 12. dubna roku 1320. K dosvědčení pravomocnosti byla přivěšena i pečeť, dnes ztracená.

Josef Tichý, Neznámá listina vilémovského kláštera, in: Časopis národního muzea (vědy společenské), 131/1, Praha, 1962, s. 69 – 74.

²⁹⁷ Cessio cujusdam sylvae ad villam Claderub sitae, facta monasterio Willemoviensi. dd. Willemow feria secunda post festum Sancti jacobi Anno 1398.

Nos Mstislaus dictus Zubak de claderub, Mixico dictus Zubak fratres germani, Nicolaus, Wenceslaus, Nedassco filii Mstislai predicti; Recognoscimus tenore presencium universis, tam presentibus, quam futuris... lis & controversia inter nos ex una, & Dominos Abbatem, & Conventum monasterii in Willemow parte ex altera ratione cujusdam silve super villa Claderub...

Dobner VI., s. 438 - 439, č. 52.

²⁹⁸ Nos Mstislaus dictus Zubak de Claderub, Wilhelmus dictus Zubak de Chrustow, Nicolaus, Wenceslaus, & Nedassco filii Zubakonis, predicti de Claderub;... quod cum quendam lis, causa, & controversio inter nos, ratione cujusdam sylve in montibus ferrebis super villa Claderub site, parte ex una... Dominos Abbatem, ... parte ex altera ...providos viros Milotam de Klamoss, Trojanum de Byestwina, & Johannom de Ostruzna tanquam arbitros, arbitratore,...

prospěch kláštera, který si měl řádně vyznačit hranice svého lesa. Sporný les je v listině uveden jako situovaný nad vesnicí Kladruby (cujusdam sylve in montibus ferrebis super villa Claderub site), což při pohledu na mapu (Ob. 8) může být pouze lesní masiv severovýchodně od Kladrub. V roce 1406 je doloženo vrácení blíže neupřesněných polí v okolí Chotěboře.²⁹⁹

22. Vesnice vilémovského kláštera u Štoků (Obr. 10), Světlé nad Sázavou (Obr. 3) a Smrdova (Obr. 2)

Směnná smouva z roku 1307 mezi opatem Jaroslavem (s celým konventem kláštera) a Smilem z Lichtemburka, která se týkala vesnic v této oblasti, přičemž za ni klášter dostal vesnice v okolí Smrdova. Tato smlouva je hodná větší pozornosti, protože je v ní doložena existence většiny vesnic vůbec poprvé, dále dvou dnes zaniklých vesnic, jejichž poloha není známa ani přibližně a konečně také proto, že je vhodné se pokusit posoudit výhodnost této směny pro ekonomiku kláštera, neboť za deset vesnic dostal klášter jenom šest, přičemž skupina vesnic severně od Štoků se nalézala v bohatém stříbrnosném území, jejichž exploatace byla v této době již za svým zenitem, nicméně kolem Mittelberku se těžilo ještě v patnáctém století.

Bez zajímavosti není ani odchylné znění této smlouvy v edicích pramenů, Dobner³⁰⁰ uvádí na rozdíl od Regest³⁰¹ některé další podrobnosti, které v Regestech nejsou uvedeny,

Ex nihilominus de metis aliis limitibus, seu finibus silvarum inter ipsos Zubacones & homines monasterii... dicte ville Claderub adjacentibus, prefatus Dominus Abbas & Conventus juxta inquisitionem fide dignorum & fidelescrutinium hominum seniorum ibidem circumsedencium metas & limites seu fines sylvarum hujusmodi hinc inde demonstrare debet...

Dobner VI., s. 445 - 446, č. 56.

Transactio per Arbitros, de quandam sylva in ferreis montibus sita prope villam Claderub inter monasterium Willemoviense et quosdam Nobiles. dd. Wyllemow feria quinta Octava Ascensionis Domini A. 1401.

Dobner VI., s. 444, č. 56.

²⁹⁹ Civium de Chotieborz cessio voluntaria quorundam agrorum facta Willemoviensi monasterio dd. ante Penthecosten A. 1406.

Dobner VI., s. 455- 457, č. 61.

Sameš, 1934, s. 85.

³⁰⁰ Nos Remundus de Leuchtenburg... videlicet Zmuradow Castro, et civitate cum foro libero in ipsa, feria secunda existente, & de villis Zwoschi, Watscow, Schepanow, Lubnie, Bossichzin, ad predicta castrum & civitatem pertinentibus, cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, pratis, molendinis, piscationibus, pascuis, aquis, aquarum decursibus, agris, cultis, & incultis existentibus, planis, libero jumentorum campo, cum iure patronatus ecclesie hereditario domini, & omnibus libertatibus, & utilitatibus... bonis ipsius ecclesie infra notatis, videlicet Mithelberch, Hondorf, Sighartsdorff, Langendorff, Scheiblisdorff, Chochansdorff, Rechzicz, Dietricillhota, Zawidowici, & Radhoztowici, cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, pratis, molendinis, piscationibus, piscinis, aquis, aquarumque decursibus, agris cultis, incultis, montibus, planis, cum iure Patronatus ecclesie, hereditario domini, & cum omnibus libertatibus, & utilitatibus... Dobner VI., s. 392 - 393, č. 16

³⁰¹ Remundus de Leuchtenburch facit commutationem cum abbate Wilhelmoviensi de quibusdam bonis. ...de bonis - infra scriptis, videlicet Zmuradow Castro, et civitate cum foro libero in ipsa feria secunda existente, et de villis Zwoschi, Watscow, Schepanow, Lubne, Bossichzin, ad predicta castrum et civitatem pertinentibus cum omnibus ipsorum attinenciis, - cum iure patronatus ecclesie, commutationem ...cum d. Jarozlao abbate, totoque conventu ecclesie Willemoviensis, et bonis ipsius ecclesie infra notatis, videlicet Mithelberch, Hondorf, Sighartsdorff, Langendorff, Scheiblisdorff, Chochansdorff, Rechzicz, Dietricillhota, Zawidowici et Radhoztowici

potvrzení pražského biskupa uvedené směnné smlouvy již uvádějí Regesta³⁰² i Dobner³⁰³ shodně. Klášter vyměnil skupinu šesti vesnic, z nichž poloha Mittelberku, v roce 1256 uváděná společně s Dlouhou Vsí (Longis Villa, Langendorf) jako Montis Media ve sporu o patronátní právo k tamním kostelům, které byly založeny sice se souhlasem kláštera, ale v obvodu Brodské farnosti³⁰⁴. Z této skupiny vesnic je jako jediná zcela neznámá poloha vesnice Sieghartsdorf³⁰⁵, poloha Mittelberku je přibližně určena analýzou písemného a mapového materiálu.³⁰⁶ Doklad o jistém útlumu hornické činnosti v této oblasti může představovat privilegium krále Přemysla Otakara II. vydané 22. března 1276, kterým král potvrzuje privilegium z roku 1253 a dává klášteru polovinu urbární daně z dolů na území klášterním, poddané kláštera osvobozuje od zemských dávek a sbírek a dále je zbavuje povinnosti měnit od královských peněžníků na svých trzích peníze.³⁰⁷ Ze zmínky o kopání

cum omnibus ipsorum attinenciis, silvis, rubetis, cum iure patronatus ecclesie hereditario, dominio, et cum omnibus et libertatibus et utilitatibus,...

1307, 16 Oct. in Broda.

RBM II, s. 929, č. 2152.

³⁰² FRB II., 1882, s. 932, č. 2160.

³⁰³ Ratificatio Joannis Episcopi Pragensis facta super permutatione quorundam pagorum inter monasterium Willemoviense et Nobilem de Luchtamburg dd. Pragae XII. Kalendas Januarii Anno 1307. Dobner VI., s. 393 - 394, č. 17.

³⁰⁴ Bruno, Olomucensis episcopus iudex a sede apostolica delegatus, decidit litem de ecclesiis in Longa Villa et Medio Monte. „Quod cum super ecclesiis de Longa Villa et Medii Montis, quas frater Benedictus ordinis fratrum domus Theutonicorum, plebanus in Brod, dicebat ad se pertinere eo, quod in limitibus parrochie de Brod essent fundate, Henricum rectorem dictarum ecclesiarum coram nobis auctoritate apostolica traxisset in causam, dictus rector coram nobis comparens dominum suum, a quo dictas ecclesias se dicebat habere, videlicet dominum abbatem ordinis sancti Benedicti in Willamow in iudicio nominavit. Cui rectori terminum cum dederimus, ut domino suo innotesceret, certo dierum spacio a nobis ipsi domino assignato, ut dominus ipse veniens vel ydoneum dirigens responsalem fratris B. plebani intentionem susciperet memorati. Ad quem siquidem terminum cum dictus... abbas nec per se nec procuratorem curreret venire diucius expectatus, recepto iuramento calumnie a predicto fratre B. plebano de Brod, quod non maliciose seu per calumpniam petat dictas ecclesias, prefatum fratrem B. sententialiter in possessionem prenominatarum ecclesiarum decrevimus esse mittendum, allegacione omni absentem super principali servata“. Datorum in Cremesir a.d. 1256, 20. Octobris.

CDB V, 1974, s. 164 - 165, č. 90.

RBM IV., 1892, annorum 1333 - 1346, addenda et corrigenda. Anni 1256 - 1260, s. 719, č. 1795.

³⁰⁵ Andrea ZÁPOTOČNÁ, Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodsko a Jihlavsko, in: Ladislav MACEK, Pavel ROUS, editoři, Češi a Němci na Vysočině, Sborník příspěvků, Havlíčkův Brod 2003.

³⁰⁶ Pavel ROUS, K závěrečné fázi vrcholně středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku, in: Stříbrná Jihlava, Jihlava, 2001, s. 76.

³⁰⁷ Othakarus, rex Boemiae, universis beneficiariis, iudicibus civitatum, monetariis et urburariis per Boemiam et Moraviam inhibet, ne homines monasterii de Wilhelmow molestent contra gracias ipsis concessas - „Cum per dilectum nobis Jaroslaum, abbatem monasterii de Wilhelmow, exhibitis nobis progenitorum nostrorum privilegiis simus sufficienter instructi super libertatibus, quas prefato monasterio concesserunt, quod videlicet vendiciones quarumlibet culparum, et soluciones, que beneficiariis fieri solent, non alii quam ipsi monasterio exsolvantur a suis hominibus, et quod de argentifodinis in terris dicti monasterii media pars urbure totius debetur eidem, atque ut tempore nove monete in suis forensibus opidis homines ipsius monasterii per nostros monetarios cambire denarios non cogantur inviti, quod a quibuslibet collectis, et prestationibus sint immunes: vobis universis et singulis - precipimus, ut prefati monasterii homines nullatenus molestetis contra premissas gracias libertatum“. Dat. Pragae, 1276, 22. Martii.

CDB V/2, 1982, s. 502 - 503, č. 811.

RBM II. 1882, s. 422, č. 1009.

stříbra (argentifodinis) v této listině lze soudit, že se týkala především dolů v klášterních vesnicích na tomto území.

Tomuto regionu byla vzhledem k výzkumu hornické činnosti³⁰⁸ a přítomnosti německého obyvatelstva³⁰⁹ věnována pozornost v několika sbornících, takže představa o vývoji osídlení a jeho podmínkách je dosti dobrá. Stejně tak i o přírodních poměrech a povrchovém průzkumu při severním okraji Štoků, takže charakteristiku přírodních poměrů lze bezesbytku vztáhnout na námi sledovanou oblast³¹⁰ a vzhledem k blízkosti Štoků představuje tento příspěvek možnost srovnání jak mohla vypadat síť zaniklého hornického osídlení v tomto regionu.³¹¹

To neplatí o skupině klášterních vesnic jihovýchodně od Světlé nad Sázavou (mapa na obr. 3), které se nalézají téměř v jedné linii směrem k Humpolci, takže jejich umístění v terénu evokuje představu jejich položení na středověké komunikaci. Jedinou výjimkou je Dětrichova Lhota, která je dnešní Broumova Lhota³¹². Jde o oblast i v dnešní době značně odlehlou, proto se tímto problémem nikdo systematictěji nezabýval, včetně autora této práce.³¹³

Stejně jako skupina vesnic kolem Mittelberku i tyto vesnice vytvářejí kompaktní územní celek, do kterého je jakoby „vklíněna“ vesnice označovaná v pramenech jako ves Lipnice již v roce 1226 v majetku želivského kláštera, dnešní Dolní Město³¹⁴, dříve též Stará Lipnice zvaná, s raně gotickým kostelem svatého Martina. To nepřímou svědčí pro to, že již v první čtvrtině třináctého století byly majetkové poměry složité a pestré, s následně probíhajícím procesem scelování a vytváření souvislejších majetkových domén a enkláv, o čemž ostatně svědčí i listina z roku 1307. To, že situace zachycená v roce 1307 (a u většiny

Dobner VI., s. 384, č. 4.

³⁰⁸ Pavel ROUS, K závěrečné fázi vrcholně středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku, in: Stříbrná Jihlava, Jihlava, 2001, s. 66 - 81.

³⁰⁹ Ladislav MACEK, Pavel ROUS, editoři, Češi a Němci na Vysočině, Sborník příspěvků, Havlíčkův Brod 2003.

³¹⁰ Pavel ROUS, Petr OBST, Zaniklé středověké osídlení v okolí Štoků, in: Ladislav MACEK, Pavel ROUS, editoři, Češi a Němci na Vysočině, Sborník příspěvků, Havlíčkův Brod 2003, s. 7 - 8.

³¹¹ Pavel ROUS, K závěrečné fázi vrcholně středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku, in: Stříbrná Jihlava, Jihlava, 2001, s. 66 - 81.

Pavel ROUS, Petr OBST, Zaniklé středověké osídlení v okolí Štoků, in: Ladislav MACEK, Pavel ROUS, editoři, Češi a Němci na Vysočině, Sborník příspěvků, Havlíčkův Brod 2003.

³¹² Přívlastek této Lhoty se často měnil: Dětrichova – Literátova - Hlásná – Broumova. Za laskavé sdělení a objasnění děkuji Pavlu Rousovi z Muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě.

³¹³ Nicméně v pokračování této pomyslné linie leží nedaleko, asi 1,5 kilometru jihozápadně od vsi Řečice poloha Pusté Lhotsko s několika staveními. Přípona „-sko“ někdy indikuje zaniklou vesnici pocházející ze středověku, osobně se domnívám, že tímto směrem je perspektivní, i když nikoliv jisté, napřít povrchový průzkum. Šance na identifikaci další zaniklé vesnice v těchto místech je značná.

³¹⁴ Jan SOMMER, Pavel zahradník, Jakub VÍTOVSKÝ, Jan BERÁNEK, Karel KUČA, Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí, Dolní Město, Loukov, Řečice, Praha, 1999, s. 26.

vesnic zde jmenovaných vůbec poprvé) znamená zachycený jistě podstatně starší stav, což ovšem nic nemění nic na tom, že o původních majitelích či zakladatelích těchto vesnic nevíme nic ani to, jak a kdy se dostaly do majetku vilémovského kláštera.

Charakteristika přírodních podmínek vesnic kolem Štoků byla uvedena již výše, nelze navíc říci, že by se jednalo o oblast vysloveně nevhodnou pro zemědělství co se týče klimatických a půdních poměrů, tedy jak soudí Čeněk Sameš, že by jejich hodnota tkvěla především v tamních stříbrných dolech. Fakt je, že analýza vývoje tamních hornických sídlišť svědčí pro to, že na konci třináctého století byla již za zenitem, nová hornická sídliště již nebyla zakládána, a v prvních dvou desetiletích čtrnáctého století byla již ve značném útlumu i nejvýznamnější ložiska kolem Mittelberku.

Přírodní poměry v oblasti Smrdova (mapa na obr. 2) se jsou podobné jako v okolí Habrů, nadmořská výška se pohybuje kolem 480 – 500 metrů nad mořem. Klimaticky se dle pozorování z let 1901 - 1950 tato oblast nalézá v oblasti vlhké, vrchovinné, průměrná roční teplota + 7 st. Celsia, roční úhrn srážek 700 mm. Půdy tvoří hnědozemě horší kvality, geologické podloží je tvořeno silimanit – biotitickými pararulami³¹⁵, údolí vodních toků je tvořeno fluvialními hlinitopísčitymi sedimenty a geobotanická rekonstrukční mapa³¹⁶ předpokládá v oblasti acidofilní doubravy, kolem vodotečí pak luhy a olšiny.

Pět vesnic kolem městečka Smrdova (dnešní Sázavka, bývalý okres Havlíčkův Brod) s hradem a právem volného trhu představuje vůbec první (a o hradu jedinou) písemnou zmínku, která dokládá jako jejich majitele Lichtenburky, o tom, kdy vznikly a kdo je založil je možné spekulovat, v případě zmíněného hradu je pravděpodobné, že byl založen jako malé šlechtické sídlo Lichtenburky a to v době kolem poloviny třináctého století, kdy jsou již spolehlivě doloženy jejich aktivity nedaleko v Železných Horách a kolem Brodu (Havlíčкова). Tento malý hrad, jehož zbytky dosud existují téměř ve stejném stavu jako je popisuje literatura.³¹⁷ S ještě větší jistotou, uvážíme – li jejich hornicko – podnikatelskou

³¹⁵ Martin FIŠERA, Petr ŠTĚPÁNEK, Geologická mapa ČR List 13 - 43 Golčův Jeníkov, měřítko 1 : 50 000, Český geologický ústav, Praha, 1996.

³¹⁶ Rudolf MIKYŠKA a kolektiv, Geobotanická mapa ČSSR I., list Jihlava, Praha, 1970.

³¹⁷ Za jedinou zachovanou stopu považován je val a mělký příkop v zahradě statku čp. 53, do pravého úhlu zalomený.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 316.

Místo jsem prohlédl počátkem srpna 2005, děkuji současnému majiteli statku číslo popisné 53 panu Jaroslavu Bártovi za laskavost, se kterou mně ukázal vše potřebné a sdělil ochotně jemu známé údaje. Příkop je výrazný a dobře dochovaný, po valu není ani stopy, v každém případě to rozměrově jedná spíše o větší tvrz, vlastní opevněná část objektu je dnes zastavěná statkem, možnosti uplatnění povrchového průzkumu přímo v objektu jsou malé, spíše v nejbližším okolí. Není mně jasné odkud pochází plánec uveřejněný literatuře, průběh příkopu lze vysledovat asi v polovině obvodu příkopu, zbytek je pouze předpokládaný. Zajímavý je údaj pana Jaroslav Barty o tom, že v místech vlastní opevněné části se velmi rychle vsakuje dešťová voda, stejně tak se na sousední parcele kam objekt zčásti zasahuje nepodařilo vyhasit vápno v jámě, ihned se vsákla. Tyto skutečnosti

činnost kolem Brodu se lze vyjádřit o původu zbytků po těžbě cínovce³¹⁸ a zlata v bezprostředním okolí Smrdova (Sázavky, okres Havlíčkův Brod), ale i nedaleko, na pravém břehu potoka (říčky) Sázavky kolem Ovesné Lhoty, kde se v potocích v lesním masivu rovněž nalézají (dochovaly) hojné sejpy po rýžování cínovce.³¹⁹ Skutečnost, že v listině v roce 1307 nejsou v této oblasti zmíněné hornické aktivity svědčí nejspíš pro to, že již byly dávno vytěženy, a to nejspíše již v době konjunktury ložisek stříbra jižně od Havlíčkova Brodu bezprostředně po roce 1250, v každém případě hluboko před rokem 1300. Autorem nedávno zahájený systematický povrchový průzkum okolí Smrdova zatím žádné poznatky nepřinesl.³²⁰ Druhá věc je mlčení uvedené listiny o existenci vybírání cla v Smrdově, které je spolehlivě doloženo v Urbáři světelského panství v roce 1591 století, stejně jako vybírání cla v Habrech ve stejné době (kde je samozřejmě doložena celnice k roku 1204). Nelze z ní totiž automaticky vyvozovat jeho neexistenci, na druhou stranu je zvláštní, že by tato listina opomněla významný zdroj příjmů, pokud by existoval, stejně jako jmenuje patronátní právo ke kostelu a právo svobodného trhu. Ostatně je zajímavé, že Smrdov byl v roce 1307 již městečkem s právem trhovým, když Habry byly na městečko s právem trhu povýšeny až v roce 1351. V majetku vilémovského kláštera Smrdov zůstal až do husitských válek (1421), existence hradu se již v listinách neuvádí.³²¹ Nakonec klesnul na ves v roce 1750 rozhodnutím krajského úřadu, když ještě podle urbáře z roku 1591³²² měl právo rychtářské, celní, varné a

nasvědčují přítomnosti kamenné suti, tedy toho, že objekt hradu byl vybudován alespoň zčásti z kamene. Jinak objekt se nalézá nedaleko kostela v rovině, nijak nevyčnívá nad okolní terén, typologicky se naprosto vymyká doloženým hradům Lichtenburků, ať je to Lichnice, Žleby, Ronovec a Lipnice. Pokud vezmeme za pravděpodobnou teorii o téže provenienci hradu v poloze „Na červenici“, tak i tohoto, umístěného na strategické ostrožně s mohutným opevněním. August Sedláček (Hrady, zámky a tvrze v Čechách 12, s. 288) uvádí „nálezy rozličných starožitností, když se kopalý základy k nynějšímu stavení v místě statku čp. 53.“ To by mohlo svědčit pro náhlý a násilný zánik tohoto hradu, nikoliv klidné zpusnutí. Nedochovalo se ovšem nic, pan Jaroslav Bárta zmiňuje pouze pověst o „nálezu hrnce plného zlat'áků“, která je z hlediska informačního využití bezcenná.

³¹⁸ Dalibor VELEBIL, Kamil DRYÁK, Sejpy po těžbě kasiteritu a zlata u obce Sázavka (dříve Smrdov), Bulletin mineralogicko – petrologického oddělení Národního muzea v Praze 11, Praha, 2003, s. 199 – 201.

³¹⁹ Děkuji RNDr Petru Obstovi, který se ještě jako zaměstnanec podniku Geoindustrie Jihlava zabýval průzkumem této oblasti, za ústní sdělení a vysvětlení geneze tamních malých ložisek kasiteritu (cínovce), která jsou v této krajině poněkud nečekaná.

³²⁰ A nelze ani od případných nálezů keramiky očekávat upřesnění datování těchto hornických aktivit, protože je to mimo jejich dosavadní chronologickou citlivost, za velký úspěch bych považoval jen prostou lokalizaci zaniklého Bosičina a určení přibližné doby jeho vzniku a zániku, což již možné je.

³²¹ Zbytky hradu jsou ještě částečně přístupné, od kompletního povrchového průzkumu Smrdova si slibují mimo jiné určení přibližné doby zániku hradu, pokud se mně podaří sebrat nějakou keramiku.

³²² Smrdov městečko. V témže městečku bere se clo k ruce panské, z každého koně cožkoli veze i prázdný vůz po jeden den, z volů, krv tu vůkolí skoupených též po jeden den, z ovec, sviní, koz, skopuov, telat po 1/2 den, než což v městečku koupí, nic nedávají. A to mejto má rychtář každého čtvrtroku na horu odvozovati. Habr městečko. Mejto neb clo takto od starodávna vybírají...Světlá městečko, Libice ves, Babice ves, Chotěboř město.

AR, Mýta a cla na panství Světelském, dle urbáře: Registra správní neb hlavní důchodův panství Světelského, přepsaná 1591. Památky archaeologické a místopisné 15, Praha, 1888, s. 783.

masné³²³. Je opravdu otázka, čemu vděčil za svůj rozvoj dosažený k roku 1307, dochované zbytky po rýžování zase tak velké nejsou, významnější ložiska stříbra u severozápadně od Smrdova u sousedních obcí Kynice, Vrbice a Hory se zbytky šachet, doloženými v novověku³²⁴ nejsou v majetku Lichtenburků doložena, písemné prameny o počátcích tamní těžby mlčí a povrchový průzkum zaměřený na historii osídlení dosud nebyl proveden. Faktorů byl nejspíše více, úpadek byl pozvolný, dnes je to bezvýznamná vesnice, uvažovaný ve středověku komunikační tah (směr) mezi Habry a Humpolcem (s vybíráním cla v roce 1591) v dnešní době dávno neexistuje. Je tedy pravděpodobné, že ve středověku se i zde osvědčili Lichtenburkové (stejně jako v Brodě) coby schopní podnikatelé, na jejichž činnost klášter nebyl schopen navázat. Je ovšem možné, že ekonomické možnosti byly již vyčerpány (zbývalo zemědělství), to by naznačoval přesun aktivit Lichtenburků z této oblasti k nedaleké Lipnici, kde vybudovali hrad s integrální součástí – městečkem v podhradí (dnešní Lipnici nad Sázavou). Tyto úvahy dokládají obtížnost detailního sledování vývoje osídlení krajiny v komplexních vztazích, tak jak se měnily od počátků osídlení (to je samo o sobě značně nejasné), přes bouřlivé přeměny, které přineslo (nejenom tady pochopitelně) třinácté století, přes krizi první poloviny patnáctého století až do současnosti.

Na závěr lze tedy říci, že pokud jsme schopni provést v dnešní době ekonomickou analýzu tehdejších poměrů v době směnné smlouvy v roce 1307, jeví se pro klášter jako výhodná, jak již konstatoval Čeněk Sameš, i když klášter dal celkem deset vesnic, z nichž ve třech jsou doloženy kostely (Dlouhá Ves, Mittelberk, Řečice) a dostal za to městečko s kostelem a trhem a pěti vesnicemi. Je evidentní skutečnost, že vesnice kolem Smrdova doplnily skupinu klášterních statků kolem Habrů a dále k Vilémovu, což bylo pro hospodárnější využívání tohoto území důležité, protože se zvětšilo souvislé území obhospodařované klášterem, tedy jeho „klášterní velkostatek“. Stejně tak pro Lichtenburky představovala tato směna posílení jejich pozic v byt' slábnoucím stříbrnosném revíru kolem Brodu (dnešního Havlíčkova) a jistě není náhodou, že krátce po opuštění Smrdova a získání vesnic v blízkosti Lipnice (Dolního Města), se objevuje jako již stojící hrad v jejich majetku – Lipnice. Na okraj lze zmínit, že bezprostřední okolí hradu Lipnice bylo osídleno již

³²³ Dosavadní rozbor místní tradice naznačuje možnost identifikace jednotlivých položek urbáře z roku 1591, totiž že se podaří určit místo rychty, pivovaru a jatek, zatímco místo celnice se mně dosud nepodařilo ani přibližně určit. Zajímavá je rovněž informace o existenci tvrze ve Smrdově číslo popisné 17. Jaroslav Bárta (kterému tímto děkuji) si ji pamatoval ze školy, kde ji uváděl místní učitel.

³²⁴ Povrchový průzkum jsem zatím nestihnul, ačkoliv v oblasti samoty Hory se přímo nabízejí rozsáhlé plní plochy, navíc je jisté, že tam byla významnější zaniklá vesnice v místě těžby rud. Při předběžném povrchovém průzkumu okolí samoty Hory jsem na podzim 2005 objevil nedaleko na levém břehu potoka v pramenné pánvi osídlení z 2. poloviny 13. století, malou vesnici o 3 sídlištních jednotkách, jak prozradil stejný počet shluků keramických zlomků v ornici.

v předpokládané době jeho vzniku.³²⁵

Tato výměna odráží i v hospodaření vilémovského kláštera obecný trend ke scelování majetkových domén, čili dotváření „klášterního velkostatku“. Tyto tendence analyzoval Miroslav Richter v souvislosti s výzkumem městečka ostrovského kláštera, kdy tento klášter systematicky vytvářel v období před rokem 1278 souvislou majetkovou doménu ve svém okolí.³²⁶ Jaroslav Čechura tento trend ke scelování považuje za pozitivní proces vedoucí k překonání takzvané feudální rozdrobenosti a vzniku „klášterního velkostatku“, který měl svůj podíl na ekonomických změnách v zemědělství v průběhu třináctého století.³²⁷

Stejně tak i vilémovský klášter podle dochovaných dokladů vytvářel takový velkostatek, jeho prvním dokladem je již uvedená kupní smlouva z roku 1281, kdy koupil od Lichtenburků vesnice a území severovýchodně od Vilémova až za řeku Doubravou (viz mapa na Obr. 46). Je zajímavé, že k této koupi došlo v roce 1281, tedy v období, kdy byl klášter postižen v rámci „zlých let.“ Přesné vymezení „zlých let“ není možné, kupní smlouva z roku 1281 může naznačovat, že k devastaci klášterních statků v okolí a tedy i zániku několika lokalit, došlo až těsně po tomto roce. V roce 1307 došlo ke směně a z roku 1318 je doložen první dluh kláštera.

23. Farní správa v okolí kláštera

Křesťanství v Čechách se v raném středověku vyvíjelo a prosazovalo postupně, když ještě v jedenáctém století (tedy v době nepřilíh vzdálené vzniku kláštera) kronikář Kosmas jeho stav kritizuje. K roku 1039 charakterizuje staré pohanství ve smyšleném projevu knížete Břetislava nad původním hrobem sv. Vojtěcha, kde jsou kárány různé zlořády, mimo jiné pohřbívání mimo hřbitovy, v polích a lesích.³²⁸ Stejně tak v roce 1092 mluví o vyvrácení starých pohanských zvyků.³²⁹

³²⁵ Autor v současné době zpracovává poměrně rozsáhlý soubor keramických zlomků získaný postupně během několika let majitelkou parcely popisné parcelní číslo 861/3, vzdálené asi 300 m západně od hradu při terénních úpravách, který se hlásí minimálně od starší fáze 2. poloviny 13. století (podstatná část souboru) až do 15. století s přesahem do novověku.

³²⁶ Miroslav RICHTER, Hradištko u Davle, zaniklé městečko Ostrovského kláštera, Praha, 1982, s. 229 - 231.

³²⁷ Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Praha, 1999, s. 134 - 135.

³²⁸ ...similiter et dui in agris sive in silvis suos sepelios mortuos,...

Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923, s. 82.

FRB II., s. 75.

Rudolf TUREK, Počátky české vzdělanosti, Praha, 1988, s. 23.

³²⁹ ...in exordio christianae religionis zelo succensus nimio, omnes magos, ariolos et sortilegos extrusit regni sui e medio, similiter et lucos sive arbores, quas in multis locis colebat vulgus ignobile, extirpavit et igne cremavit. Item et super stitiosas institutiones, quas villani adhuc semipagani in pentecosten tertia sive quarta feria observabant, offerentes libamina super fontes mactabant victimas et daemonibus immolabant, item sepulturas, quae fiebant in silvis et in campis, atque scenas, quas ex gentili ritu faciebant, in biviiis et in triviis, quasi ob

Zde je na místě představa o podstatném podílu nově budovaného vilémovského kláštera na farní správě celé oblasti. V době vzniku vilémovského kláštera postupně zaniká starý model hradské správy země, přičemž pro oblast majetkové domény kláštera v Čechách jsou dvě mocenská centra, v Chrudimi v Malíně a v Čáslavi, na tamních hradištích. V té době, počátkem dvanáctého století, jsou ve sledované oblasti, v Čáslavské kotlině spolehlivě doloženy celkem tři kostely. Panny Marie na Hrádku v Čáslavi, pod Hrádkem v místě středověkého osídlení to byl kostel svatého Martina³³⁰ a konečně kostel svatého Michala v dnešní Čáslavi, který se v podobě obestavěné rotundy dochoval jako jediný z těchto tří dodnes.³³¹

Postupný vznik českých šlechtických rodů, které postupně přebíraly některé významné funkce zemské správy, je zahalen tajemstvím pro nedostatek písemných pramenů. To platí i pro sledované téma a období, protože z dvanáctého století je takových zpráv poskrovnu. Tento nedostatek se také týká rodu Lichtenburků, jejichž ekonomické aktivity nabraly prudký vzestup od počátku třináctého století, kdy jsou v pramenech stopovatelné. V každém případě se s aktivitami předních členů tohoto mocného rodu lze setkat v sousedství klášterního panství, ať už v Podoubraví, na horní Sázavě, kolem Habrů a na Železných horách.

Protože z vlastní terénní zkušenosti znám nejlépe situaci v Podoubraví a na okraji Čáslavské kotliny, zaměřím pozornost nejdříve do těchto míst. Není jasné, kdy přesně a kým byly založené románské kostely v této oblasti, ale existence několika románských kostelů, zvláště v Pařížově a doložená (včetně kostela) existence vsi Běstvína k roku 1137³³² ukazuje, že tomu zcela jistě bylo před příchodem Lichtemburků. Porovnáme – li ze stavebně – historického hlediska nejstarší kostely v okolí kláštera, vidíme, že je možné je rozdělit do dvou výrazných skupin.

V té starší skupině jsou to románské kostely, tak jak se dochovaly do dnešní doby a

animarum pausationem, item et iocos profanos, quos super mortuos suos, inanes, cientes manes ac induti faciem larvis bachando execerbant; has abhominaciones et alias sacrilegas adinventiones dux bonus, ne ultra fierent in populo dei, exterminavit.

...roznícen velkou horlivostí pro křesťanské náboženství, všechny čaroděje, kouzelníky a hadače vyhnal ze svého království., rovněž tak i háje neboli stromy, které lid namnoze uctíval, vymítal a spálil ohněm.

Také pověry, které vesničané jako polopohané o letnicích a v úterý nebo ve středu zachovávali, , nošení darům ke studánkám, oběti zabíjeli a obětovali zlým duchům, také pohřby v hájích a polích a tryzny, které konali jako pohané na rozcestích a trojcestích, také bezbožné hry, které nad svými mrtvými, se škraboškami na obličejích rozpustile provozovali, všechny tyto ohavnosti dobrý kníže, aby se nedály v lidu Božím, vykořenil.

Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923, s. 95.

FRB II, s. 136 - 137.

³³⁰ BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 72.

³³¹ Anežka MERHAUTOVÁ, Dušan TŘEŠTÍK, Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha, 1984, s. 90.

³³² FRB II., s. 225.

Rudolf TUREK, Počátky české vzdělanosti, Praha, 1988, s. 23.

sice v údolí řeky Doubravy, totiž Svatý Kříž a svatý Martin u Ronova nad Doubravou, v Pařížově a Běstvině. Na okraji Čáslavské kotliny je to kostel svatého Bartoloměje v Okřesanči a v Bratčicích. Ve všech těchto případech jde o poměrně velké a stavby s výraznými prvky románského stavitelství. Jsou všechny situovány na výrazných terénních hranách vysoko nad vodními toky, nepochybně budovány v rámci nově vytvářené sídlištní sítě ve dvanáctém století, kdy bylo ještě dost místa k uvážlivému výběru stanoviště. Jména jejich zakladatelů a dobu založení pro nedostatek písemných pramenů nelze určit. Existenci vesnice a (románského) kostela máme ovšem spolehlivě doloženo v Běstvině zprávou kronikáře z roku 1137 o zázračném uzdravení tamní ženy.³³³ Je dosti pravděpodobné, že v této době existovaly také okolní románské kostely a to v Pařížově a kostel svatého Kříže u Ronova nad Doubravou, který je starší než protější kostel (pozdně románský) svatého Martina.³³⁴ V případě kostela v Bratčicích lze s velkou dávkou pravděpodobnosti soudit na Bleha z Chlumu, který je pohřben přímo v kostelní kryptě na čestném místě, jak jsme zpraveni díky vykopávkám Včely Čáslavské.³³⁵ Jde tedy velmi pravděpodobně o fundátora tohoto kostela. Podobně výrazný románský kostel v Pařížově, je možné díky dochované věži hodnotit jako kostel tribunového typu, jak ukázali ve své práci Smetánka se Škabradou.³³⁶ I zde je tedy pravděpodobná díky doloženému velmožskému dvorci úloha světského zakladatele. U kostela svatého Martina stojícího jako jediný relikv po zaniklé vsi Stusině, máme doložený vztah k vilémovskému klášteru, ale až ze čtrnáctého století.³³⁷

Naproti tomu druhou skupinu tvoří jednoduché, řeklo by se prosté venkovské kostelíky, původně bez věží, které pro svoji nákladnost byly budovány v době barokní (Habry a Heřmanice) nebo až v devatenáctém století (Kněž), případně se dochovaly v téměř nepřestavované podobě bez věže (Radinov).³³⁸ V případě Kněže a Habrů je vztah k vilémovskému klášteru doložen velmi přesvědčivě.³³⁹ Proto se domnívám, že minimálně tyto dva raně gotické kostelíky s ojedinělými pozdně románskými prvky byly postaveny nákladem kláštera, který je vybuďoval jako své farní v rámci budované farní správy. Protože

³³³ In partibus Caslav est quondam villa Beztwina vocata. FRB II., s. 225.

³³⁴ Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, K počátkům města Ronova nad Doubravou, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 1977, s. 107.

³³⁵ BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929, s. 147.

³³⁶ Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, Nové poznatky o raně středověké architektuře na Čáslavsku, Umění 23, Praha, 1975, s. 264.

³³⁷ Libri confirmationum, Liber tertius et quartus s. 79.

Sameš, 1934, s. 85.

³³⁸ Okres Havlíčkův Brod, nedaleko Chrtníče, představuje drobnou, jednoduchou gotickou stavbu, patronátní právo vilémovského kláštera doloženo není.

³³⁹ Sameš, 1934, s. 84.

oba kostely se nalézají přibližně uprostřed dnešních vsí nikoliv v krajinně dominantních polohách (jak předchozí skupina) je pravděpodobné jejich založení klášteřem v těchto místech, ke kterým jsou doloženy jeho vlastnické vztahy. Tuto teorii nepřímou podporují i dosud negativní výsledky povrchového průzkumu okolí těchto vesnic, kdy jsem nenalezl na jejich polních katastrech stopy po jiném středověkém osídlení.

V roce 1365 požádal opat Andreas I. papeže Urbana V.³⁴⁰ o inkorporování fary ve Valči (na Moravě). Svoji žádost odůvodňoval tím, že klášter leží mezi Železnými horami (Montes ferrei, první písemná zmínka v dnešní podobě tohoto geografického útvaru), v oblasti kde není bezpečno a klášter má pohostinskou povinnost vůči poutníkům, kteří tudy procházejí. Těmto svým povinnostem by nemohl dostát, pokud by neměl statky ve velké vzdálenosti od kláštera. V této vesnici má klášter patronátní právo a musí ustanovovat kněze světské. Správa statků by mohla být nejlépe opatřena, kdyby tam mohli setrvávat dva laičtí bratři, což je však proti ustanovením řehole. Opat proto žádá papeže, aby kostel ve Valči mohl být inkorporován, aby tak zmizely kanonické překážky pro pobyt bratří na tomto místě. Papež Urban V. požádal arcibiskupa pražského, Jana Očko z Vlašimi, aby celou věc přezkoumal a podal o ní dobrozdání.³⁴¹

V roce 1383 arcibiskup pražský ovšem znovu podával dobrozdání k papeži ve věci valečské fary³⁴² a zároveň ve věci fary u kostela Panny Marie ve Vilémově mimo zdi kláštera, jež byla obsazována mnichy opatem ustanovenými, ale v té době měla již třikrát za sebou správce kněze světské.³⁴³

Žádost o inkorporaci fary byla vyřízena kladně až roku 1395, kdy klášter žádal společně o inkorporaci nejenom valečské fary, ale také far v Uherčicích (na Moravě), Litobratřicích (na Moravě) a v Libici (nad Doubravou). Toho roku dal papež Bonifác IX. zmíněné čtyři fary klášteru i s právem, aby zde byli za faráře ustanovováni opatem řeholníci

³⁴⁰ CDM VII., s. 308.

Sameš, 1934, s. 79.

³⁴¹ Dobner IV., s. 365, č. 272.

Sameš, 1934, s. 80.

³⁴² Archiepiscopo Pragensi mandatur, quatenus sedi apostolicae post diligentem informationem referat, utrum sit expediens, ut parochialis ecclesia in Valč Olomucensis dioc. uniatur monasterio in Vilémov ordinis sancti Benedicti Pragensis dioc., cuius abbas et conventus dictae ecclesiae patroni existunt, et super eius iure patronatus in palatio apostolico diutius contra quosdam saeculares litigaverunt et tandem victoriam reportaverunt. „Exhibita nobis Romae ap. S. Petrum II. idus Januarii pont. n. a. III“. Romae, 1382, Januarii 12.

MV V., pars I., 1903, s. 59, č. 71.

³⁴³ Archiepiscopo Pragensi mandatur, quatenus sedi apostolicae referat, utrum sit expediens, ut parochialis ecclesia s. Mariae in Vilémov infra saepta monasterii in Vilémov ord. s. Benedicti Pragensis dioc. sita, quae per monachos dicti monasterii ab eiusdem monasterii abbate et conventu loci ordinario praesentatur regi consueverat, et in qua ultimo successive tres saeculares clerici illegitime rectores instituti sunt, praefato monasterio in Vilémov uniatur. „Exhibita nobis Romae ap. S. Petrum II. idus Januarii pont. n. a. IV.“ Romae, 1382, Januarii 12.

kláštera, čímž však nejsou zbaveni povinností dávek a platů vůči svému biskupovi.³⁴⁴

Ovšem zanedlouho byla Valečská inkorporace zrušena, neboť již roku 1403 zrušil Bonifác IX. spolu s jinými a dosadil zde ihned Jana Petra z Křižanova.³⁴⁵

Papež Innocent VII. stanovil v listině z roku 1404,³⁴⁶ že patronátní právo ve Valči má opat vilémovský, ale obsazení fary je vyhrazeno papeži. Dosazuje tam Bernarda Mikuláše ze Lhoty, mnicha kláštera vilémovského, jemuž klade za podmínku znalost latiny a latinského zpěvu. V této záležitosti bylo znovu rozhodováno následující rok³⁴⁷ potvrzením patronátního práva klášteru.

Správní řízení ve věci patronátního práva pokračovalo v roce 1421, kdy 29. srpna³⁴⁸ žádal opat a konvent Apoštolský stolec o potvrzení patronátního práva ve Vilémově a ve Valči a znovu v téže záležitosti 3. října 1421³⁴⁹, kdy je tato záležitost zmiňována naposledy. Z péče, kterou věnoval celé záležitosti vilémovský klášter a Apoštolský stolec je vidět, že se jednalo o bohaté fary, jejichž výtěžek ve formě poplatků (desátků) nebyl zanedbatelný.

Ve věci vilémovské fary také došlo v roce 1397 k soudnímu sporu³⁵⁰, kdy kněz Václav z Květné se postavil proti klášterem dosazenému mnichu Zachariáši, ale tento spor byl rozhodnut ve prospěch kláštera.³⁵¹ Z roku 1401 pochází papežská bula Bonifáce IX., kterou potvrzuje klášteru inkorporační právo ve Světlé (nad Sázavou), Bojanově a Heřmani.³⁵²

MV V., 1903, pars I., č. 72, s. 59.

³⁴⁴ Dobner IV., s. 385 – 386.

³⁴⁵ MV V., 1903, Pars II., č. 102, s. 1228.

³⁴⁶ Dobner IV., s. 397 – 399, č. 344.

Sameš, 1934, s. 80, poznámka 44.

³⁴⁷ *Abbati monasterii Břevnoviensis prope Pragam mandatur, ut Bernardo Nicolai de Lhota, monacho monasterii in Vilémov, parochialem ecclesiam in Valeč Olomucensis dioecesis conferat. Romae, 1405 Maii 22. ...Bonifacius papa VIII., predecessor noster, quondam Johanni Petri de Crisanow, rectori parochialis ecclesie in Walcz Olomucensis dioecesis, de dicta ecclesia, quam prefatus predecessor monasterio bb. Petri et Pauli apostolorum in Wylemeow...annexuerat et incorporaverat et que de iure patronatus ipsius monasterii...* AS I., s. 83, č. 126. Acta Innocentii VII.

Dobner IV., s. 397, č. 344.

³⁴⁸ *Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov (Wilemow) supplicant, ut parochiales ecclesiae s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii et in Valeč Pragensis et Olomucensis dioecesis, quae de iure patronatus dicti monasterii existunt, eidem monasterio incorporentur. Romae, 1421, Augusti 29.*

MV VII., 2001, s. 332, č. 793.

³⁴⁹ *Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov supplicant, ut litterae apostolicae super eorum supplicatione conficiendae ad ambas parochiales ecclesias, scilicet s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii et in Valeč Pragensis et Olomucensis dioecesis, se referant. Romae, 1421, Octobris 3.*

MV VII., 2001, s. 340, č. 813.

³⁵⁰ *Instrumentum Publicum super sententia definitiva lata in causa possessionis ecclesiae Parochialis in Wilemow pro D. Zacharia monasterio Wilemowiensis Professi, contra D. Wenceslaum de Quietna Presbyterum. dd. XXIII. Januarii 1397.*

coram nobis Jacobo Bussek Baccalaureo in Decretis, Curie Episcopalis Luthomislensis Officiali Executore...

Dobner VI., s. 435, č. 51.

³⁵¹ Sameš, 1934, s. 86.

³⁵² *Confirmatio Bonifacii Pape noni super Parochialibus ecclesiis et earum proventibus in Swietla, Bojanow, Herzman, monasterio Wilemowiensi incorporatis. dd. Romae X. Kalend. Octobris, Pontific. anno 12. A. 1401.*

Pro poznání farní správy kláštera je důležitý údaj o celkovém počtu třiatřiceti far, kde má inkorporační právo s celkovým příjmem tři set hřiven stříbra.³⁵³

24. Duchovní život kláštera

Tento aspekt činnosti řeholníků v klášteřích, kteří se museli podle hesla „ora et labora“ věnovat nejenom budování a zvelebování klášterního majetku, ale též kultivaci duchovního života nejenom svého, ale svých bližních, tam kde byla jejich správa prostřednictvím inkorporovaných far.

Kapitola velmi krátká, protože se k ní nelze vyjádřit pro nedostatek pramenů téměř vůbec. To souvisí s obecně známým nedostatkem dochovaných listiny pro období dvanáctého a třináctého století, první doklady jsou ze čtrnáctého století. Tak existuje k roku 1358 první listinný doklad o čestných odznacích, které propůjčil papež Innocenc VI. na prosbu pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Opat Andreas I. může ovšem toliko pro svoji vlastní osobu užívat při bohoslužbě biskupských odznaků a udělovat lidu slavnostní požehnání, aby v důstojnosti nezaostával za českými opaty téhož řádu³⁵⁴ a dále pak z roku 1378, kde opatu Petrovi (druhý opat toho jména v dějinách kláštera) přiznává papež Urban VII. osobní právo nosit mitru, berlu, prsten a jiné osobní odznaky biskupské.³⁵⁵ Toto privilegium ad personam, bylo ale v roce 1387 rozšířeno na prosbu krále Václava IV. také na jeho nástupce na opatském stolci a všem nástupcům je dovoleno udělovat slavné požehnání, vyjma ovšem situace, kdy by se v místě udělení nacházela osoba vyšší církevní hodnosti.³⁵⁶

Další zmínka, drobný detail tohoto typu se váže k osobě opata Mikuláše (Nicolaus I.), který byl ve své funkci potvrzen papežem roku 1391. Bonifác IX, znaje ho jako člověka bezúhonného, vynikajícího opatností, znalého umění (literarum scientia), nábožensky horlivého, vynikajícího ve věcech duchovních, rozhledem ve věcech časných, potvrdil ho ve

Dobner VI., s. 446, č. 57.

Sameš, 1934, s. 84.

³⁵³ MV V., 1903, s. 1058, č. 1838.

Sameš, 1934, s. 85.

³⁵⁴ MV II., 1898, s. 254, č. 751. Jde o jeden z mála dokladů o duchovním životě kláštera.

Sameš, 1934, s. 79.

³⁵⁵ MV V., pars I., 1903, s. 36 – 37, č. 32.

Privilegium Urbani Sexti Pontificis, datum Petro Abbati Willemoviensi, et successoribus ejus, ut possit uti Infula, et aliis Pontificalibus. dd. Perusii V. Kalendas Decembris A. 1378.

Dudum fiquidem tibi fibi fili Abbas, ut quamdiu vitam duceres in humanis, mitra, baculo, annulo, et aliis insigniis Pontificalibus, uti posses, Auctoritate apostolica duximus indulgendum.

Dobner VI, s. 431, č. 47.

Sameš, 1934, s. 82.

³⁵⁶ MV V., Pars I., 1903, s. 99, č. 154.

Sameš, 1934, s. 82.

funkci.³⁵⁷ To jsou ojedinělé zmínky v jinak hojnějších listinách řešících problémy církevní správy. Příkladem tohoto jsou potvrzení voleb představených kláštera. Tak je to potvrzení volby opata³⁵⁸ pražským arcibiskupem Janem (Očkem z Vlašimi) v roce 1378, anebo potvrzení volby opata Martina papežem Martinem V. v roce 1421.³⁵⁹

Ztráta klášterního archivu a knihovny jako celku nás zbavuje možnosti poznat byt' zprostředkovaně, duchovní život řádových bratří, alespoň podle výběru titulů, které měli ve své knihovně a které používali k Bohoslužebné činnosti. Uvážíme – li těsný vztah vilémovského konventu v době husitských válek a poté k rajhradskému klášteru, tedy v krátkém, závěrečném období jeho existence, je zajímavé, že v knihovně rajhradského kláštera se až na jednu výjimku nedochovalo nic z knihovny vilémovského kláštera. Ve zpracovaném soupise rukopisů rajhradského kláštera, kde u rukopisu číslo 370 je učiněna poznámka někdy na přelomu 15. a 16. století, ze které lze usoudit na původ z klášterní knihovny.³⁶⁰ V Truhlářově Katalogu rukopisů Národní knihovny jsou uvedeny dva svazky rukopisů, o nichž je možné prohlásit za pravděpodobný vztah ke knihovně vilémovského kláštera. Je to svazek číslo 754, na jehož rubu je papežská bula adresovaná opatu vilémovskému a oficiálovi litomyšlskému počátkem 15. století.³⁶¹ Druhý svazek tamtéž, číslo 985.³⁶²

³⁵⁷ Bonifacius nonus Papa confirmat electionem Nicolai abbatis willemoviensis dd. Romae 2 Idus Aprilis A. 1391.

Dobner, VI, s. 446 – 447, č. 57.

MV V., Pars II., 1903, s. 1058, č. 1838.

Sameš, 1934, s. 82.

³⁵⁸ Confirmacio abbatis in Wilemow. Johannes dei gracia sancte Prag. eccl. archiep...nuper post mortem bone memorie Andree ultimi...predicti fr. Petri canonice celebratam approbare et munus confirmationis eidem electo,...si quid contra predictum fr. Petrum electum et ipsius eleccionem dicere et opponere vellent. Datum Pragae a. d. 1378 die XI., mensis Aug.

Libri confirmationum, Liber tertius et quartus, s. 96 – 97.

³⁵⁹ Electio Martini in abbatem monasterii s. Petri in Vilémov ordinis s. Benedicti Pragensis dioecesis per conventum eiusdem monasterii post obitum Nicolai abbatis facta auctoritate apostolica confirmatur. – „Ad ecclesiarum et monasteriorum omnium statum prosperum et salubrem“ – Romae, 1421, Maii 5.

MV VII., 2001, s. 318, č. 747.

³⁶⁰ Iste est liber Monasterii Raigradensis quem legavit dominus symon abbas Monasterii Wylemowiensis.

Vladimír Dokoupil, Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě, Praha, 1966, s. 154 – 157.

³⁶¹ In membrana codicem cooperiente exarata est bulla papalis data ad abbatem Wilemowiensem et officialem Litomyšlensem initio saec. XV. in causa quadam praebendali.

Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur, ed. J. Truhlář, pars I., Praga, 1905, s. 302, č. 754.

³⁶² Codex hic cuiusdam librariae monasticae saec. XV erat, ut docent notae in operculo super libros mutuo datos concernentes (ex. gr. In Vylamov libellus continens sponsoria et multa alia).

Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur, edidit Joseph Truhlář, pars I., Praga, 1905, s. 411, č. 985.

25. Závěr

Přesné datum vzniku kláštera v první polovině dvanáctého století, bylo a stále je předmětem odborných diskusí, jedna z teorií uvádí jako rok založení letopočet 1121. Bez ohledu na to, zdali je věrohodný nebo není (ostatně jeho existence k roku 1131 je sice nepřímá, ale spolehlivě prokázána), tak v roce 1421 uplynulo pomyslné výročí tří set let jeho existence. To se příliš nevydařilo, na jaře toho roku byl obsazen vojskem Pražanů, za jejich tažení do východních Čech, kdy sdílel osudy několika klášterů, které byly vypáleny a zničeny.

Nelze sice prokázat zničení vilémovského kláštera v roce 1421, ale jisté je, že osazenstvo kláštera bylo donuceno (okolnosti neznáme, není jasné, zdali uprchli dříve nebo bezprostředně před hrozícím nebezpečím ani co si vzali s sebou, pokud vůbec něco) odejít na jižní Moravu, kde měli svoje proboštvství v Uherčicích. Klíčová majetková základna kláštera v Čechách však byla pro něj ztracena.

Třista let je dlouhá doba i v životě instituce, jako je klášter, konečně právní i faktická kontinuita kláštera přetrvala až do roku 1541, kdy v exilu rajhradského kláštera zemřel poslední opat vilémovský Petr, poté co byl vypuzen ze svého posledního statku v Uherčicích. Definitivní tečku za jeho existencí pak učinila listina z roku 1577, která zároveň představuje závěrečnou etapu sekularizace jeho majetku v Čechách. Život vilémovského kláštera tedy celkově trval čtyřista let, během té doby došlo ke značným změnám v Českém státě. Na počátku existence vilémovského kláštera, před rokem 1131 a v průběhu dvanáctého století, ještě probíhaly bouřlivé události, které provázely upevňování jeho pozic ve středověké politice. Na jeho konci pak, v roce 1541 vypadal zcela jinak než na počátku, a svým uspořádáním se již blížil dnešnímu stavu.

Sídlištní struktura se již nelišila od té, jakou nám před vypuknutím průmyslové revoluce zachycuje první vojenské mapování na konci osmnáctého století, to samé platí o vybudování struktury církevní správní organizace. Výsledky těchto změn, přes vývoj, který prodělala česká krajina a společnost ve dvacátém (zvláště jeho druhé polovině) století jsou stále výrazně patrné. Stejně tak ve vývoji kláštera zanechalo své stopy i období „velké přeměny“, třinácté století.

Sledování klášterních počátků, je kriticky limitováno nedochováním zakládací listiny, samozřejmě to samé platí i pro klášterní archiv a knihovnu, což omezuje poznání celého života této komunity. Absence zakládací listiny ovšem znamená nejistotu v poznání původního rozsahu a velikosti klášterního majetku, je tedy nutný retrospektivní pohled pomocí dochovaných listinných pramenů vrcholného středověku, což není prosto komplikací a z toho pramenících nejistot. Pokud jsme o některých majetkových transakcích kláštera

týkajících se větších územních celků, informováni až z průběhu pokročilého třináctého století a počátku následujícího, pak nelze s jistotou sázet na to, že majetek doložený ve vlastnictví kláštera v tomto období, mu patřil i ve století dvanáctém, či dokonce od samého počátku.

Založení kláštera v blízkosti dvou významných středověkých komunikací, haberské a libické stezky, ovšem bylo sotva náhodné, i když o struktuře sídlištní sítě v době jeho založení nevíme téměř nic, a to téměř nic jsou více, či méně kvalifikované odhady, přesněji řečeno dohady. Poznání vilémovského kláštera dále komplikuje vyhlazení stop po samotné jeho fyzické existenci, spočívající v rozsáhlých barokních úpravách terénu v místech kde stál. Dochování věže původního kostela Panny Marie, kolem které byla služebná osada laiků představuje sice cenný, nicméně ojedinělý kamínek do mozaiky. To samé platí i o výsledcích povrchového průzkumu této oblasti, přinesl dílčí, detailní poznatky, které spolu nepochybně souvisí, ale ucelený obraz nám pro torzovitost dosavadních poznatků dosud uniká.

Lze předpokládat, že vilémovský klášter, stejně jako jiné kláštery téže řehole, byl vybudován v gotickém stavebním slohu, který nahradil provizorní klášterní stavby vzniklé ve dvanáctém století. Období od poloviny dvanáctého století, kdy jsou doložena významná panovnická privilegia, až do poslední čtvrtiny třináctého století představují období rozkvětu, které je dobře vysvětlitelné příjmy z rozmachu stříbrnosného dolování na Českomoravské vysočině jižně od dnešního Havlíčkova Brodu, kde měla klášter několik vesnic ležící přímo uprostřed této oblasti proslulé množstvím stříbrné rudy, rychlou exploatací po roce 1250, ovšem i rychlými konci s objevem kutnohorského rudného pásma s následným „sběhem ke Kutné Hoře“ a odlivem kvalifikovaných pracovních sil. Ekonomický pohyb s tím související nepochybně našel svůj odraz v mnohem rychlejší výměně zboží a surovin, což předpokládalo zvýšení dálkového transportu a z toho plynoucí vyšší příjem ze cla na klášterních celnicích v Habrech a ve Vilémově.

To všechno bylo nesporně těžce poškozeno ve „zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II.“ a následně v období „korutanského bezvládí“ v Čechách. Zaniklá sídliště a jeden hrad v okolí kláštera, tak jak je našel povrchový průzkum, společně s mluvou listin o znovuvysazení pustých vesnic a dokonce celého bojanovského újezdu poskytují jasnější obraz o škodách vzniklých v tomto období.

Není náhodou, že první dochovaná listina mluvící o dluzích pochází z roku 1320 a listina sepsaná o sedm let později viní bratra Jaroslava (I.), kterému připadnul jistě nelehký úkol (a jak vidno i nevděčný) řídit coby opat vilémovský klášter ve „zlých letech“ ze zadlužení kláštera. Koneckonců sama skutečnost, že klášter nebyl schopen svoje zpustlé vesnice nebyl schopen obnovit vlastními prostředky také svědčí o jeho nevalné ekonomické

situaci.

26. PRAMENY

Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia, pars 1, annorum 1378 – 1417. Acta Innocentii VII., Gregorii XII., Alexandri V., Johannis XXIII. nec non acta concilii Constantinensis 1404 – 1417. Acta Clementis VII. et Benedicti XIII. Edidit Jaroslav Eršil, Praha, 1980.

Archiv český, tomus 1., edidit František. Palacký, Praha, 1839.

Archiv český, tomus 2., Registra zápisův královských i obecních r. 1454, edidit František Palacký, Praha, 1842.

Archiv český, tomus 3., edidit František. Palacký, Praha, 1844.

Archiv český, tomus 18., redaktor Josef Kalousek, Praha, 1900.

Archiv český, tomus 33, registra soudu komorního z let 1524 - 1526, vydal Jaromír Čelakovský, dokončil Gustav Fridrich, v Praze 1918

Archiv pražské metropolitní kapituly svazek I., Katalog listin a listů z doby předhusitské (-1419), zpracovali Jaroslav Eršil a Jiří Pražák, Praha, 1956.

Berní rula 11, Kraj Čáslavský, díl II., editor František BENEŠ, Praha, 1955.

Bertold Bretholz, Die Chronik des Cosmas von Prag, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, tomus II., Berlin 1923.

Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur, ed. J. Truhlář, pars I., Praga, 1905.

Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur, ed. J. Truhlář, pars II., Praha, 1905.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus I, ed. G. Friedrich, Praha, 1904.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus II, ed. G. Friedrich, Praha, 1912.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, pars IV, fasciculus 1, ed. J. Šebánek a S. Dušková, Praha, 1962.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus V, fasciculus 1, ed. J. Šebánek a S. Dušková, Praha 1974.

Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus V, fasciculus 2, ed. J. Šebánek a S. Dušková, Praha, 1982.

Codex diplomaticus et epistolarius Moraviae, tomus VI., ed. J. Uchytíl, Annorum 1324 – 1334, Brun, 1852.

Codex diplomaticus et epistolarius Moraviae, tomus VII., ed. Josephi Uchytíl, Annorum 1334

- 1339, Brun, 1858.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus II., privilegia regalium civitatum provincialium. Annorum 1225 – 1419, vydává Jaroslav Čelakovský, Praeae, 1886.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae, tomus IV., fasciculus 1, privilegia non regalium civitatum provincialium. Annorum 1232 – 1452, zpracoval Antonín Haas, Praha, 1954.

Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus IV – Specimen Codice Diplomatici Moravici ab anno 879 usque 1500, Praeae, 1785.

Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus VI - Diplomatarium exstincti monasterii willemoviensis Ordinis S. Benedicti ab anno 1214 usque ad anno 1577, Praeae, 1785.

Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus VI - Memorabilia monasteriorum Brzewnoviensis et Rayhradensis, Praeae, 1785.

Kronika kanovníka vyšehradského, in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus II., Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praeae, 1874, s. 201 – 237.

Letopis žďárský větší, in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus II., Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praeae, 1874, s. 521 – 550.

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim, Liber tertius et quartus ab anno 1373 usque ad annum 1390. Edidit Jos. Emler, Praeae 1879.

Libri quinti, confirmationum ad beneficia ecclesiastica per archidioecesim pragenam nunc prima vice in vulgus prolati. Annus 1390, opera et sumptibus Francisci Antonii Tingl, Praeae, 1865.

Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV et XV, sumtibus Pragensis doctorum theologiae collegii, edidit Dr. Clemens Borový, Liber I. (1358 – 1376), Praeae, 1873.

Listy kláštera zbraslavského, sebral a k vydání upravil František Tadra, Historický archiv č. 23, Praha, 1904.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus II (Annorum 1352 – 1362), Acta Innocentii VI., opera J. Novák, Praha, 1898.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus V, Pars I. (Annorum 1378 – 1396), Acta Urbani VI. et Bonifacii IX., opera K. Krofta, Praha, 1903.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus V., Pars II. (Annorum 1397 – 1404), Acta Urbani VI. et Bonifacii IX., opera K. Krofta, Praha, 1905.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus IV. (Annorum 1370 – 1378), Acta Gregorii XI, opera Caroli Stloukal, Praeae 1949 – 1953.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus VII., Acta Martini V.

- (Annorum 1417 – 1431), edidit Jaroslav Eršil, Pragae 2001.
- Monumenta Vaticana, res gestas Bohemicas illustrantia, Tomus prodromus, Acta Clementis V., Johannis XXII., et Benedikti XII., Annorum 1305 – 1342, edidit Zdeňka Hledíková, Pragae 2003.
- Příběhy krále Přemysla Otakara II., in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus II., Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praga, 1874, s. 308 – 335.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars I. (Annorum 600 – 1253), ed. K. J. Erben, Praha, 1855.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. (Annorum 1253 – 1310), opera Josephi Emler, Praha, 1882.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars III., (Annorum 1311 – 1333), opera Josephi Emler, Praha, 1890.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars IV., (Annorum 1333 – 1346), opera Josephi Emler, Pragae, 1885.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars IV., (Annorum 1333 – 1346), opera Josephi Emler, Addenda et corrigenda. Anni 1256 - 1260, Praha 1892.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars V. (Annorum 1346 – 1355), fasciculus 1 (1346 – 1348), edidit Jiří Spěváček, Praha, 1958.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars V. (Annorum 1346 – 1355), fasciculus 2 (1348 - 1350), edidit Jiří Spěváček, Praha, 1960.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VI. (Annorum 1355 – 1363), fasciculus 2, opera Bedřich Mendl, Pragae, 1928.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars VII. (Annorum 1358 – 1363), fasciculus 4 (1361 – 1362), edidit Milena Linhartová et Bedřich Mendl, Praha, 1961.
- Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug.), Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis. Tomus II., edidit Vladimír Kořínek, Praha, 1968.
- Kronika česká Přibíka Pulkavy, řečeného z Radenína, in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus V., Prameny dějin českých, pořádáním Josefa Emlera, Praha, 1893, s. 1 - 326.
- Kronika sedlecká (Chronicon Sedlicense, 1399 - 1412), in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus VII, Drobnější kroniky a zprávy k dějinám českým, uspořádal Josef Emler, Praha (nedistribovaný svazek).
- Vavřince z Březové Kronika husitská, in: Fontes rerum Bohemicarum, tomus V., Prameny dějin českých, ed. J. Emlera, Praha, 1893, s. 385 – 462.
- Vypravování o zlých letech po smrti krále Přemysla Otakara II., in: Fontes rerum

Bohemicarum, tomus II., Prameny dějin českých, ed. J. Emler, Praga, 1874, s. 335 – 368.

27. LITERATURA

- AR, Mýta a cla na panství Světelském, dle urbáře: Registra správní neb hlavní důchodův panství Světelského, přepsaná 1591, Památky archaeologické a místopisné 15, Praha, 1888, s. 783.
- Bohuslav BALBÍN, Miscellaneorum historicarum regni Bohemiae Decadis I, Liber IV., Pragae, 1681.
- Alžběta BIRNBAUMOVÁ, Libuše JANSOVÁ, Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském, Praha, 1929.
- Albert BERNDORF, Pomístní jména na Nepomucku ukazující na činnost cisterciáckého kláštera zaniklého roku 1420, Zpravodaj Místopisné komise při ČSAV 10/2, Praha, 1969.
- Marie BLÁHOVÁ (ed.), Kroniky doby Karla IV., Praha, 1987.
- Jaroslav ČECHURA, Klášterní velkostatek v předhusitských Čechách - základní tendence hospodářského vývoje a metodologická východiska dalšího studia, Archeologia historica 10, Praha, 1985.
- Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1310 - 1378, Praha, 1999.
- Jaroslav ČECHURA, České země v letech 1378 – 1437, Praha, 2000.
- Kliment ČERMÁK, Zříceniny kláštera ve Vilémově, Památky archaeologické a místopisné 15, Praha, 1888, s. 123 - 124.
- Ervín ČERNÝ, Zaniklé středověké osady a jejich plužiny, Praha, 1979.
- Petr ČORNEJ, Velké dějiny zemí Koruny české V., 1402 – 1437, Praha, 2000.
- Vladimír DOKOUPIL, Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě, Praha, 1966.
- Tomáš DURDÍK, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha, 2005.
- Václav DYK, České perly, Praha, 1947.
- Rudolf FIŠER, Eva NOVÁČKOVÁ, Jiří UHLÍŘ, Třebíč, Dějiny města I., Brno, 1978.
- Rudolf FIŠER, Klášter uprostřed lesa, dvě studie o třebíčském benediktinském opatství, Brno, 2001.
- Martin FIŠERA, Petr ŠTĚPÁNEK, Geologická mapa ČR List 13 - 43 Golčův Jeníkov, měřítko 1 : 50 000, Český geologický ústav, Praha, 1996.
- Dušan FOLTÝN a kolektiv, Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha, 2005.
- Jan FROLÍK, Nález raně středověké keramiky ze sečské přehrady na Chrudimsku, Zpravodaj muzea východních Čech v Hradci Králové 17, Hradec Králové, 1990.
- Jan FROLÍK, Martin TOMÁŠEK, Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu

v Nasavrkách (okres Chrudim) v roce 1998, Zpravodaj Muzea v Hradci Králové 26, Hradec Králové, 2000.

Jaroslava HOFFMANNOVÁ, Jana PRAŽÁKOVÁ, Biografický slovník archivářů českých zemí, Praha 2002.

František HORÁK, Emanuel CHRAMOSTA, Cesta Liběcká, Praha, 1923.

Ladislav HOSÁK, Historický místopis země Maravsko – Slezské, Praha, 2004, reprint původního vydání z roku 1938.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech, Archeologia historica 10, Praha, 1985.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha, 1998.

Kateřina CHARVÁTOVÁ, Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 2, Kláštery založené ve 13. a 14. století, Praha, 1998.

Petr CHARVÁT, Poznámky k německé kolonizaci východních Čech, Archeologia historica 10, Praha, 1985.

Josef CHVÁLA, Za starým Jeníkovem, Čáslav, 1932.

Jan KLÁPŠTĚ, Středověké osídlení Černokostelecka, Památky archeologické 73, Praha.

Kamil KROFTA, Kurie a církevní správa, Český časopis historický 14, Praha, 1908, s. 172 – 196.

Martin KUNA, Nedestruktivní archeologie, Praha, 2004.

Vladimír KUPKA, Vladimír ČTVERÁK, Tomáš DURDÍK, Michal LUTOVSKÝ, Eduard STEHLÍK, Pevnostní opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha, 2002.

Jiří KUTHAN, Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, Praha, 1983.

Jiří KUTHAN, Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Praha, 1994.

John LÉKAI, The Cistercians, Ideals and Reality, Kent state University Press, 1977.

Dobroslav LÍBAL, Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha, 2001.

Vojen LOŽEK, Příroda ve čtvrtohorách, Praha, 1973.

Anežka MERHAUTOVÁ, Dušan TŘEŠTÍK, Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha, 1984.

Zdeněk PEHAL, Sídliště ze 13. století na katastru obce Frýdnava (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí Havlíčkův Brod, 2001.

Zdeněk PEHAL, Sídliště ze 13. století na katastru obce Stupárovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí,

Havlíčkův Brod, 2001.

Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká vesnice na katastru Stupárovic, okres Havlíčkův Brod, Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí Havlíčkův Brod, v tisku.

Zdeněk PEHAL, Středověké osídlení kolem kostela svaté Markéty v Golčově Jeníkově (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, 2002.

Zdeněk PEHAL, Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, 2002.

Zdeněk PEHAL, Keramika 13. století od kostela svatého Kříže nedaleko Ronova nad Doubravou (bývalý okres Chrudim), Sborník prací Muzea v Chrudimi, Chrudim, 2003.

Zdeněk PEHAL, Dějiny vilémovského kláštera v době předhusitské, nepublikovaná bakalářská práce, KTF UK, Praha, 2003.

Zdeněk PEHAL, Sporný doklad pravěkého osídlení z Golčova Jeníkova, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy, Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, v tisku.

Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, katastrální území Sirákovice, okres Havlíčkův Brod, východní Čechy, Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod, v tisku.

Josef Ladislav PÍČ, Hradiště v Polabí, Památky archaeologické a místopisné 15, 1891, s. 362.

Bonaventura PITER, Thesaurus Absconditus, Brun, 1762.

Emanuel POCHE, Stavba kláštera Sázavského v době gotické, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, Praha, 1934, 97 - 120.

Evžen QUITT, Klimatické oblasti Československa. Studia Geographica 16, Geografický ústav ČSAV, Brno, 1971.

Wilhelm Ribbe, Die Wirtschaftstätigkeit der Zisterzienser im Mittelalter. Agrarwirtschaft. In: Die Zisterzienser, Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, ed. Karl Elm, Köln, 1980, s. 203 – 215.

Miroslav RICHTER, Hradiště u Davle, zaniklé městečko Ostrovského kláštera, Praha, 1982.

František ROUBÍK, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha, 1959.

Pavel ROUS, Katalog pravěkých nálezů (okres Havlíčkův Brod), Zpravodaj Krajského muzea východních Čech, Hradec Králové, 1981.

- Pavel ROUS, Dva středověké sídlištní soubory ze sbírek chotěbořského muzea, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech v Hradci Králové, Hradec Králové, 1986.
- Pavel ROUS, K závěrečné fázi vrcholně středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku, in: Stříbrná Jihlava, Jihlava, 2001.
- Pavel ROUS, Petr OBST, Zaniklé středověké osídlení v okolí Štoků, in: Ladislav MACEK, Pavel ROUS, editoři, Češi a Němci na Vysočině, Sborník příspěvků, Havlíčkův Brod 2003.
- Čeněk SAMEŠ, Klášter Vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 41, Praha, 1933, s. 34 - 180.
- Čeněk SAMEŠ, Klášter vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, Praha, 1934, s. 22 - 163.
- August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze království Českého 12, Praha, 1900.
- August SEDLÁČEK, Klášter nepomucký, Český časopis historický 30, 1924, s. 308 – 310.
- Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, Nové poznatky o raně středověké architektuře na Čáslavsku, Umění 23, Praha, 1975, s. 262 - 265.
- Zdeněk SMETÁNKA, Jiří ŠKABRADA, K počátkům města Ronova nad Doubravou, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 1977, s. 105-112.
- Zdeněk SMETÁNKA, Život středověké vesnice, zaniklá Svídna, Praha, 1988.
- Zdeněk SMETÁNKA, Legenda o Ostojovi, Praha, 2004
- Jeronym SOLAŘ, Vilémov, klášter benediktinský s kostelem svatého Petra a Pavla, Památky archeologické a místopisné 7, Praha, 1868, s.408 – 415.
- Petr SOMMER, První dvě století benediktinských klášterů v Čechách, Studia mediaevalia Pragensia 2, Praha, 1991.
- Jan SOMMER, Pavel zahradník, Jakub VÍTOVSKÝ, Jan BERÁNEK, Karel KUČA, Tři gotické kostely pod hradem Lipnicí, Dolní Město, Loukov, Řečice, Praha, 1999.
- Petr SOMMER, Die Seitenkapelle der romanischen Basilika in Ostrov bei Davle, Památky archeologické 85, Praha, 1994, s. 82 – 107.
- Petr SOMMER, Sázavský klášter, Praha, 1996.
- Petr SOMMER, Bohumil ŠTAUBER, Příspěvek k lokalizaci kláštera v Postoloprtech, Archeologické rozhledy 35, Praha, 1983, s. 540 – 551.
- Jiří SPĚVÁČEK, Václav IV. 1361 – 1419, Praha, 1986.
- Jiří STARÝ, Jolana ŠANDEROVÁ, Martin TOMÁŠEK, Povrchový průzkum pozůstatků montánní činnosti v bývalém politickém okrese Čáslavském, in: Stříbrná Jihlava, Jihlava, 2001.
- Josef Václav ŠIMÁK, České dějiny I/5: Středověká kolonisace v zemích českých, Praha,

1938.

František ŠMAHEL, Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje, Praha, 2001.

Eva ŠTĚDRÁ, Jaroslav KREIBICH, Miloslav RŮŽIČKA, Václav TUČEK, Vilémov, Vilémov, 2004.

Josef TICHÝ, Neznámá listina vilémovského kláštera, in: Časopis národního muzea (vědy společenské), 131/1, Praha, 1962.

Rudolf TUREK, Počátky české vzdělanosti, Praha, 1988.

Josef UNGER, Pohořelice – Klášterka: Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká vesnice, Praha, 1980.

Jan URBAN, Lichtenburkové – Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha, 2003.

Vratislav VANÍČEK, Velké dějiny zemí Koruny české, svazek III. (1250 – 1310), Praha, 2002.

Ivan VÁVRA, Haberská stezka, Historická geografie 3, Praha, 1969.

Dalibor VELEBIL, Kamil DRYÁK, Sejpy po těžbě kasiteritu a zlata u obce Sázavka (dříve Smrdov), Bulletin mineralogicko – petrologického oddělení Národního muzea v Praze 11, Praha, 2003, s. 199 – 201.

Pavel VLČEK, Petr SOMMER, Dušan FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, Praha, 1997.

Ludmila VLČKOVÁ, Benediktinská klášterní knihovna v Broumově, Hradec Králové, 1969.

Andrea ZÁPOTOČNÁ, Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodská a Jihlavská, in: Ladislav MACEK, Pavel ROUS, editoři, Češi a Němci na Vysočině, Sborník příspěvků, Havlíčkův Brod 2003.

Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí (1034 – 1198), Praha, 1997.

Josef ŽEMLIČKA, Počátky Čech královských (1198 – 1253), Praha, 2002.

28. SEZNAM ZKRATEK

ÁČ: Archiv český

APMK I.: Archiv pražské metropolitní kapituly svazek I., Katalog listin a listů z doby předhusitské (-1419).

AS: Acta summorum pontificum res gestas Bohemicas aevi praehussitici et hussitici illustrantia, pars 1.

BIRNBAUMOVÁ, JANSOVÁ, 1929: Alžběta BIRNBAUMOVÁ, Libuše JANSOVÁ, Soubis památek uměleckých a historických v politickém okrese Čáslavském, Praha, 1929.

- ČERMÁK, 1888, s. 123 – 124 : Kliment ČERMÁK, Zříceniny kláštera ve Vilémově, Památky archaeologické a místopisné 15, Praha, 1888, s. 123 - 124.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae.
- CDM: Codex diplomaticus Moraviae.
- CIM: Codex iuris municipalis regni Bohemiae.
- Dobner IV.: Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus IV.
- Dobner VI.: Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus VI.
- FRB: Fontes rerum Bohemicarum.
- Havl. Brod: Havlíčkův Brod.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae.
- KTF UK: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- MV: Monumenta Vaticana.
- Obr.: obrázek.
- Okr.: okres.
- Sameš, 1933: Čeněk SAMEŠ, Klášter Vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 41, Praha, 1933.
- Sameš, 1934: Čeněk SAMEŠ, Klášter vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, Praha, 1934.
- Solař, 1868: Jeronym SOLAŘ, Vilémov, klášter benediktinský s kostelem svatého Petra a Pavla, Památky archaeologické a místopisné 7, Praha, 1868, 408 – 415.
- Sborník...: Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí, Havlíčkův Brod.
- Štědrá a kol., 2004: Eva ŠTĚDRÁ, Jaroslav KREIBICH, Miloslav RŮŽIČKA, Václav TUČEK, Vilémov, Vilémov, 2004.
- Tadra, 1904: Listy kláštera zbraslavského, sebral a k vydání upravil František Tadra, Historický archiv č. 23, Praha, 1904.
- VDZKČ: Velké dějiny zemí Koruny české.
- VLČEK, SOMMER, FOLTÝN, 1997: Pavel VLČEK, Petr SOMMER, Dušan FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, Praha, 1997.

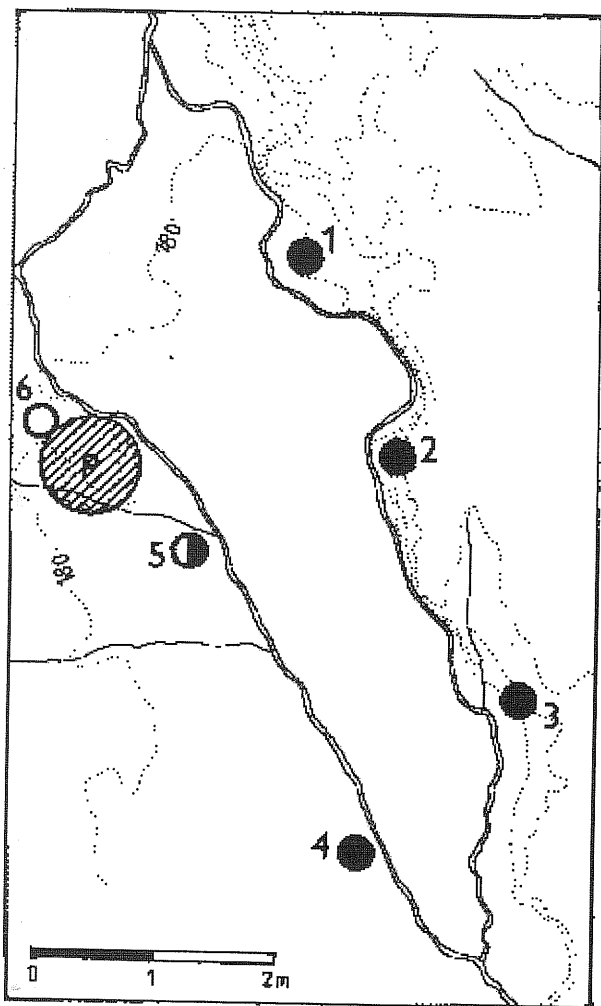
29. Seznam příloh

Obr. 1. Mladohradištní sídliště na březích řeky Jihlavy u dnešních Pohořelic	94
Obr.2. Skupina vesnic získaných klášteřem výměnou r. 1307 v okolí Sázavky (Smrdova)	95
Obr.3. Skupina vesnic patřících klášteři do r. 1307 u Světlé nad Sázavou,	95
Obr.4. Okolí Vilémova	96
Obr.5. Moravské vesnice vilémovského klášteře	96
Obr.6. Vesnice bojanovského újezdu, poprvé doloženy v listině z roku 1329	97
Obr.7. Skupina klášteřních vesnic severně od Labe, Opočnice a zaniklá Bolice	97
Obr.8. Vztah vesnic Kladruby a Sloupno severovýchodně od Chotěboře	98
Obr.9. Vesnice vilémovského klášteře severozápadně od Chotěboře	98
Obr.10. Skupina vesnic vilémovského klášteře jižně od dnešního Havlíčkova Brodu v oblasti stříbrnosného areálu	99
Obr.11. Pohled na kostel sv. Václava ve Vilémově – Klášteři z roku 1950	100
Obr.12. Heřmanice a Pařížov v blízkosti řeky Doubravy	101
Obr.13. Vilémov a Klášter na mapě prvního vojenského mapování	102
Obr.14. Kněž (okres Havl. Brod, nedaleko Habrů), pohled na čelní stěnu kostela	103
Obr.15. Kněž (okres Havl. Brod, nedaleko Habrů), statigrafie tří vrstev omítky	103
Obr.16. Vilémov – Klášter, terénní dispozice okraje zámku, parku, obory a příkopu	104
Obr.17. Vilémov – Klášter, pohled teleobjektivem na detail původního příkopu	104
Obr.18. Vilémov – Klášter, záběr na zaniklý příkop	105
Obr.19. Kněž (okres Havl. Brod), vstupní, gotický portál kostela	105
Obr.20. Vilémov – Klášter, vstupní portál v severní stěně věže kostela sv. Václava	106
Obr.21. Vilémov – Klášter, budova zámku po rekonstrukci	106
Obr.22. Kněž (okres Havl. Brod), detail ostění raně gotického vstupního portálu	107
Obr.23. Vilémov – Klášter, pohled do údolí Babského potoka	107
Obr.24. Kněž, kostel sv. Bartoloměje, zadržané pozdně románské okénko	108
Obr.25. Okolí Vilémova – Klášteře směrem do Čáslavské kotliny	108
Obr.26. Okolí Vilémova – Klášteře směrem do Čáslavské kotliny	109
Obr.27. Pařížov (okres Chrudim). Románská věž kostela sv. Maří Magdalény	109
Obr.28. Pařížov (okres Chrudim). Detail věže kostela sv. Maří Magdalény	110
Obr.29. Pařížov (okres Chrudim). Detail spojení románské věže a lodi kostela	110
Obr.30. Vilémov – Klášter, fragment tympanální plastiky	111
Obr.31. Vilémov – Klášter, fragment tympanální plastiky	111
Obr.32. Vilémov – Klášter, fragment tympanální plastiky	112

Obr.33. Vilémov – Klášter, fragment tympanální plastiky, detail	113
Obr.34. Heřmanice pohled na nejstarší část kostela sv Bartoloměje	114
Obr.35 Letecký pohled na Heřmanice	115
Obr.36. Heřmanice (okr. Havl. Brod), zazděný barokní vstup ke kostelu	116
Obr.37. Heřmanice, pole u kostela s nálezovou plochou keramických zlomků	117
Obr.38. Sázavka (okres Havlíčkův Brod), dříve Smrdov, kostel sv. Jana Křtitele	117
Obr.39. Sázavka, dříve Smrdov, zbytek centrální části „hradu“	118
Obr.40. Vilémov – Klášter, okraj vesnice, hráz zaniklého rybníka	118
Obr.41. Letecký pohled na centrální část Sázavky, dříve Smrdov	119
Obr.42. Vilémov – Klášter, stopy po terasování svahů pod kostelem sv. Václava	120
Obr.43. Kněžice, okres Chrudim. Osamělý kostel sv. Martina	121
Obr.44. Románský kostel sv. Kříže u Ronova nad Doubravou	122
Obr.45. Okřesaneč, okres Kutná Hora. Románský kostel sv. Bartoloměje	123
Obr. 46. Dosavadní výsledky povrchového průzkumu intravilánu Heřmanic a okolí	124
Obr. 47: Bezejmenná zaniklá vesnice na katastru obce Frýdnava	126
Obr. 48:Zaniklá vesnice na katastru Stupárovic v místech zoraného pole nad potokem	126
Obr. 49: Zaniklá vesnice Mrchojedy v místě louky a pole u silnice	127
Obr. 50: Zaniklá vesnice Mrchojedy v místě louky a pole u silnice	127
Obr. 51: Katastr vesnice Sirákovice	128
Obr. 52: Pohled na areál zaniklého kláštera v podélné ose od jihozápadu	128
Obr. 53: Areál zaniklého kláštera na mapě Stablního katastru z roku 1838	129
Obr. 54: Výsledek geofyzikálního zaměření části kláštera a doplňující zpráva	130

OBSAH

1. Úvod	1
2. Přehled pramenů	3
3. Přehled literatury	3
4. Omezená vypovídací schopnost pramenů	5
5. Založení kláštera a jeho počátky	6
6. Přírodní poměry v okolí kláštera	9
7. Historie osídlení	9
8. Stopy středověké krajiny v okolí kláštera	12
9. Terénní relikty v místě zaniklého kláštera	20
10. Půdorysná dispozice kláštera	24
11. Stavební sloh zaniklého kláštera	28
12. Průzkum věže kostela svatého Václava	30
13. Fragment tympanální plastiky	30
14. Průzkum okolí Habrů a Kněže	33
15. Bojanovský újezd a jeho osídlení	35
16. Hospodářský vývoj kláštera	38
17. Vztah Vilémova a vilémovského kláštera	54
18. Sekularizace klášterního majetku	57
19. Vesnice vilémovského kláštera severně od Labe	62
20. Moravské statky vilémovského kláštera	64
21. Vesnice vilémovského kláštera u Chotěboře	66
22. Vesnice vilémovského kláštera u Štoků, Světlé nad Sázavou a Smrdova	67
23. Farní správa v okolí kláštera	73
24. Duchovní život kláštera	78
25. Závěr	80
26. Prameny	82
27. Literatura	85
28. Seznam zkratk	89
29. Seznam příloh	91

Obr.1. Mladohradištní sídliště na březích řeky Jihlavy u dnešních Pohořelic. 1 - Smolín - Studýnková, 2 - Přibice - Bořanovice, 3 - Ivaň, 4 - Pohořelice - Narvice, 5 - Pohořelice - Přetíž, 6 - Pohořelice. Plný kroužek - bezpečně doloženo, dělený kroužek - doloženo ojedinělými nálezy, prázdný kroužek - nejisté. Vodní toky jsou částečně rekonstruovány. Převzato z Josef UNGER, Pohořelice – Klášterka: Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká vesnice, Praha, 1980.